

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН І БІЗНЕСУ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ С. В. Сіденко
« _____ » _____ 2020 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА
(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)

ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ МАГІСТРА
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 292 «МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ»
ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ»

Тема: «Україна на світовому ринку зернової продукції»

Виконавець: Григор'єва Інна Олександрівна, група МEB-203М

_____
(підпис виконавця)

Керівник: к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародних
економічних відносин і бізнесу ФМВ НАУ

Набок Інна Іванівна

_____
(підпис керівника)

Нормоконтролер: Ричка Марина Анатоліївна

_____
(підпис нормоконтролера)

Київ - 2020

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет міжнародних відносин

Кафедра міжнародних економічних відносин і бізнесу

спеціальність 292 «Міжнародні економічні відносини»

освітньо-професійна програма «Міжнародні економічні відносини»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
_____ Сіденко С.В.
«__» _____ 2019 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання дипломної роботи

Григор'євої Інни Олександрівни

1. Тема роботи «Україна на світовому ринку зернової продукції» затверджена наказом ректора від «01» жовтня 2019 р. № 2248/ст.
2. Термін виконання роботи: з 28 листопада 2019 року по 26 січня 2020 року.
3. Вихідні дані до роботи: законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти щодо регулювання сфери аграрного виробництва в Україні, статистичні матеріали Міністерства фінансів України, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Державної служби статистики України, Українського клубу аграрного бізнесу, щорічні звіти міжнародних організацій: Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), Міжнародного валютного фонду (МВФ), Світової організації торгівлі (СОТ), Світового банку (СБ).
4. Зміст пояснювальної записки: економічна сутність ринку зерна та організаційно-економічні засади його розвитку в сучасних умовах, структурно-динамічні тенденції функціонування світового ринку зернової продукції та місце на ньому України, вектори формування кон'юнктури ринку зернової продукції України в умовах глобалізації агробізнесу.
5. Перелік обов'язкового ілюстративного матеріалу: у роботі розміщено 26 таблиць, 17 рисунків та 2 додатки.

6. Презентація основних результатів дипломної роботи в електронному вигляді. Розроблена презентація в Microsoft Office Power Point, складає 16 слайдів.

7. Календарний план-графік

№ пор.	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Вивчити літературні джерела з предмету дослідження та написати заяву про затвердження теми дипломної роботи	16.09.2019	Виконано
2.	Затвердити план дослідження та отримати завдання до виконання дипломної роботи	28.10.2019	Виконано
3.	Розкрити теоретичні аспекти ринку зерна та організаційно-економічні засади його розвитку в сучасних умовах	29.10.2019-10.11.2019	Виконано
4.	Дослідити структурно-динамічні тенденції функціонування світового ринку зернової продукції та місце на ньому України	11.11.2019-01.12.2019	Виконано
5.	Визначити та обґрунтувати вектори формування кон'юнктури ринку зернової продукції України в умовах глобалізації агробізнесу	02.12.2019-22.12.2019	Виконано
6.	Написати реферат, вступ, висновки та оформити список використаних джерел, представити додатки	13.01.2020-19.01.2020	Виконано
7.	Оформити дипломну роботу	20.01.2020-24.01.2020	Виконано
8.	Передати дипломну роботу рецензенту для рецензування (за 10 днів до захисту)	24.01.2020	Виконано
9.	Попередній захист дипломної роботи	27.01.2020	Виконано
10.	Передати дипломну роботу науковому керівникові для написання відгуку (за 7 днів до захисту)	27.01.2020	Виконано

8. Дата видачі завдання: «28» жовтня 2019 р.

Керівник дипломної роботи

_____
(підпис керівника)

Набок І.І.

(П.І.Б)

Завдання прийняв до виконання

_____
(підпис випускника)

Григор'єва І. О.

(П.І.Б)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до дипломної роботи «Україна на світовому ринку зернової продукції»: 88 сторінок, 26 таблиць, 17 рисунків, 74 літературних джерела, 2 додатки.

Перелік ключових слів (словосполучень): АГРАРНЕ ВИРОБНИЦТВО, РИНОК ЗЕРНОВОЇ ПРОДУКЦІЇ, СВІТОВИЙ РИНОК ЗЕРНА, ЕКСПОРТНА ПОЛІТИКА, КОН'ЮНКТУРА РИНКУ ЗЕРНА, УКРАЇНА.

Об'єкт дослідження: світовий ринок зернової продукції.

Предмет дослідження: теоретичні, методологічні та практичні аспекти розвитку світового та вітчизняного зернового ринку.

Мета дипломної роботи: визначення особливостей кон'юнктури світового та вітчизняного ринку зерна та обґрунтування перспектив розвитку зернової галузі України..

Методи дослідження: загальні теоретичні методи (аналізу та синтезу, індукції та дедукції, історичного та логічного, метод класифікацій); емпіричні методи (статистичний та графічний, аналітичний, експертних оцінок, SWOT-аналіз та ін.).

Отримані результати та їх новизна: полягає у наступному:

- здійснено аналіз і оцінку світового та українського ринку зерна;
- обґрунтовано чинники розвитку ринку зерна в глобальній економіці;
- запропоновано напрямки державної підтримки виробників зернової галузі в Україні.

Значущість виконаної роботи та висновки: результати аналізу світового ринку зерна за 2010-2018 рр. можна використати для побудови ефективної моделі розвитку зернової галузі в Україні; визначені прогностичні показники виробництва зернових в Україні дозволять оптимізувати структуру посівів зернових культур, враховуючи глобальний попит та волатильність цін на зернові.

Рекомендації щодо використання результатів: матеріали дипломної роботи рекомендується використовувати під час розробки стратегій та програм України у сфері аграрного виробництва, державної підтримки агроекспорту.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1.	
ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ РИНКУ ЗЕРНА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО- ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ЙОГО РОЗВИТКУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	9
1.1. Світовий ринок зерна як різновид світового товарного ринку	9
1.2. Інституційно-правовий механізм функціонування ринку зернової продукції.....	15
1.3. Міжнародний досвід функціонування та регулювання зернового ринку.....	21
РОЗДІЛ 2.	
СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ СВІТОВОГО РИНКУ ЗЕРНА ТА МІСЦЕ НА НЬОМУ УКРАЇНИ.....	36
2.1. Сучасний стан розвитку світового ринку зернової продукції	36
2.2. Структура світового ринку зернової продукції.....	45
2.3. Місце України на світовому ринку зернової продукції	53
РОЗДІЛ 3.	
ВЕКТОРИ ФОРМУВАННЯ КОН'ЮНКТУРИ РИНКУ ЗЕРНОВОЇ ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ АГРОБІЗНЕСУ.....	66
3.1. Проблеми експортної політики України на ринку зернової продукції.....	66
3.2. Прогноз кон'юнктурних показників ринку зернової продукції України..	79
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89
ДОДАТКИ	96

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сільське господарство є головною галуззю української економіки, так як воно забезпечує продовольчу безпеку країни та забезпечує населення країни життєво необхідними продуктами харчування. Показниками рівня розвитку сільського господарства є число активно зайнятого населення в цій галузі, а також частка в структурі ВВП. Основу для вирощування сільськогосподарських культур, в тому числі зернових, є земля. Її стан і рівень раціонального використання залежить від кількості виробленої продукції.

В даний час, країна великими темпами нарощує обсяги експорту зерна і збільшує число ринків збуту. Через погану врожайність і скорочення посівних площ, знизився осяг виробництва, в тому числі експорту. Україна має великий потенціал для поліпшення виробництва зерна на світовому ринку. Існує досить велика кількість проблем, які неможливо вирішити без державної підтримки. наприклад, розширення різних субсидій, відшкодування певних видів витрат і т.д. Також велику роль відіграє державна підтримка економічно значущих регіонів в даній області. Є різні способи підтримки виробників сільськогосподарських культур: надання субсидій на сільськогосподарську техніку, різні гранти на реалізацію перспективних інноваційних програм, підтримку фермерів-початківців, відшкодування частини витрат по виплаті кредитів, придбання необхідного обладнання, сировини тощо.

Сприятливі агрокліматичні умови сприяють формуванню сильного зернового сектора в сільському господарстві України. Зі зростанням доходів населення країни стабілізувалось споживання зернових і продуктів їх переробки. Утворені надлишки Україна відправляє на експорт. Поведінка України на міжнародному зерновому ринку є прикладом малої країни в міжнародній торгівлі: ціна на зернові корелює з деяким лагом з міжнародним зерновим ринком і внутрішній зерновий ринок швидко транслює все коливання, яке відбувається на світовому ринку. У країні досить розвинений механізм державного втручання в зерновий ринок (товарні, закупівельні інтервенції).

Вирішення проблем щодо виробництва та реалізації зерна й питань розвитку зернового ринку є науковим доробком відомих вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких А. І. Алтухов, В. Г. Андрійчук, І. О. Бистрова, В. І. Бойко, Б. В. Буркинський, Л. В. Забуранна, Г. М. Калетнік, А. М. Карпенко, І. Г. Кириленко, Л. П. Т. Саблук, О. М. Саковська, І. В. Свиноус, В. П. Ситник, Л. М. Худолій, М. Г. Хірамагомедова, В. М. Ціхановська, О. Г. Шпикуляк, О. М. Шпичак та ін.

Метою дипломної роботи є здійснення ґрунтового аналізу кон'юнктури світового та вітчизняного ринку зерна та обґрунтування перспектив розвитку зернової галузі України.

Об'єкт дослідження – світовий ринок зернової продукції як різновид світового товарного ринку.

Предмет дослідження – теоретичні, методологічні та практичні аспекти розвитку світового та вітчизняного зернового ринку.

Для вирішення даної мети нами були поставлені такі **завдання**:

- охарактеризувати світовий ринок зерна як різновид світового товарного ринку та визначити інституційно-правовий механізм функціонування ринку зернової продукції;
- розглянути міжнародний досвід функціонування та регулювання зернового ринку;
- проаналізувати сучасний стан розвитку та структуру світового та вітчизняного ринку зернової продукції;
- визначити проблеми експортної політики України на ринку зерна та охарактеризувати прогноз кон'юнктури ринку зернової продукції України.

Практична значимість даної роботи полягає в тому, що її основні положення теоретичні узагальнення, методичні підходи можуть бути використані органами державного управління на макро- і галузевому рівнях з метою аналізу ринку зернової продукції та забезпечення його збалансованого розвитку на довгострокову перспективу.

Для вирішення перерахованих вище завдань було використано такі **методи дослідження**: метод систематизації та класифікації; порівняльний метод,

статистичний метод, який надав можливість наочно продемонструвати сучасний стан розвитку ринку зернової продукції на міжнародному рівні.

Інформаційною базою є нормативні акти Міністерства економіки України, Державної служби статистики України, Міністерства економіки України, державних органів влади та місцевого самоврядування, обласних головних управлінь статистики в Україні, статистичні матеріали міжнародних, міжурядових організацій в галузі ринку зерна, наукові публікації провідних українських та інших зарубіжних учених із проблем розвитку зернової галузі.

Апробація роботи. Результати проведеного дослідження опубліковано в статтях «Україна на світовому ринку зернової продукції» в науковому журналі «Стратегія розвитку України» №2, 2019 р. та «Застосування правил Інкотермс 2020 на ринку зернової продукції» в електронному фаховому науково-практичному журналі з економічних наук «Інфраструктура ринку» № 38, 2019 р. (журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus).

Дипломна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку бібліографічних посилань використаних джерел та додатків. В роботі розміщено 25 таблиць, 15 рисунків та 3 додатка. Список бібліографічних посилань використаних джерел включає 95 найменувань на восьми сторінках.

РОЗДІЛ 1

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ РИНКУ ЗЕРНА ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ЙОГО РОЗВИТКУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

1.1. Світовий ринок зерна як різновид світового товарного ринку

Ринок зерна являє собою відкриту організаційно-господарську систему, в якій суб'єкти реалізують свої економічні інтереси з купівлі-продажу зерна та продуктів його переробки за допомогою механізму конкуренції. Досліджуваний нами ринок має системні характеристики: цілісність, ієрархічність, інтегрованість [47, с. 32].

Основною функцією цього ринку є задоволення потреб населення в різних видах зерна і продуктах його переробки за ринковою ціною; додаткові функції – інтегруюча, регулююча, стимулююча, ціноутворююча, контролююча, посередницька, інформаційна. Об'єктом ринку зерна є диференційована продукція зернового господарства для харчової та переробної промисловості, внутрішнього споживання на насіння та корми, експорт, виробництва біопалив. Суб'єктами зернового ринку залежно від стадій руху товару виступають виробники зерна, первинні покупці зерна, кінцеві покупці зерна, включаючи покупців зернопродуктів [24, с. 66].

На сьогоднішній день, практично у всіх країнах, аграрному ринку, враховуючи його масштабність і важливість для населення, приділяється особлива увага, в тому числі ринку зерна, одному з центральних ланок складного і різноманітного ринку країни. Дослідження тенденцій і закономірностей на даному ринку є актуальним напрямком наукової діяльності на сучасному етапі розвитку економіки, оскільки від рівня його розвитку залежать безліч суміжних виробництв і навіть цілих галузей економіки, впливаючи на найважливіші міжгалузеві співвідношення і макроекономічні показники. Крім усього іншого, зерно має стратегічне значення для забезпечення економічної та продовольчої безпеки країни, забезпечення населення

необхідними продуктами харчування, а також забезпечення необхідним сировиною переробних галузей промислової сфери сировиною.

До основних цілей функціонування ринку зерна можна віднести наступне:

- забезпечення держави та його населення в необхідних зернових продуктах;
- забезпечення зерною сировиною конкретні виробничі галузі;
- організація логістично вивірених шляхів пересування від виробників зерна до споживача;
- здійснення державних закупівель зерна, а також товарних інтервенцій на зерновому ринку;
- вирощування зернових культур для експортних потреб [49, с. 254].

Залежно від стадій руху товару на ринку зерна і виконуваних функцій його суб'єктами можна виділити три групи (рис. 1.1):

Рис.1.1. Учасники ринку зернової продукції.

Примітка. Побудовано автором самостійно.

З ускладненням економічних взаємозв'язків між суб'єктами даного ринку сформувались інтеграційні моделі виробників і споживачів зерна, які представлені спілками юридично незалежних компаній та некомерційними об'єднаннями. Економічні відносини між суб'єктами ринку зерна формуються в процесі

виробничої діяльності, реалізації системи договірних відносин, здійснення маркетингової діяльності, використання ринкового цінового механізму, розподілу прибутку і ренти, взаєморозрахунків, матеріального стимулювання та оплати праці працівників, а також фінансування діяльності суб'єктів господарювання [50, с. 154].

На наш погляд, ринок зерна являє собою економічну категорію, що відображає систему економічних, правових і соціальних відносин між його суб'єктами, які беруть участь у процесах виробництва, переробки, розподілу, обміну та споживання зерна. Ринок зерна функціонує на основі таких принципів: конкурентоспроможність, регульованість, інформаційна забезпеченість, багатоканальність, багатоукладність.

Ринок зерна є складною системою економічних відносин та інтересів його учасників, а також умов, що визначають реальний стан і можливі зміни інтересів суб'єктів господарювання [52, с. 343]. Схему контрагентів ринку наведено на рис. 1.2:

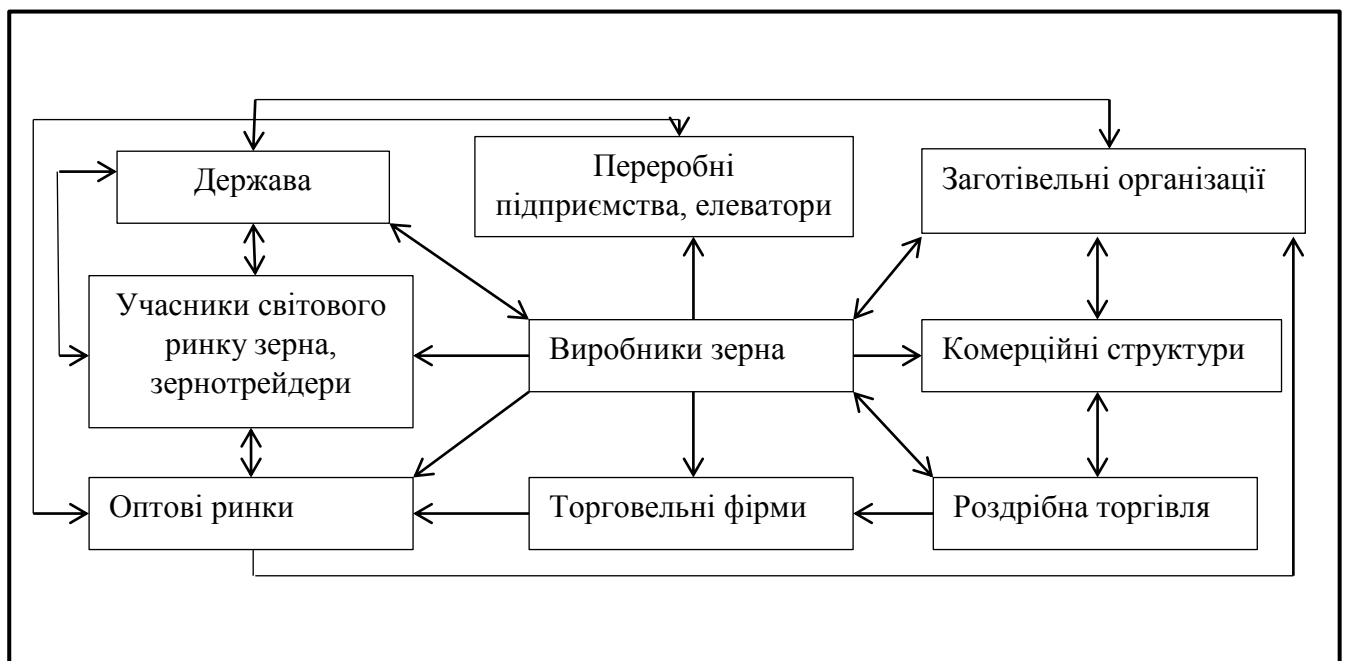

Рис. 1.2. Взаємодія контрагентів ринку зерна.

Примітка. Побудовано автором самостійно.

У центрі ринку зерна знаходяться виробники зерна, від яких цей товар різними каналами надходить в обіг. На формування та розвиток ринку зерна, впливають фактори, які можна розділити на зовнішні і внутрішні, на системні об'єктивні (на які неможливо вплинути) і суб'єктивні. До системних відносять: географічний фактор, тобто віддаленість ринків; зовнішньополітичні; природні (зона ризикованого або родючого землеробства) та ін. До суб'єктивних можна віднести такі: економічну ситуацію в країні, зовнішньоекономічну політику держави, рівень власної транспортної інфраструктури, врожайність, транспортні тарифи в транзитних країнах тощо [55, с. 22].

Визначаючи загальну характеристику ринку зерна, необхідно відзначити, що йому притаманні такі загальні риси (рис. 1.3):

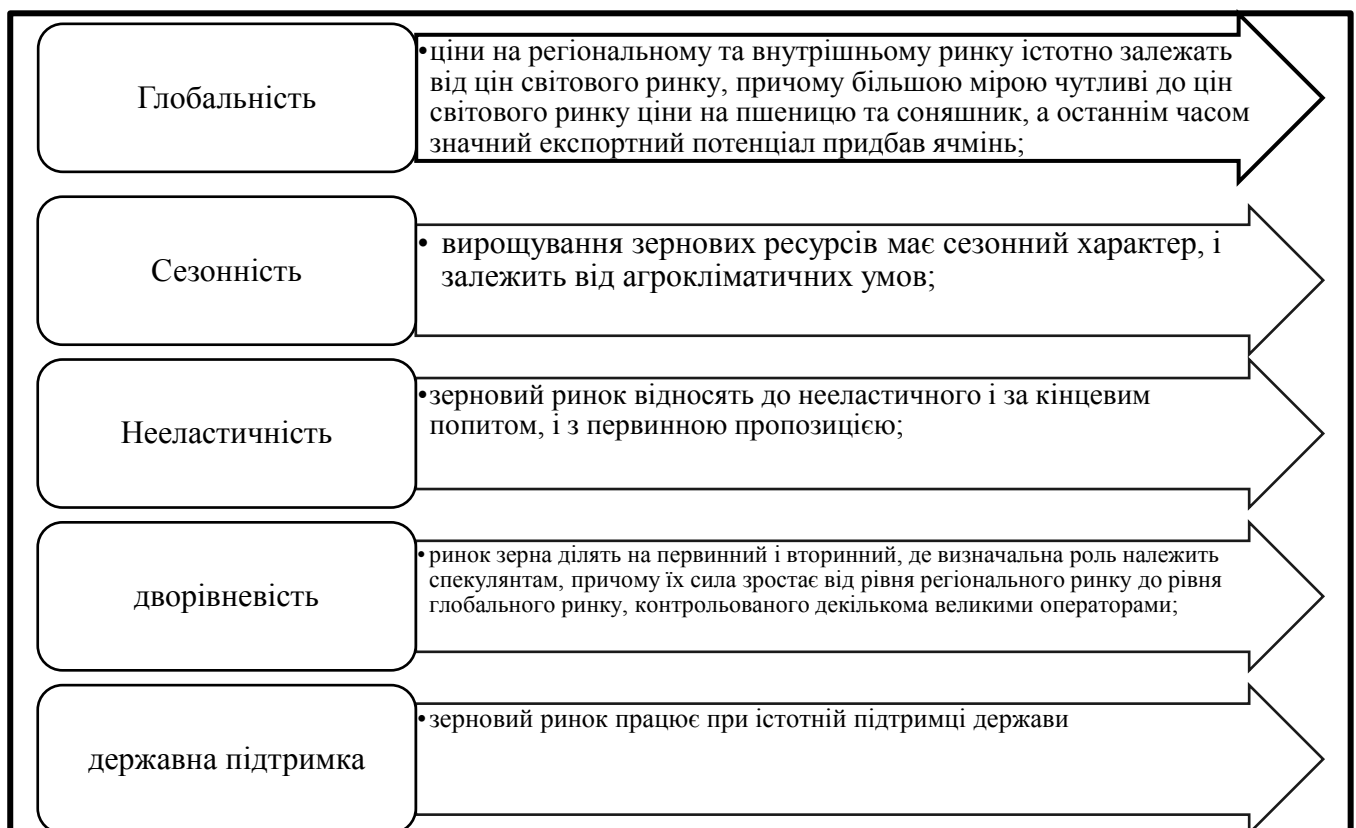

Рис. 1.3. Загальні риси ринку зерна.

Примітка. Побудовано автором самостійно.

Чинниками формування попиту і пропозиції на ринку зерна є: ціни потенційних країн – експортерів; ціни внутрішнього ринку; перехідні запаси;

державні інтервенції (можливості держави щодо здійснення закупівель); собівартість виробництва; ціни в країнах – імпортерах; потреба борошномельної промисловості та її споживачів [67].

Фактичний попит на зернову продукцію формується при цьому під впливом таких факторів: рівня споживання основних продуктів харчування (хліба, молока, м'яса та ін.); потреби в зерні для тваринництва; якісної характеристики зерна і продукції його переробки; рівня технології переробки зерна; організації оптової і роздрібною торгівлі та ін. Іншою й не менш важливою характеристикою економічної кон'юнктури зернового ринку є пропозиція зерна, яка утворюється з обсягу товарного зерна зерновиробників, імпорту та наявних запасів. Основою пропозиції товарного зерна є його виробництво, рівень розвитку якого залежить від природних, організаційно-економічних і соціально-демографічних чинників [57, с. 215].

Ринок зерна як складна соціально-економічна система, функціонує й розвивається за загальними законами, але йому притаманні певні специфічні особливості (Додаток А).

Фактори, що впливають на світовий ринок зерна:

- розвинені країни скорочують кількість посівних площ;
- зменшення територій для посадки в країнах, що розвиваються через масову ерозію ґрунтів;
- збільшення споживання зерна пов'язане з ростом населення Землі;
- пшениця починає займати лідируючі позиції в якості продовольчої культури в країнах третього світу (Близький Схід, Африка, Латинська Америка);
- через урбанізацію та перехід на західний тип харчування, збільшення споживання злаку в традиційних рисосіючих країнах, особливо в Китаї [58, с. 209].

На світовій ринок зерна впливає безліч факторів. Головним з них є збільшення населення Землі, і разом з цим значне збільшення споживання [45, с. 73].

Порівняно з більшістю товарів промислового виробництва та енергетичною сировиною зерно є унікальним, практично мало змішуваним товаром, необхідним для задоволення базових людських потреб. У зв'язку з цим його експорт має не тільки важливе економічне, а й політичне значення, оскільки від якості та

регулярності зернових поставок безпосередньо залежить продовольча безпека країн, які через кліматичні та географічні умови не можуть забезпечити населення за рахунок внутрішніх ресурсів. Зерно належить до одних з найдешевих товарів на світовому ринку з погляду співвідношення обсягу і вартості продукту. Тому рентабельність експорту може бути забезпечена тільки за умови масових, великомасштабних поставок. На відміну від води, алкоголю, фруктів, більшості інших продовольчих товарів зерно непридатне для безпосереднього споживання людиною в їжу, тому проходить кілька стадій переробки. Зважаючи на це, імпортери повинні мати достатні переробні потужності, тобто підприємства борошномельно-круп'яної та хлібопекарської промисловості. На відміну від вугілля, нафти, металів, інших сировинних товарів, зерно вимагає відповідного режиму зберігання (перш за все температура і вологість) і певних умов транспортування. З урахуванням обмежених термінів зберігання зерна, велике значення має забезпечення його ефективної доставки, обмеженої виключно морським і залізничним транспортом [23, с. 50].

Основними рушійними силами розвитку ринку зерна є ціна, попит, пропозиція і конкуренція. Однак попит на зерно не можна розглядати тільки з позиції платоспроможності споживачів. Він повинен характеризувати внутрішню нормативну потребу в ньому, розраховану на основі науково обґрунтованої норми споживання продовольства, та прийняті на поточний період норми витрат зернової сировини на виробництво одиниці кінцевої продукції. Функціонування та сталий розвиток ринку зерна забезпечується через механізм конкуренції. Специфіка ринку зерна полягає у високому рівні його конкуренції. Внаслідок існування надто великої кількості продавців, окремі товаровиробники не в змозі вплинути на ринкову ціну.

1.2. Інституційно-правовий механізм функціонування ринку зернової продукції

Різні аспекти інституційно-правового регулювання діяльності ринку зернової продукції досліджували в своїх роботах такі відомі вчені, як В.Б. Авер'янов, І.В. Арістова, А.І. Берлач, Ю.П. Битяк, В.М. Гайворонський, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, В.П. Жушман, Т.А. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, В.Н. Корнієнко та інші.

Ізраїльське сільськогосподарське виробництво має високу насиченість технікою, яка поповнюється і оновлюється по мірі необхідності. Це обмежує кількість осіб, зайнятих в цій галузі. Держава має значний вплив на сільськогосподарську галузь, більше 90% всіх сільськогосподарських підприємств є державними. На відміну від Ізраїлю, український досвід показує, що більшість державних сільськогосподарських підприємств є збитковими, що обумовлено високим рівнем корупції в аграрному секторі, низьким рівнем правосвідомості і правової культури керівників державних підприємств, а також складними бюрократичними процедурами в адміністративно-правовому регулюванні державного сільськогосподарського виробництва [14, с. 210].

У Польщі багатосекторне сільське господарство є в основному індивідуальним. У Польщі близько 76% сільськогосподарських наділів знаходяться в приватній власності. Держава стимулює розвиток індивідуального сільського господарства прийняттям низки нормативних актів – головним чином законів [18, с. 102]. Такий досвід Польщі заслуговує на увагу в частині зосередження зусиль на збільшенні експорту і зменшенні імпорту сільськогосподарської продукції. Цей позитивний досвід слід впроваджувати і в Україні, ставлячи перед державними органами такі основні завдання: захист національного виробника, збільшення експорту національної продукції, забезпечення конкурентоспроможності українських фірм в умовах існування зони вільної торгівлі з Європейським Союзом.

Таким чином, основні завдання аграрної політики зарубіжних держав полягають в тому, щоб забезпечувати продуктами харчування власного споживача,

захищати внутрішній ринок, стабілізувати сільськогосподарську діяльність, зменшувати збитковість галузі, зменшувати імпорт товарів, виробляти конкурентоспроможну продукцію, втілювати програми розвитку аграрного ринку в житті, відновлювати механізований парк, переходити на нові технології, забезпечувати співвідношення продукції світовим стандартам, створювати пільгові принципи кредитування і так далі [24, с. 67].

Все це свідчить про те, що законодавство зарубіжних країн має ряд новел в порівнянні до законодавства України. Законодавством і правом зарубіжних країн визначається обов'язковість обробітку земель (обов'язок належним чином використовувати свою власність) під загрозою експропріації. Великого поширення набули інститути неподільності сільськогосподарських земель, недопущення їх надмірної експлуатації, принципи придбання права власності на землю за давністю їх володіння або користування. Гарантії і захист прав приватної власності на землю здійснюються в зарубіжному законодавстві завдяки встановленню складних процедур її відчуження. Вагоме значення законодавству і праву цих країн надає участь держави в здійсненні аграрних реформ [40, с. 74].

У сучасних умовах метою прямих державних виплат в аграрному секторі в розвинених країнах є не стільки стимулювання виробництва, скільки вирішення соціальних завдань: підтримка рівня доходів фермерів, постачання населення доступними продуктами харчування, розвиток сільських територій та аграрної інфраструктури, проведення природоохоронних заходів. У цьому полягає сенс сучасної Спільної аграрної політики Європейського Союзу [39].

Спільна аграрна політика ЄС була заснована в 1957 р Римським договором, підписаним шістьма країнами (Федеративною Республікою Німеччини, Францією, Італією, Нідерландами, Бельгією і Люксембургом), в якому говорилося про створення Європейського Союзу.

Згідно ст. 33 Договору про створення Європейського Союзу однією з головних цілей Спільної аграрної політики є постачання населення аграрною продукцією за прийнятними цінами і збільшення доходів сільського населення, перш за все за

рахунок підвищення доходів сільгоспвиробників в розрахунку на душу населення, забезпечення їм життєвого рівня, порівнянного з міським.

При цьому Європейський Союз щорічно витрачає більше 40 млрд. євро на реалізацію Спільної аграрної політики, тобто 45% свого бюджету, в той час як внесок сільського господарства у валовий внутрішній продукт ЄС становить лише близько 2%. При цьому з усіх витрат ЄС на проведення сільськогосподарської політики 80% йдуть на дотації для підтримки цін і доходів сільського населення. Тільки в Німеччині сума виплат сільським жителям з держбюджету, крім платежів з Брюсселя, становить понад 5 млрд. євро, з яких близько 80% витрачається на соціальне забезпечення сільських жителів [43].

Підтримка високих цін всередині ЄС – один з найдорожчих шляхів субсидування доходів, тому було прийнято рішення про деяке зниження цін. Так, наприклад, введені прямі доплати фермерам у разі неперевищення ними досягнутого попереднього рівня виробництва продукції. Державні виплати здійснюються в розрахунку на гектар землі або на голову худоби в несприятливих умовах виробництва.

Таким чином, одним з головних механізмів в системі державного регулювання аграрного ринку в зарубіжних країнах є підтримка відповідного рівня цін і цінової рівноваги. Система регулювання цін спрямована на підтримку фермерських цін на рівні, що дозволяє товаровиробникам не тільки відшкодувати власні витрати на виробництво, а й вести розширене виробництво [51, с. 16].

Не менше значення в ЄС має субсидування експорту з метою підтримки високого рівня внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію. Тільки на експортні субсидії на молоко ЄС кожного року витрачає 23 млрд. євро. Ці кошти складають частину податків, що сплачуються громадянами ЄС, і досягають 250 євро на родину в рік.

Позитивним є досвід адміністративно-правового регулювання діяльності фірм агропромислового комплексу в США. Так, відповідно до федеральних програма фермери, які вирощують зернові, отримують від Міністерства сільського господарства США кредити для фінансування виробництва. Зібраний урожай

фермери продають за ринковими цінами і розраховуються за кредитами. Якщо ж ринкові ціни знижуються нижче рівня контрольних цін, встановлених Конгресом США, фермер може передати урожай державі за контрольними цінами, розрахувавшись з кредитом і отримавши прибуток. Аналогічно регулюються ціни в молочній промисловості. Конгрес США визначає «справедливий» рівень контрольних цін на молоко, масло, сир. Якщо ринкові ціни опускаються нижче цього рівня, продукти скуповує держава [44].

Також в США держава сприяє підвищенню попиту на продукцію сільського господарства, надаючи допомогу малозабезпеченим верствам населення, а також стимулюючи підвищення загального рівня доходів (за однакової кількості інших умов це збільшує попит на продукти харчування). Зовнішній попит стимулюється наданням цільових кредитів зарубіжним покупцям сільськогосподарської продукції. Державний експорт продуктів рослинного походження не передбачає процедуру його легалізації. Достатнім є проходження контролю продукції на предмет її відповідності санітарним і фітосанітарним вимогам ЄС [43].

Таким чином, основним завданням органів державної влади та підприємств агропромислового комплексу України є приведення вітчизняних нормативів у відповідність з системою санітарних і фітосанітарних заходів (вимог) ЄС щодо забезпечення якості зернового ринку, зазначених у Регламенті Ради ЄС № 178/2002 від 28 січня 2002 року і № 852/2004. Виконання цього завдання і подальший контроль за дотриманням зазначених вимог є умовою доступу української сільськогосподарської продукції на ринок ЄС, збільшення існуючих обсягів експорту і зростання української економіки в цілому.

Державно-правовий характер регулювання передбачає наявність комплексу нормативних актів, які визначають ключові терміни, положення та умови процесів, що підлягають регулюванню. В Україні, ключові положення регулювання ринку зерна визначаються 56 актами [9, с. 61]. Серед них лише 15 мають пряме чи опосередковане відношення до зовнішньоторговельної діяльності, окремі з них наведені в табл. 1.1:

Окремі нормативні акти, що регулюють зовнішньоторговельні відносини на
ринку зерна України

Назва	Тип	Дата прийняття
Митний кодекс України	Кодекс	13.03.2012
Податковий кодекс України	Кодекс	02.12.2010
Про затвердження Порядку проведення конкурсу з визначення державного агента із забезпечення експорту та імпорту зерна і продуктів його переробки за міжнародними договорами	Постанова КМУ	27.01.20010
Про державну підтримку сільського господарства України	Закон	24.06.2004
Про зерно та ринок зерна в Україні	Закон	04.07.2002
Про затвердження Положення про форму зовнішньоекономічних договорів (контрактів)	Наказ Мінекономіки	06.09.2001
Про карантин рослин	Закон	12.05.2007

Примітка: Складено автором на основі [47]

Аналізуючи наведені нормативні акти, відмітимо, що більшість із них тільки опосередковано прописує конкретні процедури і процеси пов'язані із зовнішньою торгівлею зерном. Так, ключовий Закон «Про зерно та ринок зерна в Україні» окреслює базові принципи забезпечення конкурентоспроможності зерна, забезпечення внутрішніх потреб і нарощування експортного потенціалу [1].

Розвинені країни світу мають міцну економіку, хоча аграрний сектор у багатьох з них характеризується слабким природно-кліматичним потенціалом. З огляду на це, аграрна політика розвинених країн (насамперед країн ЄС, США, Канади, Японії та інших) покликана компенсувати такі недоліки протекціоністською політикою у відношенні до сільського господарства. В Україні ж умови протилежні: хоча Україна економічно відносно слабка, її сільське господарство має значний природно-кліматичний потенціал. З цієї причини немає необхідності в проведенні в Україні політики, подібної Спільної аграрної політики ЄС навіть якби вона могла дозволити собі таку політику [53].

З урахуванням сказаного спірним є пропозиція Гейко Л. щодо впровадження в Україні системи виплат компенсацій вітчизняним виробникам, аналогічних

використовуваним в США. Для цього, на думку вченого, необхідно створити відповідні служби моніторингу та виділити необхідні компенсаційні суми у видатковій частині державного бюджету [65, с. 68].

Впровадження таких компенсаційних платежів не знизить фактичну собівартість сільськогосподарської продукції і призведе до додаткових витрат з Державного бюджету України. На відміну від країн Європейського Союзу, вітчизняний аграрний ринок не вимагає стримування виробництва сільськогосподарської продукції, велика частина якої експортується і не впливає на формування внутрішніх цін (так як на внутрішньому ринку не виникає ситуація з надвиробництвом сільськогосподарської продукції) [62, с. 59].

В умовах продовження євроінтеграційних процесів особливе значення має дотримання комплексу України європейських правил (вимог), що є умовою допуску української продукції на європейський ринок. Згідно з вимогами законодавства ЄС країна, яка зацікавлена в здійсненні поставок продукції на ринок ЄС, повинна бути включена до переліку країн, яким дозволено здійснювати відповідні поставки. Для включення до такого переліку країна і підприємства, готові здійснювати поставки, повинні пройти процедуру легалізації експорту. Зазначена процедура в цілому зводиться до приведення виробничих потужностей зацікавлених експортерів, а також можливостей контролюючих органів країни до норм і вимог законодавства ЄС в сфері санітарних та фітосанітарних заходів. Для цього представниками профільних установ ЄС складається план проведення верифікаційних місій (інспектування) на зацікавлених підприємствах країни-ініціатора, в ході яких розробляються відповідні рекомендації, фіксується прогрес в їх виконанні. Після виконання всіх вимог Європейською Комісією приймається рішення про надання країні дозволу на експорт того чи іншого виду продукції, що тягне за собою визнання відповідних сертифікатів національних контролюючих органів [56, с. 91].

На сьогодні, більшість зовнішньоторговельних операцій України, включаючи експорт зерна реалізуються в межах норм Світової організації торгівлі. Відповідно до цього, наша країна діє за системою двосторонніх угод із країнами світу і загальних норм організації. При цьому, існує суттєве обмеження щодо застосування

тарифних методів регулювання та прямого адміністративного впливу (методи жовтої скриньки). Пріоритетними ж являються методи економічного характеру, спрямовані на коригування ринкових пропорцій та нетарифні умови торгівлі (блакитна і зелена скриньки).

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок про необхідність запозичення позитивного зарубіжного досвіду регулювання діяльності зернового ринку з урахуванням особливостей національної економіки та орієнтації українського виробника на експорт продукції. Особливу увагу слід приділити досвіду країн Європейського Союзу та США щодо захисту національного виробника завдяки стимуляції внутрішнього споживання, збільшення експорту і обмеження (квотування) імпорту сільськогосподарської продукції. Одночасно проводиться протилежна політика по відношенню до своєї країни, тобто організовується імпорт тих видів продукції, попит на які задовольняє національний виробник, в результаті чого існує їх надлишок.

1.3. Міжнародний досвід функціонування та регулювання зернового ринку

Розвинені країни світу, як правило, направляють свою політику на підтримку постійних обсягів виробництва зерна та забезпечення власної продовольчої безпеки та економічної незалежності. Крім того, більшість країн переслідують і протекціоністські цілі (захист внутрішнього товаровиробника від зовнішніх конкурентів і розширення обсягів власного виробництва з метою експорту продукції на зовнішні ринки). Більшість провідних країн-експортерів зерна в якості засобів державної підтримки використовують економічні механізми регулювання виробництва зерна [54, с. 19].

Сучасні системи впливу держави на розвиток сільського господарства в розвинених країнах традиційно включають два основних компоненти: інституційний та інструментальний. Перший знаходить своє вираження в діяльності органів, що займаються розробкою і проведенням заходів з регулювання

виробництва і ринків, другий являє собою постанови, регламенти і програми, на основі яких регулюючі органи реалізують на практиці основні положення аграрної політики за допомогою різних методів та інструментів.

Традиційно систему інструментальних важелів державного регулювання розділяють на прямі і непрямі. Так, до прямих методів державної підтримки виробництва зернових слід віднести [53]:

- регулювання цін на зерновому ринку, що передбачає встановлення цільових, порогових та заставних цін, інтервенції з резервних фондів для забезпечення балансу попиту і пропозиції на внутрішньому ринку. Метою застосування цього механізму є підтримання цін на ринку зерна всередині країни, стабілізація доходів сільськогосподарських підприємств і згладжування диспаритету цін в аграрній сфері;

- застосування засобів прямого державного фінансування сільськогосподарського виробництва, транспортування, зберігання і переробки зерна, в тому числі в районах з несприятливими умовами виробництва зернових шляхом надання субсидій і дотацій;

- розробка та реалізація державних і регіональних цільових програм та довгострокових проектів, спрямованих на стимулювання виробництва зернових культур, розвиток науково-технічного прогресу в області розробки технологій вирощування зерна;

- кошти протекціоністського захисту внутрішнього товаровиробника шляхом встановлення ввізного мита, квоти на ввезення зернових і т.д. .;

- підтримка експортного потенціалу зернової галузі через субсидування експорту зерна.

В умовах подолання кризи посилюється роль державного регулювання ринку. Держава виступає одночасно у двох формах: як елемент ринкового устрою і як стабілізуючий фактор його розвитку. Тобто з одного боку, держава здатна підтримувати і захищати ринкову систему, з іншого – компенсувати обмежені можливості ринку в певних сферах (рис.1.4). Основна мета державного регулювання ринку – захист інтересів виробників та споживачів зерна.

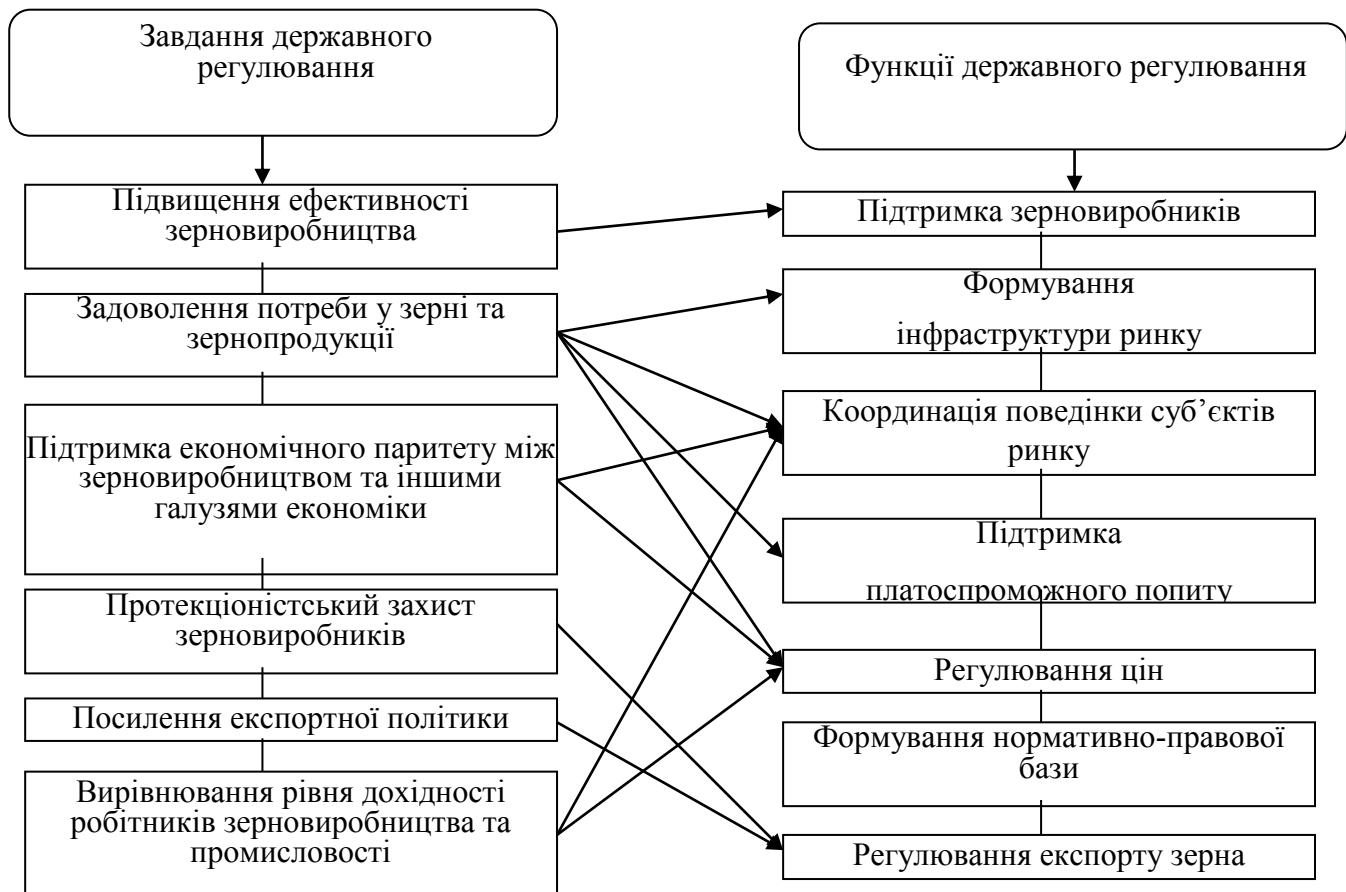

Рис.1.4. Задачі та функції державного регулювання зернового ринку.

Примітка: Складено автором на основі [46]

У США для забезпечення відповідності законодавства різних рівнів і часу прийняття існує спеціальний відділ в міністерстві сільського господарства – Національний Сільськогосподарський Правовий Центр (National Agricultural Law Center). Прогалин в законодавстві і нашарування інститутів можна було б уникнути, якби існував інститут, прямо відповідальний за юридичний порядок в процесах на ринку зерна. Інший приклад – Відділ сільського розвитку (Department of Rural Development). Цей відділ відповідає за розвиток інфраструктур в регіонах, в тому числі інтернету і доріг, що дозволяє інформувати фермерів про проведені заходи швидше і сприяє поліпшенню ринкового середовища як з конкурентної, так і з соціальної точки зору [44].

Доступне страхування і підтримка доходів фермерів у США уряд покриває до 65% вартості страхування врожаю за рахунок бюджету. Обчислюються мінімальні

рівні доходів фермерів, при яких господарство може існувати, і надається підтримка, якщо дохід нижче. Існує система програм страхування, по якій фермер може набрати відповідний страховий пакет. Фермер може страхувати сукупний дохід, або дохід від конкретних зернових, або тонаж врожаю. Широке коло можливостей вберегтися від банкрутства в разі неврожаю або низьких цін дозволяє знизити ризики фермерських господарств, що робить їх більш стійкими у часі, оберігаючи від розпаду.

Система позик під заставу зерна з подальшим правом погашення позики грошима або зерном – ще одна система, яка дозволяє фермерам в США збільшувати ліквідність свого врожаю зернових. Вона дозволяє фермеру швидко обміняти зерно на гроші і знизити ризики неплатоспроможності [44]. У США не передбачений пріоритет підтримки добробуту фермерів перед добробутом споживачів кінцевих товарів або навпаки, тому в цілях державних програм одночасно фігурує підтримку доходів фермерів і підвищення доступності продовольства для населення.

Досвід Канади показує, що державна корпорація – монополіст в покупці зерна є ефективним регулятором ринку, коли у держави є мета нарощування виробництва зернових, а також забезпечує планові обсяги виробництва для централізованого постачання за кордон. Це допомагає досягати стратегічних цільових показників, але з часом викликає невдоволення сільського населення, оскільки має тенденцію до бюрократизації і зниження прозорості ціноутворення [53].

Історія зернової компанії CWB показала, що перехід державної компанії до акціонерного призводить до відтоку капіталу за кордон. Передаючи частки компанії акціонерам-фермерам, влада Канади дозволила фермерам вільно розпоряджатися своїми акціями, в результаті чого ці акції були скуплені іноземною компанією. Таким чином, власність компанії тепер належить іноземним агентам, а влада Канади підірвала внутрішню стійкість механізму регулювання зернового ринку.

Загальнодоступні засоби транспортування призводять до сильної конкуренції за них, в ході якої виграє найприбутковіша галузь, а сільське господарство залишається в програті. Надання фермерам адміністративної послуги з транспортування зерна по залізницях відбувається за залишковим принципом,

оскільки є більш рентабельні клієнти – компанії нафтопереробної галузі. В зв'язку з цим при великих урожаях ускладнюється виконання контрактів на постачання зерна, виникають черги на отримання вагонів [53].

Конкурентоспроможність європейського зерна досягнута за рахунок високих прямих виплат. Цей механізм може застосовуватися і в Україні. Основи його закладено в чинній Державній програмі (2013-2020 рр.) [3]. Досвід ЄС з прямих платежів на гектар без урахування поточного сільгоспвиробництва був би корисний для зміни українського механізму прямих виплат. Законодавство ЄС передбачає можливість закупівельних і товарних інтервенцій на ринку зерна. При розрахунку рівня інтервенційної ціни регулятори ЄС виходять з того, що вона не є ринковою ціною: тільки в окремі роки наближається до ринкової, найчастіше залишається істотно нижче. В українській практиці інтервенційна ціна наближена до ринкової. У періоди великого розриву між внутрішньою і зовнішньою ціною вона коригується з орієнтацією на зовнішні ціни. У зв'язку з цим – в рамках вдосконалення механізму регулювання ринку зерна – потрібно розробити механізм визначення інтервенційної ціни.

Крім того, досить часто в розвинених країнах світу використовують методи непрямой підтримки аграрного виробництва, до яких слід віднести (рис. 1.5).

Найбільш поширеним методом державної підтримки зерновиробництва є регулювання ціноутворення на продовольчих ринках. Аналіз зарубіжного досвіду показує, що загалом здійснюється:

1. Фінансування державних цільових програм, спрямованих на стимулювання виробництва зернових.
2. Обов'язкове страхування сільськогосподарського врожаю.
3. Формування державного замовлення на підготовку фахівців аграрної галузі.
4. Протекціонізм в сфері виробництва зернових.
5. Субсидування експорту

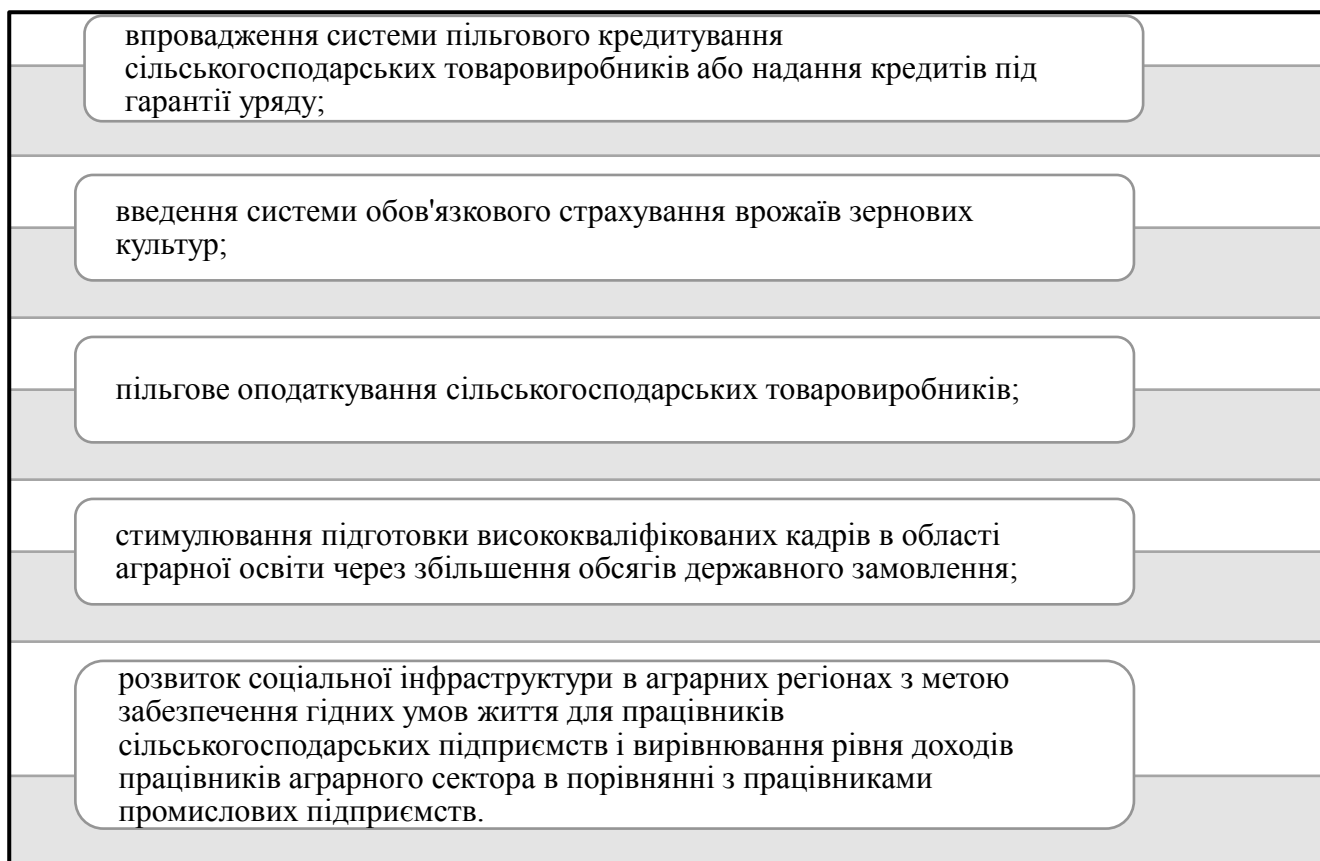

Рис. 1.5. Методи непрямой підтримки аграрного виробництва в розвинених країнах світу.

Примітка: Складено автором на основі [8]

6. Пільгове оподаткування сільськогосподарських підприємств.

7. Пільгове кредитування сільгоспвиробників

Регулювання цін здійснюється з використанням приблизно однакових підходів, які передбачають встановлення верхньої і нижньої межі коливань цін, визначення цільових, заставних, і порогових цін, які використовуються на зерновому ринку. Для розрахункових операцій та орієнтування на відшкодування витрат встановлюють цільові ціни на зерно. З метою митного захисту внутрішніх товаровиробників країни можуть встановлювати граничні ціни. Верхня межа захисту внутрішніх цін на зерно визначають цільова і порогові ціни. Нижній поріг гарантованих цін на зерно встановлюється за допомогою заставної ціни, яка, в свою чергу, пов'язана з цінами на світовому ринку [20, с. 129].

Наприклад, в країнах ЄС, Єврокомісія періодично регулює ціни за трьома основними напрямками [43]:

- рекомендовані ціни (індикативні – для зернових культур);
- мінімальні ціни імпорту (для зернових культур це граничні ціни).
- Крім того, захист від небажаного імпорту здійснюється шляхом накладання додаткового збору, який розраховується як різниця між цінами на внутрішньому ринку і імпортною ціною. Також має місце стимулювання експорту за рахунок експортних субсидій;
- мінімальні ціни, які мають на меті гарантування сільгоспвиробникам отримання прибутку і диференціацію заготівельних цін в залежності від регіонів вирощування сировини.

Система цінового регулювання зернового ринку використовується також і в Китаї. Зокрема, в КНР закріплена дворівнева система цін, яка передбачає державні фіксовані ціни та різні види недержавних цін. На ринку зерна ціни визначаються на основі попиту і пропозиції, однак контролюються з боку держави з метою забезпечення мінімальних цін продажу. Забезпечення балансу між попитом і пропозицією на ринку здійснюється також шляхом інтервенцій і формування страхових резервів продовольства. Ці резервні фонди використовуються для цілей цінового регулювання, а також уникнення циклічних і сезонних коливань на аграрному ринку [53].

Ще одним засобом регулювання на внутрішньому ринку є застосування так званих державних закупівель та товарних інтервенцій. Такий механізм найчастіше використовують країни, орієнтовані на захист вітчизняного ринку від значних коливань цін на продовольство. Товарні інтервенції здійснюються, якщо на ринку складається протилежна ситуація, тобто виникає дефіцит, або в разі надмірного зростання цін.

Регулювання зернового ринку шляхом проведення державних зернових закупівельних і товарних інтервенцій досить часто використовується в економічно розвинених країнах. Наприклад, в Японії держава встановлює ціни, за якими щорічно проводяться закупівлі в національний резервний фонд. Закупівля пшениці і

ячменю здійснюється за вигідними для фермерських господарств цінами в повному обсязі виробництва. Торговельні операції з зерном здійснює Продовольче агентство, яке жорстко контролює внутрішній ринок рису, пшениці і ячменю, а також їх імпорт.

Досить часто в розвинених країнах світу передбачається застосування засобів прямого фінансування виробництва окремих видів продовольчої продукції шляхом субсидування і дотування. Практично у всіх країнах з високорозвиненим сільським господарством рівень прямого фінансування (субсидування) сільгоспвиробництва, незважаючи на постійні переговори (в рамках СОТ) і спроби зниження рівня державної підтримки аграрного сектора, залишається вкрай високим. Так, сільгоспвиробники ЄС за рахунок ціни отримують тільки частину прибутку, а решту платить держава. На підтвердження цього говорить той факт, що бюджет Європейського Союзу на 2016 р з загальними витратами 157 млрд. Євро передбачав близько 60,8 млрд. Євро (39,9%) на підтримку агропромислового комплексу, за умови, що в АПК ЄС проводиться всього 1,22% його валової продукції (тоді як в Україні за рахунок аграрного сектора генерується 10% ВВП. проте обсяги його фінансування є незначними) [43].

У Канаді основним законодавчим актом, що регулює зернові операції, є Закон про Стабілізації сільськогосподарського виробництва, згідно з яким закупівля зерна за базовими цінами, здійснюється Канадським комітетом по пшениці. У разі, якщо середньозважена ціна на певну категорію зерна, реалізованого кінцевого споживача, формується на рівні, що перевищує базову ціну закупівлі, то ця різниця за вирахуванням накладних витрат виплачується фермерам. Закон передбачає заходи з регулювання і згладжування коливань цін на зерно з метою компенсації витрат праці та інвестицій для його виробництва, забезпечення справедливого співвідношення між доходами, одержуваними фермером, і тими витратами, які він отримує, купуючи товари та послуги, пов'язані з веденням зернового господарства [53].

Яскравим прикладом прямого фінансування виробництва зернових є США. Так, сьогодні близько третини фермерських господарств США отримують прямі

субсидії від держави на суму понад 12 млрд. дол. При цьому питома вага державної підтримки в собівартості виробництва зерна становить 38%. З метою стимулювання розвитку великих фермерських господарств в країні при розрахунку розміру державної субсидії враховується вартість виробленої товарної продукції і діє принцип: чим більше вироблено продукції, тим більша сума витрат, а отже і нарахованих компенсаційних платежів [43].

Практично для всіх країн-експортерів зерна характерні заходи державної підтримки експорту. Так, в Канаді, де виробництво зерна традиційно носить експортно-орієнтований характер, встановлено державну монополію на експорт. У США особливістю державної підтримки виробництва і експорту зерна є її інтенсивний характер. На національному рівні держави-члени Європейського союзу підтримують всіх своїх виробників і експортерів зерна з метою стабілізації внутрішнього ринку.

Поширеним методом державної підтримки виробників продовольства є розробка і фінансування відповідних програм і проектів. Наприклад, в США є програма підтримки фермерів Стабілізація доходів фермерів (до складу якої входять такі розділи: Державна програма підтримки цін, Страхування врожаю і Сільськогосподарський кредит), на реалізацію якої виділяється до 50% всіх аграрних бюджетних асигнувань [43].

Більшість сільгоспвиробників при виробництві зерна залучають короткострокові кредити для формування оборотних коштів в достатньому обсязі. По завершенню циклу виникає потреба в реалізації частини зерна і виконанні своїх зобов'язань перед працівниками організації, державою, постачальниками і кредитними установами. Однак не завжди сільгоспвиробники в результаті значних коливань цін, неврожаю та впливу інших факторів виявляються платоспроможними. У таких випадках окремі країни використовують механізми пільгового кредитування.

Так, в США виробник отримує можливість, у разі низьких цін на його продукцію, розмістити частину своєї продукції на відповідних складах (сформувавши таким чином заставний фонд) і отримати кредит за пільговою

процентною ставкою. Надалі фермер може або повернути отриманий кредит разом з відсотком за нього і отримати назад заставу, або ж після закінчення терміну кредитування розрахуватися за отриманий кредит заставним зерном, яке зберігається на складі.

Ще одним з механізмів підтримки розвитку зернового ринку є страхування врожаю сільськогосподарських культур. Так, в США щорічно в рамках державних програм страхується урожай на половині площі ріллі. Програмами страхування в Канаді охоплено до 70% зернових культур, на фінансування цих заходів з держбюджету виділяється близько 450 млн. дол. У Німеччині при страхуванні врожаю зернових культур застосовується система прямого відшкодування державою збитків виробникам зерна. При цьому фінансова допомога досягає однієї третини від суми збитку.

У Франції розмір державної компенсації збитку, нанесеного посівам зернових культур, становить до 45% від його величини. Уряд Іспанії субсидує виплати майже за повним пакетом ризиків страхування сільськогосподарських врожаїв зернобобових і зернових культур. Сума відшкодування розраховується як різниця між 65% розміру очікуваного врожаю і фактично отриманим [53].

За масштабами державної допомоги аграріям, Японія займає перше місце серед інших країн світу. Основний закон про продовольство, сільському господарстві та сільській місцевості визначає протекціоністську політику держави в аграрній сфері. Так, державою використовуються імпорتنі квоти, тарифи та різні податки на імпортне зерно. Також держава сприяє фермерам в лізинг високопотужних тракторів, рисопосадочних машин, техніки для внесення пестицидів і т.д.

З метою захисту внутрішнього ринку від конкурентно низьких цін і стимулювання вітчизняного товаровиробника більшість країн вводить цілу систему протекціоністських заходів (встановлення ввізного мита на імпортований товар, квотування імпорту, його заборона і т.д.). Так, в Індії діє відкрита генеральна ліцензія на імпорту кукурудзи з нульовою ставкою мита. Але при масовому надходженні кукурудзи на внутрішній ринок країни за демпінговими цінами, уряд з

метою захисту вітчизняних сільгоспвиробників зробив поділ імпортованої сировини на дві категорії: продовольчу кукурудзу і кормову. При цьому було встановлено імпорتنу квоту на кормові сорти в розмірі 350 тис. т. з встановленням мита – 15% від митної вартості. У разі імпорту кукурудзи понад квоту імпортне мито підвищується до 50%. Такий алгоритм використовується і в разі імпорту вівса і сорго. В Японії діє жорстка система ліцензування та обмеження імпорту, ускладнені процедури оформлення документації та встановлені високі ставки податків [57, с. 215].

Канада для захисту власного ринку від надходження дешевої кукурудзи з США в рамках встановлених правил торговельної угоди ввела антидемпінговий тариф в розмірі 4 дол. США за кожен тону кукурудзи, яка ввозиться в Канаду. Традиційно значний вплив на ефективність функціонування сільськогосподарського виробництва має державна політика в сфері оподаткування аграріїв. Зокрема, мова йде про створення пільгових умов функціонування в порівнянні з іншими галузями економіки [57, с. 216].

Зниження рівня оподаткування в країнах з високорозвиненим сільським господарством досягається, як правило, шляхом використання двох моделей. У першому випадку – це безпосереднє зниження податкових ставок, що призводить до суттєвого зменшення податкового навантаження на прибуток господарюючих суб'єктів. У другому випадку, в комбінації зі звичайним рівнем оподаткування можуть застосовуватися податкові пільги, а також методи прискореної амортизації, застосування яких обумовлюється визначеним використанням отриманих господарюючими суб'єктами доходів.

Країни з розвинутою ринковою економікою активно практикують податкове стимулювання сільгоспвиробників. Це проявляється в особливих методах оцінки вартості землі та будівель, зниженні рівня оподаткування, виключення з податкової бази вартості машин та обладнання, призначених для обробки ґрунту, надання податкових пільг, грантів для оплати податкових зобов'язань. Для стимулювання інноваційної активності аграріїв, в податковому законодавстві багатьох країн передбачаються податкові знижки на приріст інвестицій і інновацій, бюджетна

компенсація податкових виплат на цю суму тощо. Фермер може скористатися одним з пільгових умов оподаткування, якщо освоєє інновації, які вписуються в рамки державних або регіональних аграрних програм [57, с. 217].

Так, в США фермерським господарствам дозволяється інвестувати до 25% оподаткованого прибутку в пріоритетні напрямки виробничого розвитку без сплати податку на вкладений капітал. До таких напрямків відносяться заходи, спрямовані на охорону землі і води, модернізацію господарських і виробничих об'єктів [58, с. 209].

У Канаді фермери не платять податки на інвестиції по поліпшенню земель, оподатковувані доходи зменшуються на величину цих капіталовкладень. В цілому податкова політика в галузі сільського господарства Канади спрямована на зміцнення економічного становища фермерських господарств.

У Німеччині, Франції, Італії найбільш широке застосування отримав нормативний режим оподаткування, яким охоплено від 60 до 80% загальної кількості ферм. У Франції розрахунок суми доходу, що підлягає оподаткуванню, проводиться за нормативним методом, виходячи з даних земельного кадастру, середніх показників вартості продукції, витрат виробництва, врожайності сільгоспкультур [58, с. 210].

В цілому суми податкових платежів в розвинених країнах світу, незважаючи на значний перелік, складають в середньому від 2,5 до 6,0% усіх витрат сільгоспвиробників, з яких близько половини припадає на два податки: на прибуток і на нерухомість. При обчисленні податку на прибуток ставки податку істотно залежать від розміру підприємств та їх рентабельності. Диференціація ставок дуже висока: у Великобританії – від 5 до 40% прибутку, в Італії – від 12 до 62%, в Нідерландах – від 16 до 72%.

Крім того, в ряді розвинених країн світу розмір податків досить часто залежить від масштабів діяльності господарюючого суб'єкта. Так, в США фермерські господарства з обсягом річного доходу до 50 тис. доларів платять 15% податку на прибуток, сума прибутку від 50 тис. доларів оподатковується за ставкою 28%. Великі корпорації при отриманні прибутку більше 335 тис. Доларів

обкладають свої доходи за ставкою – 33%. В цілому, в більшості розвинених країн світу стимулюють розвиток дрібних сільгоспвиробників, створюючи для них сприятливі податкові умови.

Система міжнародного регулювання світового зернового ринку представлена двома міжнародними організаціями: Світовою організацією торгівлі (СОТ) та Міжнародною угодою по зерну, що включає також Конвенцію з торгівлі зерном і Конвенцію з надання продовольчої допомоги. Основоположними документами по сільському господарству в СОТ на сьогодні є три угоди Уругвайського раунду: Угода по сільському господарству, Угода про санітарні та фітосанітарні стандарти (СФС) та Угода про технічні бар'єри в торгівлі (ТБТ). Угоди СОТ охоплюють виробництво і торгівлю сільськогосподарською продукцією, і на ринок зерна поширюється дія цих угод [57, с. 218] (табл. 1. 2):

Таблиця 1.2

**Основні інструменти регулювання сільськогосподарських ринків
Світовою організацією торгівлі**

Регуляторний документ	Напрями регулювання	Інструменти регулювання
Угода по сільському господарству	Доступ до ринків	Експортні субсидії
Внутрішня підтримка сільського господарства	Зв'язування ставок митних зборів	
Тарифікація нетарифних бар'єрів		
Усунення більшості нетарифних обмежень		
Угода про санітарні та фітосанітарні стандарти	Застосування захисних заходів	Визнання заходів країни-експортера прийнятними у випадку забезпечення ними необхідного країною-експортером рівня безпеки
Застосування міжнародних стандартів у використовуваних санітарних і фітосанітарних нормах		
Угода про технічні бар'єри в торгівлі	Підтвердження відповідності товарів технічним регламентам	Організація довідкової служби з питань угоди
Розробка власних регламентів та узгодження їх із зацікавленими країнами	Проведення переговорів про взаємне визнання результатів оцінки відповідності	

Примітка: Складено автором на основі [8]

Угода про сільське господарство охоплює три напрями регулювання: доступ до сільськогосподарських ринків, експортні субсидії сільгоспвиробникам і політику

внутрішньої підтримки сільського господарства. Лібералізація внутрішнього ринку відповідно до норм СОТ передбачає перетворення нетарифних обмежень імпорту в тарифні еквіваленти і скорочення діючих і нових ставок тарифів [128, с. 21].

Основними сучасними проблемами функціонування цього продуктового підкомплексу є нестійка цінова політика, дефіцит інформації про стан ринку, недосконалість державного регулювання ринкових відносин в сільськогосподарській галузі [20, с. 129]. У розвинених країнах в останні десятиліття склалася багатоканальна система підтримки сільського господарства. Найбільш активно застосовуються американська і західноєвропейська моделі. У США бюджетні виплати визначалися рівнем доходів фермерів, субсидії виплачувалися тим, у кого доходи були нижче встановленого рівня. У Європейському співтоваристві бюджетні кошти розподіляють виходячи з площі земельних угідь [20, с. 130].

Таким чином, поєднання ефективних форм і методів регулювання виробництва зернових створює основу для успішного розвитку галузі та нарощування експортного потенціалу країни-виробника. Використання кращих практик державної підтримки аграрної галузі створює ґрунт до розробки стратегії, спрямованої на забезпечення сталого розвитку зернопродуктового комплексу як країни в цілому, так і її регіонів. Вищевикладене свідчить, що виробництво зернових в більшості країн світу є високодотаційною галуззю. Причому форми і методи державної підтримки досить різні і варіюються від безпосередньо прямого фінансування діяльності сільгоспвиробників до створення загальних сприятливих умов для розвитку сільських територій. Це не тільки створює можливості для нормального функціонування аграрних підприємств, але і забезпечує отримання ними стабільного доходу, що інвестується у власний розвиток, і, в кінцевому підсумку, забезпечує стабільне функціонування сільськогосподарського виробництва в країні.

Висновки до розділу 1

У Законі України «Про зерно та ринок зерна в Україні» ринок зерна визначається як система товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами в процесі виробництва, зберігання, торгівлі та використання зерна на засадах вільної конкуренції, вільного вибору напрямів реалізації зерна й визначення цін, а також державного контролю за його якістю та зберіганням.

Встановлено, що ринок зерна являє собою складну соціально-економічну систему, яка функціонує і розвивається за загальними законами, але має свої специфічні особливості і виконує головну функцію – задоволення потреб споживачів у різних видах зерна і продуктах його переробки. Стан внутрішнього ринку зерна характеризує національну безпеку, а рівень забезпеченості зерном є важливим показником продовольчої безпеки та економічної незалежності країни. Обґрунтовано, що основна проблема ринку зерна – нестабільність виробництва та волатильність цін, яка може бути вирішена за допомогою інструментів державного регулювання.

Вивчення передового зарубіжного досвіду свідчить, що оцінка ефективності регулювання сільського господарства, як правило, здійснюється за допомогою «економіки добробуту» («welfare economics»). З цією метою в країнах Організації економічного співробітництва та розвитку розроблено та використовується методичний підхід до оцінки ефективності державної підтримки. В умовах подальшої інтеграції України до світового співтовариства застосування даного методичного підходу є важливим завданням адаптації системи державного регулювання сільського господарства до міжнародних вимог.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ СВІТОВОГО РИНКУ ЗЕРНОВОЇ ПРОДУКЦІЇ ТА МІСЦЕ НА НЬОМУ УКРАЇНИ

2.1. Сучасний стан розвитку світового ринку зернової продукції

Зернові культури є одним з основних сільськогосподарських продуктів і найважливішим фактором харчування людини в усьому світі. Існують дві основні категорії зернових культур – зернові, такі як пшениця, жито та кукурудза, та бобові, такі як квасоля, сочевиця, арахіс та соя. Світовий попит на кукурудзу та пшеницю зростає стрімкими темпами, а зерно стає найбільшим сировинним товаром. Приблизно 21% світової їжі залежить від щорічних врожаїв пшениці. Загальне вживання в їжу пшениці на душу населення в усьому світі у 2017/18 роках становило 66,9 кілограмів на рік. Зростаюча частка пшениці використовується для корму для тварин в промислових країнах, а саме 45 % від загального вживання в ЄС. Протягом найближчих років споживання пшениці, як очікується, збільшиться у всіх регіонах, включаючи країни з перехідною економікою, у міру зростання їх споживання. За прогнозами, глобальне виробництво зернових зросте на 12% до 2026 року, в основному за рахунок зростання врожайності [26].

Статистика світового ринку зазвичай аналізує дві зернові групи: пшеницю та фуражне зерно. Площі вирощування та виробництва зерна представлені в табл.2.1.

Пшеницю вирощують у найбільших масштабах у країнах Чорноморського регіону, Азії, Америці та Європейському Союзі. Зберігається тенденція до збільшення площі (в середньому на рівні 1% за досліджуваний період), хоча найвищий темп зростання був у країнах Чорноморського регіону (на 18,7%), Африці (на 13,1%) та Південній Азії (на 7,6%). Зниження посівної площі було зафіксовано у Північній Америці (на 18,5%), Океанії (на 9,6%), Східній Азії (на 8,6%).

Площа вирощування пшениці та фуражного зерна в регіонах світу

Назва регіону	Площа вирощування, млн. га				
	2000р.	2005р.	2010р.	2018р.	2018р. до 2000р.(+/-), %
Пшениця					
Чорноморський регіон	38,4	44,5	47,2	45,6	18,7
Південна Азія	39,5	37,9	40,5	42,5	7,6
Північна Америка	32,3	29,7	27,6	26,3	-18,5
Східна Азія	26,8	23,0	24,5	24,5	-8,6
ЄС	24,7	24,7	24,1	23,7	-4,0
Середній Схід	17,9	19,0	17,5	17,4	-2,8
Океанія	12,1	12,5	13,5	11,2	-9,6
Африка	8,4	9,7	9,2	9,5	13,1
Південна Америка	9,1	9,1	8,9	9,1	0,0
Фуражне зерно					
Африка	74,3	81,3	88,4	93,9	26,3
Східна Азія	26,6	28,9	37,2	44,4	66,9
Північна Америка	42,6	41,0	41,2	41,3	-3,0
Південна Азія	32,1	30,9	30,1	32,1	0,0
Південна Америка	24,4	22,8	25,0	31,7	29,9
ЄС	33,4	32,1	28,9	28,5	-14,6
Чорноморський регіон	28,9	26,1	24,3	26,5	-8,3
Південно-Східна Азія	8,2	8,3	9,0	8,7	6,1
Середній Схід	6,1	6,9	6,2	5,9	-3,2
Океанія	5,4	7,5	5,4	5,2	-3,7

Примітка. Складено автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

Що стосується площі вирощування фуражного зерна, то можна сказати що її виробництво загалом зросло у всьому світі, найшвидше зростання спостерігалось у Східній Азії (на 66,9%) та Південній Америці (на 29,9%). Скорочення посівних площ відбулося переважно в Європейському Союзі (на 14,6%) та країнах Чорноморського регіону (на 8,3%).

Негативні тенденції з вирощування фуражного зерна спостерігається в країнах ЄС на 14,6 %, в Чорноморському регіоні на 8,3 % та на Східному Сході, Океанії та Північній Америці на 3,2 %, 3,7 % та 3,0 % відповідно.

Проте площа вирощування сільськогосподарських культур – не найкращий показник їх важливості. Для подальшого аналізу ми розглянемо валовий збір врожаю, який представлений у таблиці 2.2.

Валовий збір пшениці та фуражного зерна в регіонах світу

Назва регіону	Валовий збір, млн. т.				
	2000р.	2005р.	2010р.	2018р.	2018р. до 2000р.(+/-), %
Пшениця					
ЄС	130,7	136,4	137,7	136,8	4,6
Східна Азія	100,3	98,3	115,7	132,3	31,9
Південна Азія	103,8	96,8	110,9	131,7	26,8
Чорноморський регіон	56,8	77,5	67,9	110,7	94,8
Північна Америка	87,2	83,1	83,4	83,1	-4,7
Середній Схід	35,9	43,9	38,3	38,5	7,2
Південна Америка	20,3	20,6	26,7	28,4	39,9
Африка	14,5	20,7	21,7	27,6	90,3
Океанія	22,4	25,4	27,7	17,3	-22,7
Фуражне зерно					
Північна Америка	297,2	323,5	352,6	405,8	36,5
Східна Азія	116,4	147,9	197,3	265,5	128,0
Південна Америка	78,1	78,8	110,1	167,3	114,2
ЄС	136,7	144,9	137,9	140,9	3,1
Африка	77,7	92,5	122,2	139,2	79,1
Чорноморський регіон	44,6	48,4	40,5	85,4	91,5
Південна Азія	35,2	40,3	51,9	59,3	68,4
Південно-Східна Азія	17,1	20,0	26,5	30,1	76,0
Середній Схід	14,8	21,8	19,5	18,6	25,6
Океанія	11,6	14,8	12,4	10,9	-6,0

Примітка. Складено автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

Одним з найбільших виробників пшениці в світі є незмінно Європейський Союз, але за останні роки країни Азії наростили виробництво зернових, головним чином Китай та Індія (із середньорічним темпом зростання на рівні 3,6-3,7%), за рахунок нових підходів до ротації землі, зміни площ виробництва пшениці та підвищення врожайності. Найбільш швидке збільшення валового виробництва зерна спостерігається в країнах Чорноморського регіону (на 94,8% за досліджуваний період), Африці (на 67,8), Південній Америці (на 39,7 %) та Східній Азії (на 31,9%). Ці регіони вплинули на збільшення світових урожаїв на 23,3% (у ЄС лише 4,5%). Загалом виробництво пшениці збільшилось у всіх регіонах, крім Океанії (-20,5%) та Північної Америки (- 2,9%). В Австралії, Канаді та Сполучених Штатах зменшення виробництва пояснюється головним чином скороченням посівних площ під впливом зниження цін.

Аналізуючи виробництво фуражних зернових, можна сказати, що основними виробниками є Північна та Південна Америка, Східна Азія та Європейський Союз. Найшвидше зростання виробництва спостерігається в Східній Азії (на 128% за досліджуваний період), Південній Америці (на 114,2%), та країнах Чорноморського регіону (на 91,5%). Зниження врожаю цих культур зафіксовано в країнах Океанії через складні погодні умови та посуху. Світовий приріст склав 59,5%, на відміну від пшениці, де зростання спостерігалось на рівні 16,3%.

За прогнозами експертів, традиційні виробники зернових, такі як США, Канада, Австралія та Європейський Союз, збільшать виробництво зернових до 2022 року, але країни, що розвиваються, Азія, Африка та Латинська Америка, також становлять близько 60% приросту. Найбільш важливі виробники пшениці та фуражного зерна представлені в табл. 2.3:

Таблиця 2.3

Основні виробники пшениці та фуражного зерна у світі

Країна	Валовий збір, млн. т.				
	2000р.	2005р.	2010р.	2018р.	2018р. до 2000р.(+/-), %
Пшениця					
ЄС	130,7	136,4	137,7	136,8	4,6
Китай	99,6	97,4	116,1	131,4	31,9
Індія	76,3	68,6	80,8	99,7	30,6
РФ	34,4	47,6	41,5	70,9	106,1
США	60,6	57,2	60,1	51,2	-15,5
Канада	26,5	25,7	23,2	31,7	19,6
Пакистан	21,1	21,6	23,3	25,4	20,3
Україна	11,0	18,7	16,9	25,1	128,2
Туреччина	21,0	21,5	19,6	20,0	-4,7
Аргентина	15,9	12,5	16,1	19,3	21,3
Фуражне зерно					
США	272,9	298,5	330,1	379,7	39,1
Китай	113,9	147,4	196,9	265,1	132,7
ЄС	143,9	151,9	143,8	147,8	2,7
Бразилія	43,6	44,8	59,6	95,2	118,3
Аргентина	20,2	18,4	31,1	59,1	192,5
Індія	31,1	34,1	43,1	46,7	50,1
Україна	13,8	18,7	21,9	44,5	222,4
РФ	28,8	27,4	16,6	34,9	21,2
Мексика	24,1	25,7	31,0	32,9	36,5
Канада	24,2	24,9	22,6	26,2	8,2

Примітка. Складено автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

Найбільшим виробником пшениці в світі є Європейський Союз, але його перевага перед іншими країнами швидко зменшується. Зі збільшенням виробництва в ЄС на рівні лише 4,6%, цей показник спостерігається в Китаї на рівні 31,9% та 30,6% в Індії. Важливими виробниками пшениці є країни Чорноморського регіону та США, проте найбільше зростання серед першої десятки виробників пшениці було зафіксовано в Україні (на 128,2% порівняно з 16,3%, що відбулося у світі). Найменший прогрес був у Австралії (-23,5%), США (-15,5%) та Туреччині (-4,7%).

Найбільшими виробниками фуражного зерна є США, Китай та Європейський Союз. Найбільший приріст виробництва фуражного зерна спостерігається в Україні (на 222,4%), Аргентині (192,5%), Китаї (132,7%), та Бразилії (118,3%), порівняно зі світовим зростанням на 59,5%. Зміни у виробництві зерна вплинули на їх споживання (табл. 2.4):

Таблиця 2.4

Світове виробництво, споживання та запаси пшениці та фуражного зерна

Показник, млн. т.	2000р.	2005р.	2010р.	2018р.	2018р. до 2000р.(+/-), %
Пшениця					
Виробництво	585,6	626,9	652,5	733,9	25,3
Споживання	486,7	621,5	654,9	746,8	53,4
Запаси на кінець періоду	234,0	174,1	211,6	286,7	22,5
Фуражне зерно					
Виробництво	876,1	995,4	1142,0	1416,8	61,7
Споживання	761,7	1000,1	1163,6	1429,3	87,6
Запаси на кінець періоду	241,3	192,0	195,9	411,1	70,3

Примітка. Складено автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

Так само, як і продуктивність, споживання фуражних зернових (87,6%) росте швидше, ніж пшениці (53,4%). Що стосується фуражного зерна, тут чітко переважає зростання споживання та промислового використання (87,6%) порівняно із запасами (70,3%).

Головним фактором приросту світового споживання пшениці в порівнянні з попередніми періодами стало поступове збільшення продовольчого споживання. Це обумовлено стійким зростанням споживання зерна, особливо в країнах Північної

Африки, Перської затоки, Азії. Середній обсяг споживання зернових у світі зберігається на стабільному рівні, що становить близько 149 кг. на душу населення.

Товарні запаси пшениці в світі на кінець 2018 сільськогосподарського року збільшуються п'ятий рік поспіль, що обумовлюється, головним чином, збільшенням запасів в Китаї. Згідно з прогнозами, загальний обсяг споживання пшениці в продовольчих цілях підвищуватиметься пропорційно приросту світового населення, проте скорочення використання пшениці в кормових цілях пов'язане із наявністю пропозиції більш дешевого фуражного зерна з боку ряду найбільших постачальників. Фактором впливу на підвищення обсягів споживання фуражного зерна стало збільшення споживання кукурудзи і ячменю. Прогнозується інтенсифікація світового споживання кукурудзи, перш за все у країнах Африки – в середньому на 3% на рік.

За підсумками 2009-2018 рр. показники розвитку світового ринку зерна відображали стійкий зростаючий тренд із середньорічним темпом приросту +1,6%. Так, світове виробництво зернових за цей період зросло на 15,1% (з 2260,3 до 2601,2 млн. т.), споживання зросло на 19,3% (з 2223,9 до 2652,6 млн. т.), обсяги пропозиції зросли на 22,2% (з 2795,8 до 3416,2 млн. т.). Запаси на кінець періоду за останні 10 років збільшились майже на третину – 33% і склали у 2017-2018 м. р. 761,9 млн. т. а обсяги торгівлі зросли на 49,4% – з 278,3 до 415,9 млн. т. (табл.2.5).

Таблиця 2.5

Динаміка розвитку світового ринку зерна за 2009-2018 рр., млн.т.

Роки	Виробництво	Пропозиція	Споживання	Торгівля	Запаси на кінець періоду	Глобальний показник співвідношення обсягу запасів і споживання	Співвідношення запасів основних експортерів до їх використання
2009/10	2260,3	2795,8	2223,9	278,3	573,0	25,2	20,3
2010/11	2248,8	2821,8	2272,3	289,9	547,6	23,6	18,1
2011/12	2341,0	2888,6	2317,2	322,7	567,2	24,5	18,4
2012/13	2295,1	2862,3	2312,8	318,4	559,8	23,2	17,2
2013/14	2524,0	3083,9	2417,6	364,3	636,9	25,6	18,6
2014/15	2569,6	3206,5	2489,7	377,0	713,1	28,4	19,1
2015/16	2542,8	3255,9	2511,7	392,4	738,8	28,7	16,7
2016/17	2613,3	3352,0	2571,7	405,3	779,0	29,8	17,7
2017/18	2658,1	3437,1	2613,9	420,4	815,0	30,7	18,0

Примітка. Складено автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

Порівняння тренду зміни глобальних показників співвідношення обсягу запасів до споживання і співвідношення запасів основних експортерів до їх використання за 2009-2018 рр. показує, що світове споживання зернових значно випереджає їх використання (рис. 2.1):

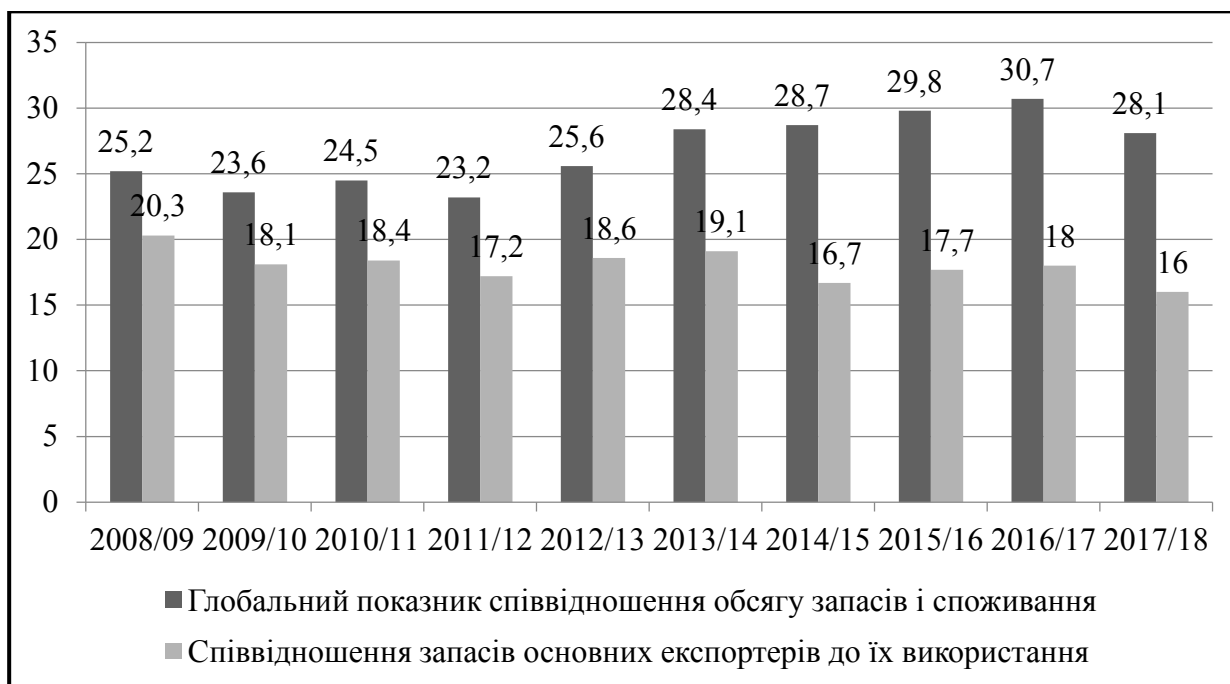

Рис. 2.1. Динаміка глобальних показників співвідношення обсягу запасів до споживання і запасів основних експортерів до їх використання за 2009-2018 рр.

Примітка. Побудовано автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

Так, якщо у 2009-2010 м. р. їхнє співвідношення становило 1,2:1, то у 2018-2019 м. р. – 1,75:1 на користь споживання. Це пояснюється динамічним зростанням населення планети, що зумовлює зростання попиту при незначному зростанні світових обсягів посівів зернових. Певним чином це впливатиме і на вітчизняних експортерів зерна, оскільки конкуренція за ринки збуту буде зростати, як і рівень волативності цін, що безпосередньо позначатиметься на доходах галузі.

Щодо світового експорту пшениці у 2017-18 м. р., то перше місце впевнено займає Росія, яка збільшила річний обсяг поставок на зовнішні ринки – 32,2 млн. т. проти 27,184 млн. т. порівняно з 2016-2017 м. р. Минулорічний лідер США, з результатом 26,3 млн. т., опуститься відразу на третє місце, зберігши другу позицію

за країнами ЄС (28,5 млн. т). Також помінялися місцями порівняно з 2016-2017 м. р. Канада (20,5 млн. т.) та Австралія (18,153 млн. т.). Що стосується України, то за оцінкою FAO, за результатами 2017-2018 м.р. вона скоротить зовнішні відвантаження пшениці до 16,5 млн. т. після 18,083 млн. т. в минулому сезоні, що, тим не менш, дозволить їй зберегти 6 сходинку рейтингу експортерів зернових (рис. 2.2):

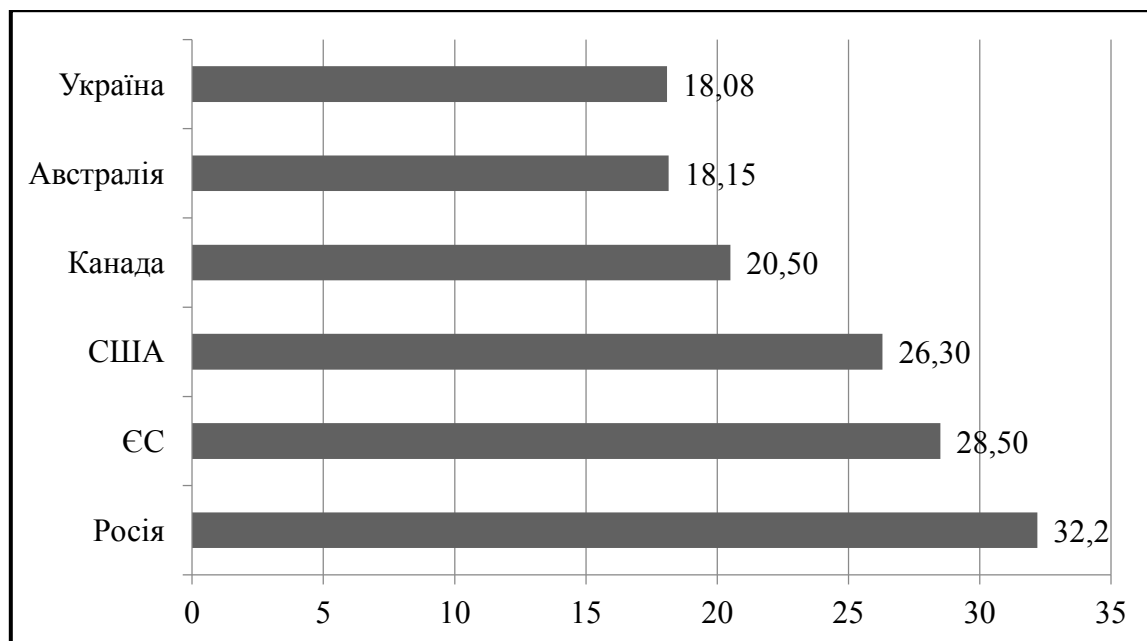

Рис. 2.2. Рейтинг країн-лідерів світового експорту пшениці у 2017-2018 м. р.

Примітка. Побудовано автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

Обсяг світового імпорту зернових культур у 2017-2018 м. р. склав 459 млн. т. (рис.2.3). Динаміка імпорту загалом відповідала динаміці експорту. Однак у структурі світового імпорту переважає частка пшениці – 38% (174,42 млн. т.), на другому місці кукурудза з часткою 29% (113,11 млн. т.), потім рис – 20% (91,8 млн. т.) та інші зернові – 13% (59,67 млн. т.). У період з 2007 по 2018 рр. обсяг імпорту зернових культур зростав із середньорічним темпом приросту в + 3,3%. Основним споживачем імпорту зернових культур у світі є Китай (21%). Великими імпортерами зернових культур залишаються Японія (5%), Мексика (4%), Німеччина (4%), Іспанія (4%), Нідерланди (4%) і Південна Корея (3%).

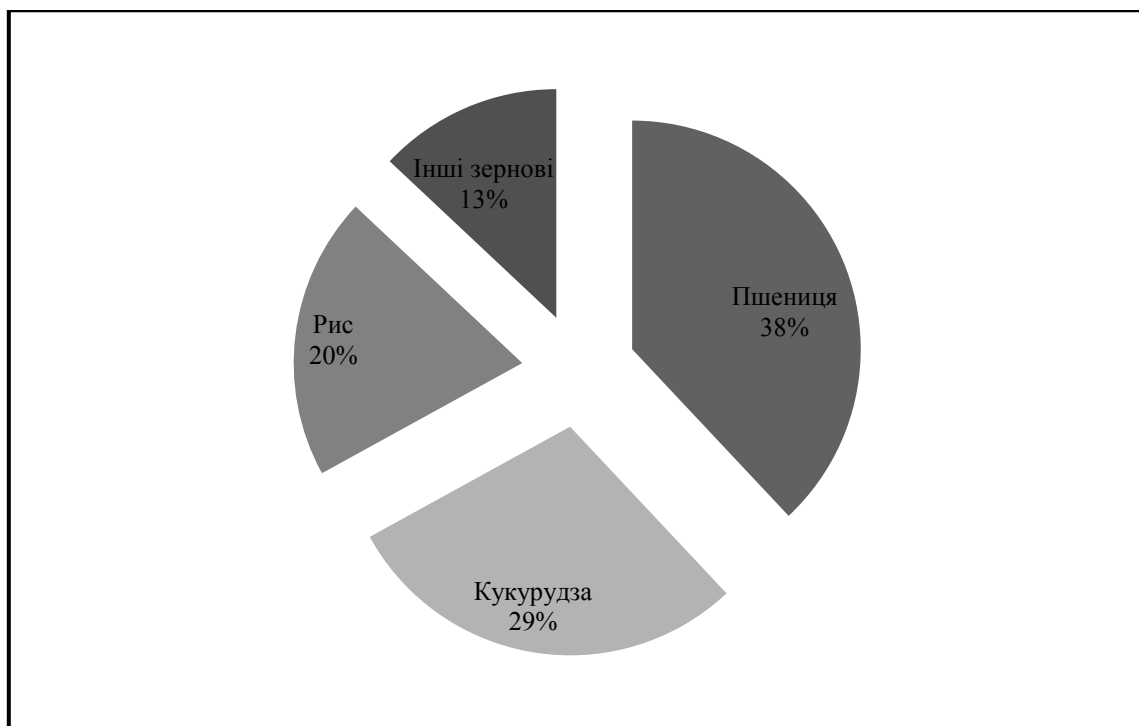

Рис. 2.3. Структура світового імпорту зернових у 2017-2018 м. р.

Примітка. Побудовано автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

Світовий ринок зерна показує в останні роки помітне скорочення цін. Це пов'язано як зі збільшенням обсягу виробництва зернових, так і з економічними причинами, при цьому ціни падають швидше, ніж зростають запаси зернових у світі (рис. 2.4).

Найвища ціна зернових була зафіксована у 2010-2011 м. р. – 240,9 дол. США/т, і починаючи з цього року спостерігалось падіння світових цін аж до 2015-2016 м. р. Станом на 2017-2018 м. р. ціна 1 т. зернових становить 163 дол. США, що майже у 2 рази більше (85,8 дол. США), ніж у 2000 р. Так, ціна пшениці за 2017-2018 м. р. впала на 17%, а приріст врожаю за цей же період склав лише 7-8%.

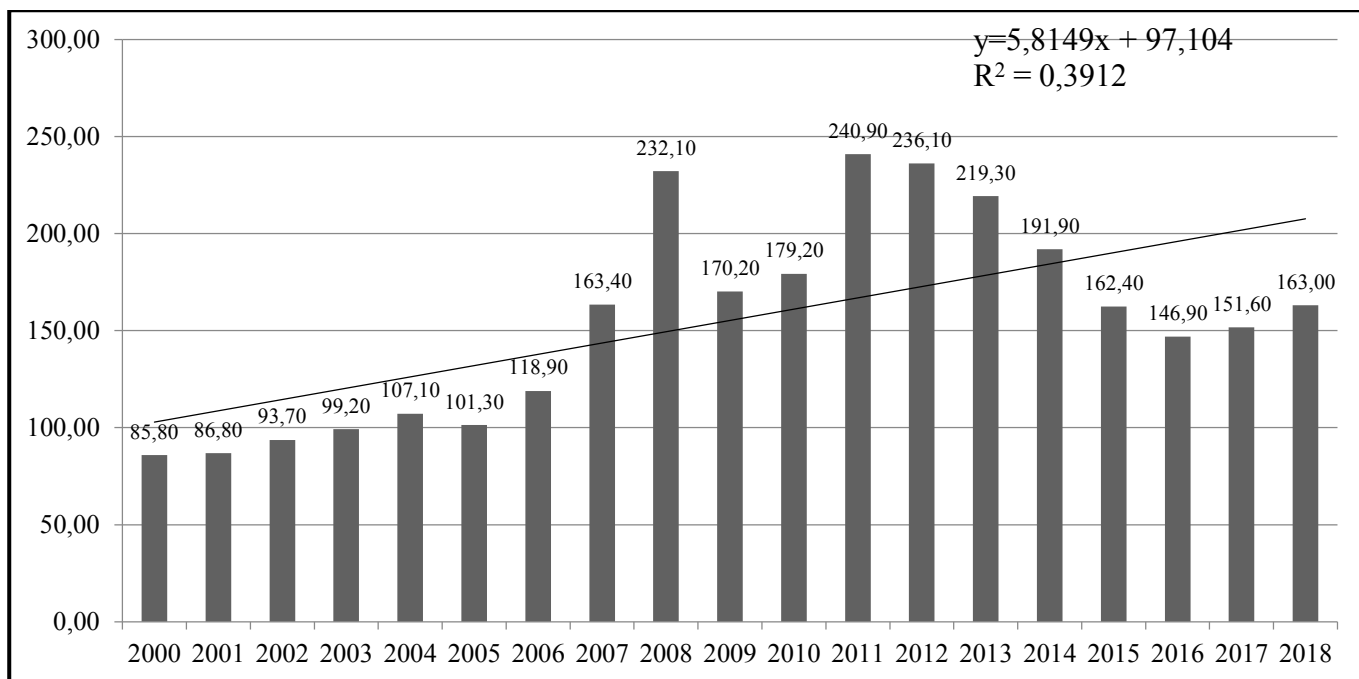

Рис. 2.4. Динаміка тренду індексу світових цін на зернові культури

Примітка. Побудовано автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

Динаміка цін на кукурудзу обумовлюється зростанням врожайності і виробництва, але в цьому секторі також зростає і попит на зерно, особливо на кормові різновиди. У 2017-2018 м. р. досягнуто рекордного рівня світового обороту в 143 млн. т. Такі тенденції створюють високі ціни на кукурудзу. Динаміка цін на світовому ринку рису демонструє загальне падіння. Так, рис із Таїланду подешевшав більш ніж на 30%, в'єтнамський рис впав в ціні на одну десяту вартості. Таке зниження цін за останній п'ятирічний період вдарило по виробниках.

2.2. Структура світового ринку зернової продукції

У структурі виробництва зернових переважаючими культурами були і залишаються кукурудза, пшениця і рис (рис.2.1). Однак з 2010 р по 2018р. позначилося структурне зрушення у виробництві від пшениці, рису, інших зернових до кукурудзи. В результаті питома вага кукурудзи збільшилася з 34,53 % до 38,08 %, тобто на 3,55 % (рис. 2.5).

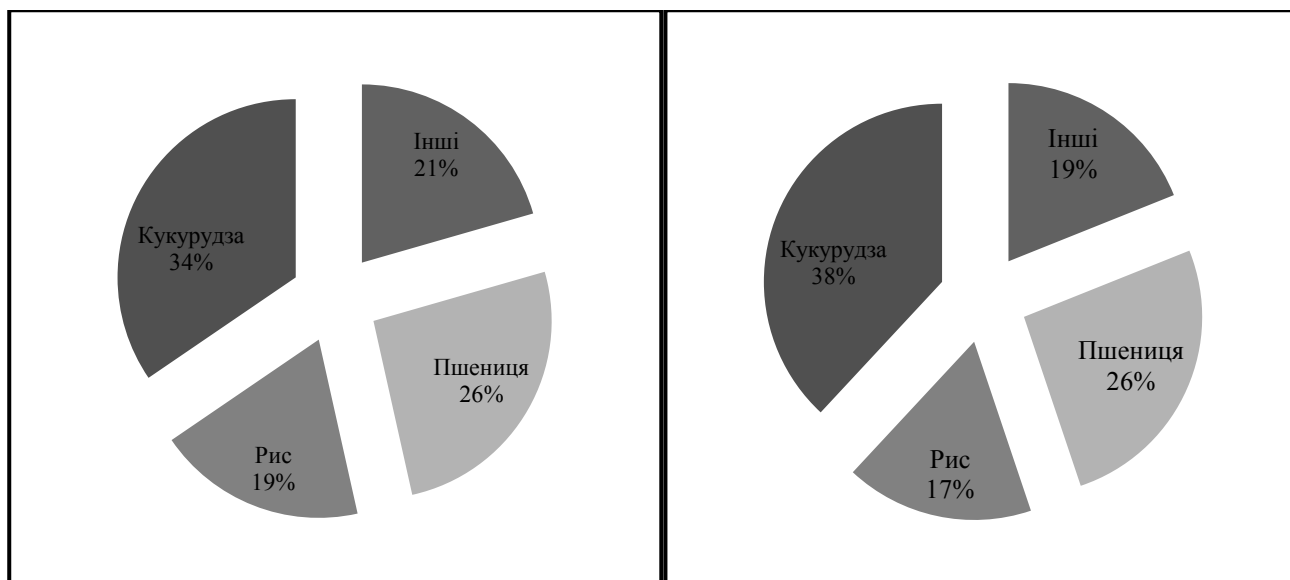

Рис. 2.5. Видова структура світового виробництва зерна в 2010 р. (зліва) та у 2018 р. (справа),%

Примітка. Побудовано автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

Зміни в структурі обумовлені більш інтенсивним виробництвом кукурудзи в порівнянні з іншими культурами. Так обсяг виробництва кукурудзи щорічно збільшувався в середньому на 40,43 млн. т. або на 4,18 %, в той час як пшениці на 18,79 млн. т. або на 2,7 %, інших культур на 8,19 млн. т. або на 1,54% і рису на 5,93 млн. т. або на 1,22 % [28] (табл. 2.6):

Таблиця 2.6

Світові обсяги виробництва зерна в 2010-2017 рр.

Культури	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	Середній абсолютний приріст, млн. т.	Середній темп росту, %
Пшениця, млн. т.	640,2	697,6	672,7	710,9	726,3	751,9	749	771,7	18,79	102,70
Кукурудза, млн. т.	851,7	886,7	875	1016,2	1039,3	1052,1	1100,2	1134,7	40,43	104,18
Рис, млн. т.	467,9	484,6	490,3	496,9	496,9	495,3	504,5	509,4	5,93	101,22
Інші культур, млн. т.	507	519,9	525,2	545,5	555,6	559,8	555,5	564,3	8,19	101,54
Всього	2466,8	2588,8	2563,2	2769,5	2818,1	2859,1	2909,2	2980,1	23,33	100,91

Примітка. Складено автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

Географічна структура виробництва зерна є розподіл його виробництва між регіонами, окремими країнами і їхніми групами, які виділяються за територіальною або організаційною ознакою. У виробництві рису домінує Азія (89,98%), пшениці Азія (43,46%) і Європа (35,00%), кукурудзи Північна Америка (33,94%) і Азія (31,89%) (рис. 2.6-2.8). Виробництво інших зернових культур (ячменю, вівса, пшона, жита та ін.) не має чіткої географічної відокремленості [28].

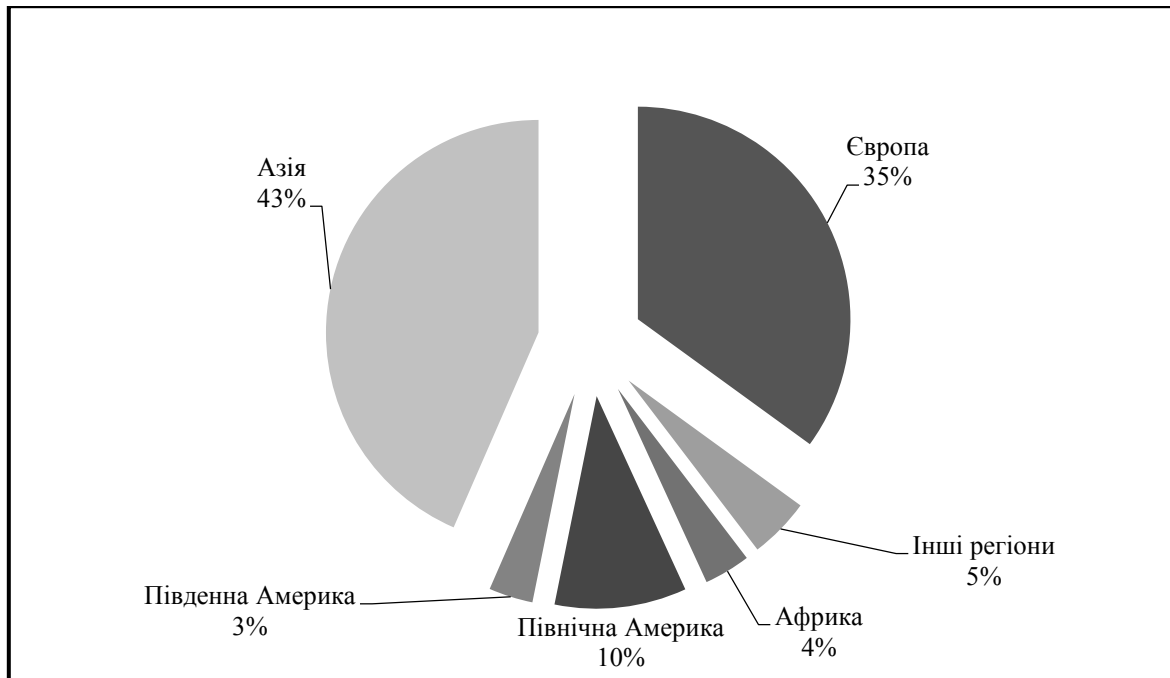

Рис. 2.6. Регіональна структура світового виробництва пшениці в 2018 р, %

Примітка. Побудовано автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

У масштабі окремих країн світовими лідерами з виробництва пшениці є Китай, Індія, Росія, США, Франція, Австралія, Канада, Пакистан, Україна, Туреччина. Сумарний обсяг виробництва пшениці з боку «десятки» країн-лідерів становить понад 70% світового обсягу. Провідне становище відводиться Китаю, на частку якого припадає 17,40% світового обсягу виробництва, далі йдуть Індія - 12,76%, Росія - 11,11%, США - 6,14% і Франція - 4,78%. Збільшення виробництва пшениці спостерігається по восьми країнам (Китай, Індія, Росія, Австралія, Канада, Пакистан, Україна, Туреччина).

Найбільш високий темп приросту виробництва пшениці спостерігався в Росії (+ 106,51%), Україні (+ 55,03%) і Австралії (+45,87). По двох країнах (США, Франція) обсяги виробництва зерна знизилися. Найбільш високий темп зниження виробництва пшениці спостерігався в США (-21,13%) [28].

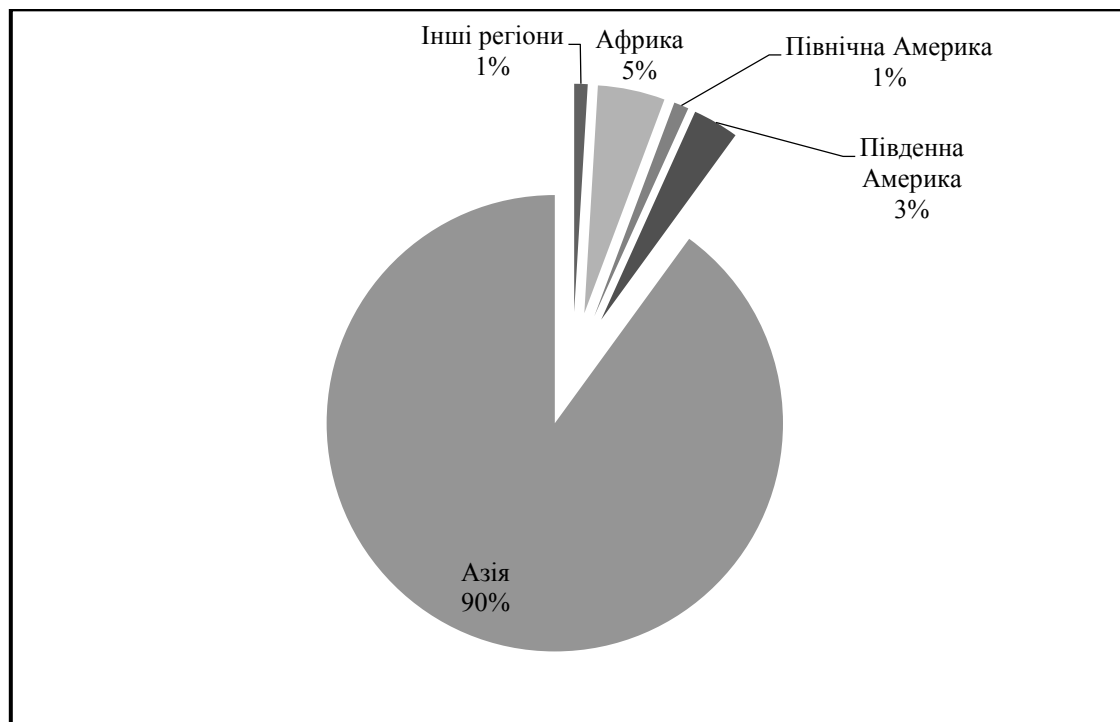

Рис. 2.7. Регіональна структура світового виробництва рису в 2018 р, %

Примітка. Побудовано автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

Країни-лідери з виробництва рису - Китай, Індія, Індонезія, Бангладеш, В'єтнам, Таїланд, М'янма, Філіппіни, Бразилія і Пакистан. Частка цих країн у світовому виробництві становить понад 85,00%. Найбільшими країнами-виробниками рису, що забезпечують половину світового виробництва, є Китай (27,63%) і Індія (21,89%). Збільшення виробництва рису спостерігається по семи країнах (Китай, Індія, Індонезія, В'єтнам, Філіппіни, Бразилія і Пакистан) [28].

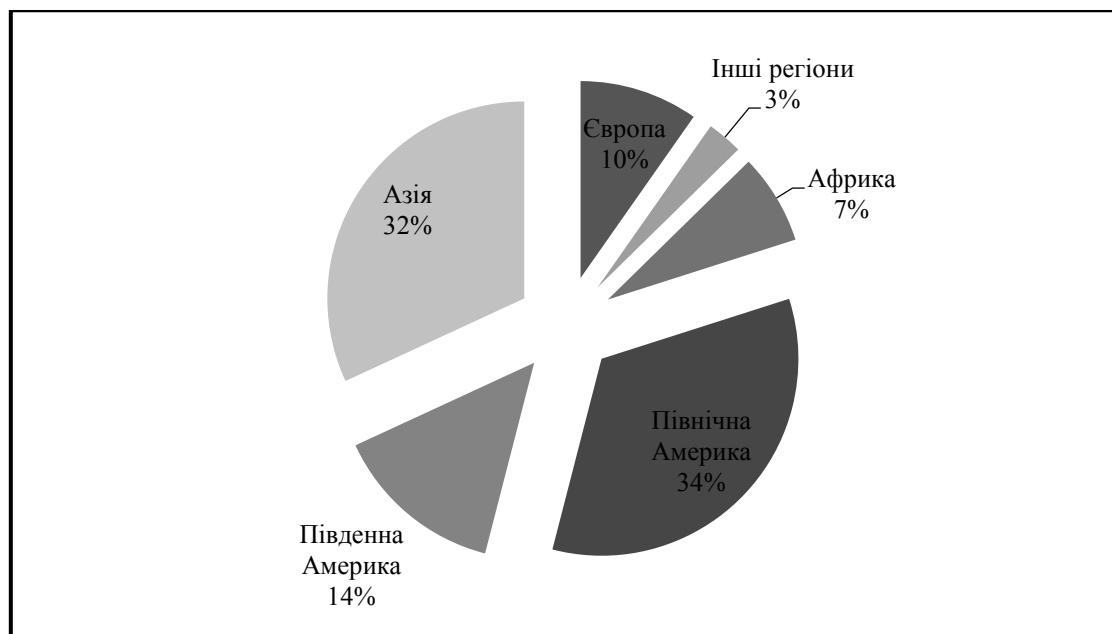

Рис. 2.8. Регіональна структура світового виробництва кукурудзи в 2018 р, %

Примітка. Побудовано автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

Найбільш високий темп приросту виробництва рису спостерігається в Пакистані (+ 55,56%), Філіппінах (+ 22,15%), Індонезії (22,04%) і Індії (+ 17,01%). За трьома країнам (Бангладеш, Таїланд, М'янма) обсяги виробництва рису знизилися. Найбільш високий темп зниження виробництва рису спостерігається в М'янмі (- 20,25%) [28] (табл. 2.7):

Таблиця 2.7

Виробництво рису-сирцю країнами-лідерами

Країна	2010		2018		Темп росту, %
	млн. т	%	млн. т	%	
Китай	195,8	27,93	212,7	27,63	108,63
Індія	144	20,54	168,5	21,89	117,01
Індонезія	66,7	9,51	81,4	10,58	122,04
Бангладеш	50,1	7,15	49	6,37	97,80
В'єтнам	40	5,71	42,8	5,56	107,00
Таїланд	35,7	5,09	33,4	4,34	93,56
М'янма	32,1	4,58	25,6	3,33	79,75
Філіппіни	15,8	2,25	19,3	2,51	122,15
Бразилія	11,2	1,60	12,5	1,62	111,61
Пакистан	7,2	1,03	11,2	1,46	155,56
Світ	701,1	-	769,7	-	109,78

Примітка. Складено автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

Основними виробниками кукурудзу в світі є США, Китай, Бразилія, Аргентина, Індія, Індонезія, Мексика, Україна, Південна Африка і Румунія (таблиця 2.8). Сукупна частка цих країн в світових обсягах виробництва кукурудзи становить близько 80,00%. Ключові виробники кукурудзи - США (32,70%) і Китай (22,83%). Зростання виробництва кукурудзи спостерігається по десяти країн-лідерів. Найбільш високий темп приросту виробництва кукурудзи спостерігається в Аргентині (+ 118,06%), Україні (+ 107,56%), Бразилії (+ 76,35%), Румунії (+ 58,89%), Індонезії (+53,01 %) і Китаї (+ 46,05%) [28].

Таблиця 2.8

Виробництво кукурудзи країнами-лідерами

Країна	2010		2018		Темп росту, %
	млн. т	%	млн. т	%	
США	315,6	37,06	371,0	32,70	117,55
Китай	177,4	20,83	259,1	22,83	146,05
Бразилія	55,4	6,50	97,7	8,61	176,35
Аргентина	22,7	2,67	49,5	4,36	218,06
Індія	21,7	2,55	28,7	2,53	132,26
Індонезія	18,3	2,15	28,0	2,47	153,01
Мексика	23,3	2,74	27,8	2,45	119,31
Україна	11,9	1,40	24,7	2,18	207,56
Південна Африка	12,8	1,50	16,8	1,48	131,2
Румунія	9	1,06	14,3	1,26	158,89
Світ	851,7	-	1134,7	-	133,23

Примітка. Складено автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

Таким чином, світове виробництво зерна щорічно зростає. У ньому найбільшу частку займають кукурудза, пшениця і рис. Однак позначився структурне зрушення у виробництві від пшениці, рису, інших культур до кукурудзи (+ 3,55%). Структурні зміни обумовлені перевищенням темпів приросту виробництва кукурудзи над темпами приросту інших культур. По регіонах традиційно у виробництві рису домінує Азія (89,98%), пшениці – Азія (43,46%) і Європа (35,00%), кукурудзи - Північна Америка (33,94%) і Азія (31,89%). По країнах спостерігається незмінність лідерів у виробництві рису і кукурудзи. Найбільшими країнами-виробниками рису, що забезпечують половину світового виробництва, є Китай (27,63%) і Індія

(21,89%). Ключові виробники кукурудзи – США (32,70%) і Китай (22,83%). У виробництві пшениці незмінними лідерами є Китай (17,10%) і Індія (12,76%). На третьому місці в 2010р. були США – 9,39%, але сьогодні їх частка становить 6,14%, а трійку лідерів вже замикає Росія (11,11%) [28].

Зернові культури займають близько половини ріллі в світовому сільському господарстві [2, 3]. У 2018 р площа під зерновими культурами в світі по даними ФАО склала 731,5 млн. га, в тому числі під пшеницею 218,5 млн. га (29,87%), кукурудзою – 197,2 млн. га (26,96%), рисом – 167,2 млн. га (22,86%) та іншими зерновими – 148,6 млн. га (20,31%) (табл. 2.9):

Таблиця 2.9

Склад і структура площі зернових культур в світі

	2010		2018		Зміни		
	млн. га	%	млн. га	%	Абсолютні, млн. га	Відносні, %	В структурі, %
Пшениця	215,5	31,07	218,5	29,87	3	101,39	-1,20
Кукурудза	164,0	23,64	197,2	26,96	33,2	120,24	3,32
Рис	161,7	23,31	167,2	22,86	5,5	103,40	-0,45
Інші зернові	152,5	21,98	148,6	20,31	-3,9	97,44	-1,67
Всього	693,7	100,00	731,5	100,00	37,8	105,45	-

Примітка. Складено автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

За період з 2010 р 2018 р відбулося розширення зернового клину на 37,8 млн. га або на 5,45% внаслідок збільшення в першу чергу посівів кукурудзи на 33,2 млн. га або на 20,24%, а також рису 5,5 млн. га або на 3,4% і пшениці на 3,0 млн. га або на 1,39%. Одночасно скорочується площа під іншими зерновими культурами на 3,9 млн. га або 2,56%. У зв'язку із змінами площі під зерновими культурами відбуваються зміни в структурі їх посівів в бік збільшення частки площі під кукурудзою на 3,32% і скорочення частки площі під пшеницею на 1,2%, рисом на 0,45% і іншими зерновими на 1,67%.

Серед країн світу за розміром площі під зерновими культурами лідирують Китай, Індія, США, Росія, Бразилія (табл. 2.10). Частка цих країн у загальній площі зернових становить 43,96%. Традиційними лідерами по площі зернових культур є Китай (14,01%) і Індія (13,56%). Третє місце займають США (7,26%), і трійку лідерів замикає Росія (6,04%). Найбільша зміна зернового клину в бік скорочення спостерігається по США (-4,4 млн. га, або - 7,65%) і в бік розширення по Росії (+11,8 млн. га, або 36,42%).

Таблиця 2.10

Площа зернових культур в країнах-лідерах

Країна	2010		2018		Зміни	
	млн. га	%	млн. га	%	Абсолютні, млн. га	Відносні, %
Китай	90,1	12,99	102,5	14,01	12,4	113,76
Індія	100,1	14,43	99,2	13,56	-0,9	99,101
США	57,5	8,29	53,1	7,26	-4,4	92,348
Росія	32,4	4,67	44,2	6,04	11,8	136,42
Бразилія	18,6	2,68	22,6	3,09	4	121,51
Світ	693,7	-	731,5	-	37,8	105,45

Примітка. Складено автором за даними Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН: www.fao.org

Урожайність зернових культур в світі за аналізований період в середньому щорічно збільшувалася на 0,74 ц / га або на 1,96%. У розрізі окремих зернових тенденція збільшення врожайності спостерігається по всіх культурах. Так середньорічне збільшення врожайності пшениці становить 2,49%, кукурудзи – 1,48%, рису – 0,85%. Найвищий середньорічний приріст врожайності спостерігається по пшениці – 2,49% [28].

З 2010 по 2018 рр. світове виробництво зерна всіх видів зростала в середньому щорічно на 73,33 млн. т або на 2,74%. Найбільш інтенсивно збільшувалася виробництво кукурудзи (в середньому за рік на 40,43 млн. т. або на 4,18%). Відбулося розширення зернового клину на 37,8 млн. га або на 5,45% внаслідок збільшення в першу чергу посівів кукурудзи на 33,2 млн. га або на 20,24%.

Урожайність зернових культур зростає як в цілому по зернових так і в розрізі окремих їх видів. Середньорічний приріст врожайності зернових склав 1,96%.

2.3. Місце України на світовому ринку зернової продукції

Виробництво зерна є одним з ключових експортно-орієнтованих секторів аграрного виробництва України, одним з основних джерел прибутку в іноземній валюті. Кліматичні та екологічні умови в Україні особливо підходять для виробництва зернових культур. Площі під зерновими культурами в Україні представлені в Таблиці 2.11:

Таблиця 2.11

Посівна площа зернових культур в Україні у 1990–2018 роках

Рік	Посівна площа культур сільськогосподарських, млн. га	з яких [%]			
		Зернові культури	Пшениця	Жито	Кукурудза
1990	32,4	45,0	23,4	1,6	3,8
1995	30,9	45,7	17,8	2,0	3,8
2000	27,1	50,2	20,7	2,5	5,0
2005	26,0	57,6	25,6	2,4	6,6
2010	26,9	56,0	23,9	1,1	10,0
2015	26,9	54,8	25,5	0,6	15,3
2018	27,6	53,8	23,95	0,54	16,6

Примітка. Складено автором за даними Державної служби статистики України.

З 1990 року в Україні посівні площі дещо зменшилися з більш ніж 32,0 до 27,6 млн. га. В останні роки, однак, посівні площі вдалося стабілізувати. Структура посіву також змінювалася в піковий період, частка зернових культур становила близько 57,6% [7, с. 25].

У той же час змінилася і структура зернових культур за рахунок зменшення частки сортів із нижчою урожайністю, таких як жито, на користь більш продуктивних культур, наприклад, кукурудзи, що було дуже важливим елементом,

частка якої в площі посівів зросла за період 1990–2018 рр. з 3,8% до 16,6%, і ця тенденція зростає.

Одним із елементів, що характеризують виробництво сільськогосподарських культур, є валовий збір продукції. Його рівень в Україні представлений в табл. 2.12:

Таблиця 2.12

Валовий збір зерна в Україні у 2000 - 2018 роках, тис. т.

	2000	2005	2010	2015	2018
Пшениця	10197,0	18699,2	16851,3	26532,1	24605,8
Жито	969,3	1054,2	464,9	391,1	393,8
Ячмінь	6872,1	8975,1	8484,9	8288,4	7349,1
Овес	881,4	790,7	458,5	488,5	418,5
Просо	426,1	140,6	117,1	213,2	80,5
Гречка	480,6	274,7	133,7	128,1	137,0
Рис	89,7	93,0	148,0	62,5	69,2
Кукурудза	3848,1	7166,6	11953,0	23327,6	35801,1
Бобові	652,0	757,5	592,3	502,1	954,6
Інші	42,7	63,9	67,2	192,2	246,9
Разом	24459,0	38015,5	39270,9	60125,8	70056,5

Примітка. Складено автором за даними Державної служби статистики України.

Відбулися також суттєві зрушення в структурі посівів зернових культур. Так, площа кукурудзи збільшилася майже втричі, причому ареал її поширення завдяки розвитку селекції та впровадженню нових технологій нині охоплює всі природно-кліматичні зони України. Водночас значно зменшилися площі під вівсом, просом і житом [15, с. 39].

Основними культурами зернової групи, які вирощують аграрні підприємства в Україні, є пшениця, кукурудза на зерно, ячмінь. Зокрема, у структурі валових зборів зернових і зернобобових культур їхня частка досягає 95 – 97%. Проте, за останні роки в структурі зернових і зернобобових культур питома вага кукурудзи на зерно суттєво підвищилась за рахунок переважно частки ячменю.

Така ситуація пояснюється нижчими врожайністю і рентабельністю ячменю порівняно з кукурудзою. Ще одним фактором, що змусив сільськогосподарських товаровиробників знизити посівні площі під ячмінь, став обмежений попит з боку зовнішніх покупців. По природно-економічних зонах України частка основних

трьох культур розподіляється так: 84 у Степу переважає пшениця (озима та яра) – 58,6%, Лісостепу і в Поліссі – кукурудза (59,1 і 65% відповідно) [13, с.7].

Коливання обсягів виробництва кукурудзи не впливають на її внутрішнє споживання, оскільки для України ця культура є експортоорієнтованою. Продовольче споживання зерна кукурудзи мінімальне [12, с.120]. Значний спад цін на нафту вплинуло також на зниження цін світового ринку на зерно цієї культури, оскільки собівартість біопалива, яке виробляють із цього виду зерна, перевищила собівартість традиційного пального. Відповідно попит на кукурудзу істотно знизився. До того ж вирощування кукурудзи потребує більших витрат порівняно з виробництвом інших видів зерна [19, с. 207].

Загальний аналіз динаміки виробництва зернових свідчить про те, що показник врожайності ключових культур в Україні продовжує зростати. Причина зростання урожайності в застосуванні більш ефективних технологій виробництва зернових, а також у розширюванні обсягів зрошування полів.

Отже за умови якісного підходу до фінансування виробництва сільгоспкультур, Україну очікує позитивна тенденція до збільшення виробництва і експорту зерна, що може значно покращити позиції України в світовій торгівлі [16, с. 120].

Лідером як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку зернових є кукурудза завдяки високій врожайності та стійкості до погодних умов, а також високому експортному потенціалу.

У таблиці 2.13 представлений баланс зернових на українському ринку.

Ринкова ситуація в Україні характеризується відносною стабільністю щодо валового збору й експорту зернових, хоча з подальшим скороченням запасів на кінець року. Наявні високі показники врожайності повністю задовольняють потреби внутрішнього попиту, даючи змогу забезпечити продовольчу безпеку держави, та генерують ресурс для експорту.

Динаміка балансу зернових за 2014/15-2018/19

Баланс зернових, тис. т	2014/15	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19*
Запаси на початок року	6831,4	8981,0	6044,1	6453,8	6304,9
Збиральні площі, млн. га	14,63	14,64	14,34	14,56	14,78
Виробництво	63859,3	60125,8	66088,0	61916,7	70056,5
Урожайність, ц/га	43,7	41,1	46,1	42,5	47,4
Імпорт	196,8	210,7	222,6	278,6	237,1
Експорт	35178,5	39923,8	45211,7	40955,7	49720,0
Пропозиція	70888	69318	72355	68649	76342
Фонд споживання	6207,9	5834,7	5684,6	5577,6	5454,1
Посівний матеріал	2236,4	2325,1	2217,3	2220,9	2264,0
Фуражне споживання	14933,4	12728,1	10226,1	10609,6	10789,9
Промислова переробка	1294,1	1056,6	1258,1	1577,0	1188,0
Втрати	2056,1	1405,1	1303,1	1403,3	1765,6
Запаси на кінець року	8981,0	6044,1	6453,8	6304,9	6964,6

Примітка. Розраховано за даними (Статистичний щорічник. Рослинництво України 2018, 2019).

За попередніми даними у 2018/19 м.р. виробництво зернових буде на 7,9 млн. т. більше ніж у 2017/18 м.р. і досягне майже 70 млн. т. Найбільше зросте виробництво кукурудзи. Разом зі зростанням валового виробництва, обсяг експорту в 2018/19 м.р. очікується на рівні 47,5 млн. т., що на 6,5 млн. т. перевищує минулорічні показники. Фуражне споживання зернових зросте на 11% або 1,2 млн. т., знову ж таки, в основному за рахунок кукурудзи [28].

На внутрішні потреби залишається приблизно 23 млн. т зерна, тому майже весь приріст врожаю призначений на експорт. Експорт у середньому становить 66,5% від отриманого врожаю. Це також пов'язано зі збільшенням сальдо зовнішнього торгівлі зерном (наприклад, у 2014/15 рр. країна експортувала на 35,0 млн. т. зерна більше, ніж імпортувала, а у 2018/19 рр. експорт перевищив імпорт вже на 49,0 млн. т. Україна – одна з небагатьох країн світу, яка, враховуючи наявні ресурси, може збільшити виробництво зернових культур, наростити експортні потужності та забезпечити світові потреби. Це явище є позитивним, оскільки

призводить до збільшення частки міжнародної торгівлі України. З урахуванням поступового зростання світових цін на сільгосппродукцію, це дає підстави для збереження високих показників прибутковості аграрного бізнесу.

На ринку зерна Україна в повній мірі реалізує власні конкурентні переваги, що знижує доцільність протекціонізму всередині країни, але актуалізує проблему просування і лобіювання власної продукції на світових ринках. В цьому контексті важливо оцінити параметри системи міжнародного регулювання торгівлі зерном.

На сьогодні, більшість зовнішньоторговельних операцій України, включаючи експорт зерна реалізуються в межах норм Світової організації торгівлі. Відповідно до цього, наша країна діє за системою двосторонніх угод із країнами світу і загальних норм організації. При цьому, існує суттєве обмеження щодо застосування тарифних методів регулювання та прямого адміністративного впливу (методи жовтої скриньки). Пріоритетними ж являються методи економічного характеру, спрямовані на коригування ринкових пропорцій та нетарифні умови торгівлі (блакитна і зелена скриньки).

Починаючи із 2016 року Україна перебуває під дією преференційних умов торгівлі із Європейським Союзом. В межах Угоди про зону вільної торгівлі з ЄС ми отримуємо поступове послаблення тарифних обмежень доступу на ринки країн Європи, а також квоти на експорт визначеного переліку продукції без сплати мита. Поряд із тарифним послабленням, ЄС реалізує політику жорсткого нетарифного контролю, спрямованого, в першу чергу, на дотримання параметрів безпеки і фітосанітарних норм. Окрім зазначеного, незначна частина експорту зерна з України регулюється двосторонніми угодами з іншими країнами світу. В цілому, загальна тарифна ситуація серед першої десятки країн-імпортерів українського зерна наведена в табл. 2.14:

Обсяги експорту українського зерна та середньозважені тарифи в розрізі
найбільших країн-імпортерів

№ п/п	Країна - імпортер	Обсяг експорту зернових, тис. дол. США	Питома вага імпортера в структурі експорту зернових України, %	Середньозважений рівень імпортних тарифів на основні види зернових з України, %			
				зернові	пшениця	ячмінь	кукурудза
1	Єгипет	666498	9,2	0,01	0,00	0,00	0,00
2	Іспанія	642970	8,9	7,50	11,62	21,51	0,00
3	Нідерланди	556443	7,7	7,50	11,62	21,51	0,00
4	Китай	552217	7,6	50,84	65,00	1,50	54,33
5	Індонезія	487143	6,7	3,33	1,48	0,00	3,70
6	Саудівська Аравія	449474	6,2	0,03	0,00	0,00	0,00
7	Італія	335632	4,6	7,50	11,62	21,51	0,00
8	Філіппіни	315945	4,4	24,38	4,74	7,00	21,11
9	Туніс	290334	4,0	22,13	36,00	36,00	0,00
10	Марокко	263416	3,6	23,82	26,12	10,62	2,50

Джерело: сформовано за матеріалами [28; 29].

Загалом, в розрізі зернових культур серед головних імпортерів найменше бар'єрів стосується кукурудзи. За винятком Китаю (54,33%) та Філіппін (21,11%), мито всіх інших партнерів не перевищує 3,7%. При цьому, в ЄС, арабських країнах та країнах Північної Африки воно дорівнює нулю. Така ситуація в найбільшій мірі пов'язана із використанням кукурудзи у фуражних і технічних цілях.

Значно більші мита встановлені на імпорт з України пшениці і ячменю. В Європі мита на цю продукцію становлять 11,62% та 21,51%, відповідно. Китай, при максимальному серед переліку країн обмеженні імпорту пшениці (65%), встановлює низькі тарифи на імпорт ячменю (1,5%). Низькі тарифи на ці види зернових встановлені на Філіппінах та в Індонезії (в межах 0-7%). Досить високі тарифи на імпорт пшениці та ячменю в Марокко і Тунісі (10,62-36%).

Сьогоднішній український ринок зерна – це середовище з високою конкуренцією, де представлені міжнародні компанії, які спеціалізуються на торгівлі сільськогосподарською продукцією. Багато іноземних компаній працюють на українському ринку вже близько 10 років, суб'єктами зернового ринку є ряд агрохолдингів [34].

Найбільші з них: «UkrLandFarming», «NCH Capital», «Миронівський хлібопродукт», «Мрія», «Астарта», «Українські аграрні інвестиції», «Кернел», «Агропродінвест», «HarvEast», «AgroGeneration&Harmelia», «Glencore International», «Агротон», «Приват-Агрохолдинг», «Нібулон», «Агрейн» [33].

За результатами дослідження «Найбільші агрохолдинги України 2018», проведеного агенцією AgriSurvey, у 2017 р. обсяги виробництва пшениці в холдингах становили 6,3 млн. т., або майже 24% від усього виробництва в Україні. Прибутковість виробництва в агрохолдингах у 2017 р. була на рівні 5,2 тис. грн з 1 га (+57% до 2014 р.). Урожайність пшениці в холдингах – 48,0 ц/га (+23% до середньої врожайності по Україні). Серед найбільших країн-виробників наша держава посідає третє місце, проте на 20% поступається за середньою урожайністю цієї культури країнам Європейського Союзу. За останні 5 років виробництво пшениці в агрохолдингах зросло на 23% завдяки підвищенню врожайності [27].

Цьому сприяли такі чинники, як вагомі дослідження в генетики, технології вирощування та ресурсного забезпечення зерновиробництва. Однак варто зазначити, що агрохолдингові формування вирощують переважно зернові культури, які мають попит на зовнішніх ринках – кукурудзу, пшеницю, ячмінь.

За даними ННЦ «Інститут аграрної економіки», у 2017 р. Україна експортувала рекордний обсяг зернових культур (товарна група УКТ ЗЕД 10) – 40,2 млн. т. на суму 6,075 млрд. дол. США, що становило 16,71% у структурі експорту держави та перевищило показники 2015 р. майже на 7,5%. У тому числі, пшениці вивезено 17,9 млн. т., кукурудзи – 17,3 млн. т., ячменю – 4,8 млн. т.. Проте через зниження світових цін на сировину, рекордні обсяги експорту вітчизняного зерна в 2016 р. не забезпечили відповідної очікуваної виручки, яка залишилася майже на рівні 2015 р. – близько 6,1 млрд. дол. [31]. Спостерігається обернена тенденція: що більше Україна експортує зерна, то нижчі ціни на нього на світовому ринку [6, с. 76] (табл. 2.15):

Динаміка обсягів, цін та виручки від експорту зерна з України

Рік	Всього		в т.ч.					
			пшениця			кукурудза		
	Обсяги експорту, млн. т.	Виручка від експорту млрд. дол. США	Обсяги експорту млн. т.	Середньо-зважена ціна експорту дол. США	Виручка від експорту млрд. дол. США	Обсяги експорту, млн. т.	Середньо-зважена ціна експорту, дол. США	Виручка від експорту, млрд. дол. США
2010	13,9	2,4	4,8	187	0,91	4,5	194	0,79
2011	14,1	3,6	4,09	261	1,07	7,8	254	1,98
2012	27,08	6,98	8,6	272	2,36	15,6	249	3,89
2013	27,07	6,36	7,7	244	1,89	16,7	229	3,83
2014	32,5	6,48	10,5	217	2,29	17,5	191	3,35
2015	37,4	6,05	13,4	166	2,23	19,04	158	3,00
2016	40,2	6,08	17,8	151	2,72	17,29	153	2,65
2017	41,9	6,50	17,3	159	2,71	19,3	154	2,90

Примітка. Складено автором за даними Державної служби статистики України.

Як свідчать дані табл. 2.16, у структурі експорту виробленого в Україні зерна за останні 5 років сталися суттєві зміни. Якщо в 2011/12 м.р. переважала кукурудза – 65%, а на пшеницю припадало тільки 23% експортних поставок, то нині пшениця і кукурудза вирівнялися, у співвідношенні обсягів експорту цих культур. Отже, кукурудза поступово втрачає провідні позиції. Активізація експортних поставок пшениці сприяє її виробництву на фоні очікуваного скорочення обсягів внутрішнього споживання [5, с. 131].

Обсяги експорту пшениці, ячменю та кукурудзи з України, млн. т.

Культура	Маркетинговий рік							
	2009/ 2010	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016	2016/ 2017
Пшениця	9,2	4,1	5,2	6,5	9,0	10,8	16,7	17,9
Ячмінь	6,2	2,9	2,5	2,1	2,4	4,4	4,4	4,8
Кукурудза	5,0	5,0	15,1	12,5	19,9	18,8	17,3	17,3
Разом	20,4	12	22,8	21,1	31,3	34,0	38,4	40,0

Примітка. Складено автором за даними Державної служби статистики України.

Аналіз свідчить, що експорт зерна зростає за рахунок скорочення внутрішнього споживання, а також запасів, накопичених у попередні роки. Географія експорту досить різноманітна (табл. 2.17): від країн Євросоюзу, на які припадає понад 20% українського експорту зернових культур до держав Південно-Східної Азії (Китай, Таїланд, Корея).

Таблиця 2.17

Географічна структура експорту пшениці, кукурудзи та ячменю з України у 2018 р.

Пшениця		Кукурудза		Ячмінь	
Країна	%	Країна	%	Країна	%
Єгипет	15,4	Єгипет	14,4	Саудівська Аравія	42,8
Індія	11,9	Нідерланди	13,2	Китай	16,3
Індонезія	11,4	Іспанія	11,3	Лівія	7,9
Бангладеш	9,5	Китай	10,4	Ізраїль	4,9
Таїланд	5,1	Італія	9,0	Інші	28,1
Інші	46,8	Інші	41,8		

Примітка. Складено автором за даними Державної служби статистики України.

За результатами 2018 р. найбільші поставки пшениці Україна здійснила до Єгипту, Індії, Індонезії, кукурудзи – до Єгипту, Нідерландів, Іспанії та Китаю, ячменю – традиційно до Саудівської Аравії. Разом з тим, особливістю експорту зернових культур в 2016 році стало посилення позицій на азійському напрямку. На країни цього регіону припало 54,3% в структурі експорту зерна з України. Лідером серед імпортерів українського зерна залишається Єгипет з часткою в 12,4% (755 млн. дол.). Китай залишається на другому місці (7,6%), а Іспанія – на третьому (7,1%). Крім того, Індонезія за підсумками року збільшила імпорт в 2,1 разів у вартісному вираженні – до 331 млн. дол. (5,4%). Але головною особливістю в 2016 році стала Індія, яка імпортувала зерна з України на 316 млн. дол. (5,2%). Таїланд збільшив закупівлі до 301 млн. дол. (4,9%), Іран і Бангладеш – вдвічі (4,9% і 4,8% відповідно зайняли в структурі експорту). Понад 3% припало на такі країни, як Саудівська Аравія, Південна Корея, Італія, Лівія, Нідерланди і Туніс [70].

Аналіз свідчить, що серед країн-експортерів зерна спостерігається досить сильна конкуренція, тому розраховувати на зростання світового споживання не доводиться. Боротьба точиться не за ринки, які найбільше споживають, а за

найбільш платоспроможні. При цьому на останніх Україну розглядають переважно як постачальника сировини. Так, квоти в ЄС на імпорту пшениці та кукурудзи з нашої держави практично повністю вибрані, тоді як наростити експорт борошна до ЄС суттєво не вдалося [59] (табл. 2.18).

Таблиця 2.18

Квоти ЄС для імпорту основних зернових культур
(станом на 28 серпня 2015 р.), тис. т.

	Квота	Використано	% використання
Пшениця	950	950	100
Ячмінь	250	167	67
Кукурудза	400	400	100

Джерело: Нікішина О. В. Стратегічні орієнтири розвитку зернового ринку України / О. В. Нікішина. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/20110629/6_nikish.htm

Проте на 2018 р. ЄС виділив Україні додаткові щорічні квоти на безмитні поставки пшениці обсягом 65 тис. т., ячменю – 325 тис. т. і кукурудзи – 625 тис. т. За даними Європейської комісії, Україна вже 5 січня 2018 р. повністю вибрала основні й додаткові квоти на безмитний експорт пшениці та кукурудзи в країни ЄС, тоді як квота на безмитний експорт ячменю була заповнена тільки на 2,5%.

У цілому, незважаючи, на позитивну динаміку на зовнішніх ринках, існує низка проблем, які ускладнюють експорт зерна, а однією із найсуттєвіших – якість продукції. У даному контексті можна говорити про зараження пшениці клопом-черепашкою, перевищення лімітів забруднення в товарних партіях, значна частка битого зерна та ін. Кожна країна-імпортер застосовує власні санітарні вимоги до якості ввезеної на її територію аграрної продукції. Разом із тим вимоги до зерна в імпортерів суттєво різняться. Так, країни Південної Європи приймають продукцію з пилком буряну амброзія на відміну від Єгипту та Ізраїлю. Отже потрібно формувати партії товару, враховуючи вимоги конкретного покупця. Однак існуюча система української логістики наразі не дає можливості робити це в необхідних обсягах [41].

З-понад 800 працюючих елеваторів більше половини – це сховища підлогового зберігання, інші приблизно в рівному співвідношенні – це сучасні елеватори з повним технологічним циклом і можливістю відвантажувати до 5 тис. т.

зернових на добу, а також старі підприємства з бетонними силосами, які відпрацювали понад 30 років і термін експлуатації яких добігає кінця. Понад третина всіх елеваторних потужностей країни належить першій десятці вітчизняного рейтингу аграрних компаній і агрохолдингів. Найбільшим їх власником є держава в особі Державної продовольчо-зернової корпорації, Держрезерву й Міністерства аграрної політики та продовольства України, яким належить відповідно 3,75, 1,1 і 0,8 млн. т. елеваторних потужностей.

Найпотужнішим приватним оператором мереж для зберігання зерна наразі є компанія UkrLandFarming, на елеваторах якої може одночасно зберігатися 2,66 млн. т. зерна. Зокрема, у її власності перебуває найбільший у країні й один із найсучасніших елеваторів – Степанівській, розташований в Сумській області. Серед інших великих власників зерносховищ вітчизняні компанії: «Кернел» (2,63 млн. т.), «Нібулон» (1,78 млн. т.), «Миронівській Хлібопродукт» (1,43 млн. т.), «Прометей» (1 млн. т.). Також значні елеваторні потужності від 0,5 до 1 млн. т. в Україні належать дочірнім підрозділам міжнародних корпорацій Bunge та ADM [10, с. 92].

Найвища щільність елеваторів, як і має бути, в областях із найбільшими обсягами зерновиробництва – у Полтавській (загальна місткість зерносховищ - 3595 тис. т.), Одеській (3179 тис. т.), Вінницькій (2714 тис. т.), Харківській (2275 тис. т.), Дніпропетровській (2177 тис. т.), Кіровоградській (2100 тис. т.). Найменше елеваторів налічується на сході – в Донеччині та на Луганщині, а також у західному регіоні. За співвідношенням обсягу виробництва зерна до ємності зерносховищ найкраща забезпеченість елеваторними потужностями в Харківській та Сумській областях – від 90 до 100%, тоді як у Закарпатті та на Івано-Франківщині – не перевищує 10% [22, с.45].

Нарощування обсягів виробництва та експорту зерна з України сприяло активному будівництву нових зернових терміналів і комплексів. Зокрема, з 1998 р. в морських портах України було побудовано 29 нових терміналів і комплексів (з потужністю не менше 50 тис. т. на рік), що знаходяться у приватній власності.

Враховуючи збільшення експорту зерна останніми роками та загалом експортну орієнтацію зернового ринку України, портові зернові термінали стали

ключовим суб'єктом транспортно-логістичної системи. В Україні цей сегмент структурований відповідно до розміщення за кількома портовими зонами. Так, основна частина перевантажувальних потужностей (11 терміналів загальною потужністю 25,4 млн. т. у рік) розміщена в Одеській області. Близько 16 млн т. щорічної перевалки можуть забезпечити термінали Миколаївської області та близько 4,2 млн. т. – термінали Азовського моря [38].

Проте вітчизняні порти можуть упродовж одного місяця перевантажувати на експорт 2,8 – 3,0 млн. т. зерна. Тому зі збільшенням виробництва необхідно нарощувати потужності припортових елеваторів.

Таким чином, кожна країна, відповідно до природо-кліматичних умов та внутрішньої структури зернового ринку, реалізує власну зовнішньоторговельну політику. При цьому, в залежності від ситуації, вона або захищає власний ринок від надмірного імпорту, або, навпаки, стимулює імпорт задля наповнення ринку. В цій ситуації, Україна повинна раціонально розпорядитися можливостями і максимально реалізувати свій експортний потенціал.

Висновки до розділу 2

Таким чином, проаналізувавши динаміку та структуру розвитку світового ринку зернових, варто зазначити, що основною ознакою сучасного світового ринку є підвищення обсягів виробництва та споживання зернових. Постійне збільшення глобального попиту зумовлене зростанням чисельності населення, передусім у країнах, що розвиваються, де спостерігається висока питома вага імпорту зернових, відставання від раціональних норм споживання на душу населення та поступове підвищення купівельної спроможності. Дисбаланс попиту та пропозиції на ринку посилюється і через постійне скорочення стратегічних запасів зерна, що впливає на зростання індексу цін. Причинами розвитку такої тенденції є погіршення природно-кліматичних та екологічних умов, що викликає загрозу виробничому потенціалу зернової галузі. Що б не відбувалося в економіці загалом, світовий ринок зерна залишається динамічною і відповідальною її частиною. Це зрозуміло, адже всі

процеси, що відбуваються на даному ринку, безпосередньо впливають на продовольчу безпеку окремої держави та глобальної економіки загалом.

В Україні зросла тенденція до валового виробництва зерна протягом останнього періоду і прогнозується на наступні 10–15 років. У структурі зернових культур зросла частка більш продуктивних рослин, таких як кукурудза, з одночасним зниженням врожаю жита та зернових сумішей. Відповідно до збільшення обсягів виробництва також збільшився експорт зерна з України, що збільшить приплив валютних коштів у країну. Зерновий підкомплекс має значний потенціал розвитку, який покращить економічну ситуацію не лише у сільському господарстві, а й в економіці країни загалом. Однак нарощування потенціалу зернового підкомплексу та його подальший розвиток мають відбуватися в умовах розробленої державної політики щодо підтримки аграрного сектору та зокрема зернового сектору.

Україна сьогодні є вагомим гравцем на світовому ринку зерна. За даними 2018 р. наша країна перебуває на п'ятому місці за обсягом експорту зернових із часткою рівною 6,6%. Починаючи із 2012 року, ми стабільно продаємо за кордон зерна на суму не меншу 6 млн. дол. США. Зростає значення зернового ринку і в структурі зовнішньої торгівлі України. Так, якщо у 2001 р., зернові охоплювали близько 3,0% українського експорту, то в 2018 році ця цифра становила уже 15,3%. При цьому, якщо загальна вартість українського експорту за цей період зросла майже в 3 рази, то в секторі торгівлі зерном відбулося 15 кратне зростання.

РОЗДІЛ 3

ВЕКТОРИ ФОРМУВАННЯ КОН'ЮНКТУРИ РИНКУ ЗЕРНОВОЇ ПРОДУКЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ АГРОБІЗНЕСУ

3.1. Проблеми експортної політики України на ринку з зернової продукції

Україна за останні роки істотно наростила обсяги виробництва зерна і ввійшла до когорти найбільших виробників та експортерів. Унаслідок запровадження принципів дерегуляції на вітчизняному ринку зерна в ліквідовано Державну хлібну інспекцію, скасовано застосування карантинних сертифікатів, для перевезення зерна залізницею замість паперових застосовуються електронні накладні, відмінено обов'язкову сертифікацію елеваторів. Проте, незважаючи на вжиті заходи, інфраструктурні витрати при експорті зерна залишаються на досить високому рівні, що знижує його конкурентоспроможність на зовнішньому ринку. Зокрема, транспортно-логістична інфраструктура не відповідає потребам ринку зерна. Донині проблема зі станом логістики відчувалася не так гостро, оскільки обсяги експорту були значно меншими, а високі ціни на зерно перекривали додаткові логістичні витрати. Однак, через зниження світових цін протягом 2013–2017 рр., неефективність транспортно-логістичної інфраструктури на ринку зерна істотно позначилась на доходах сільськогосподарських товаровиробників [48].

Практика останніх років підтверджує, що вітчизняні сільськогосподарські товаровиробники надають перевагу вирощуванню експортоорієнтованих зернових культур. Проте, через недостатній рівень якості, Україна експортує переважно дешеве фуражне зерно, при цьому імпортує м'ясо, молоко і м'ясо-молочні вироби та комбікорми для тваринництва. Збереження таких тенденцій вказує на те, що наша держава виступає в ролі сировинного придатку розвинутих країн, залишаючи їм додану вартість та створюючи нові робочі місця. Тому без структурних змін в аграрному секторі вітчизняної економіки буде досить складно розв'язати проблеми бідності, безробіття на селі, у відродженні й розвитку сільських територій.

Подоланню негативних тенденцій повинна сприяти державна політика на зерновому ринку. Проте адміністративне регулювання експортного зернового ринку спричинило кризу на ринку зерна наприкінці 2006 – початку 2007 р. Через занепокоєння, викликані недосівом озимої пшениці та втратою частини озимих посівів, Уряд увів ліцензування експорту пшениці, що було спрямовано на забезпечення продовольчої безпеки держави. Постановою Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2006 р. було введено квотування експорту зерна, але не тільки продовольчої пшениці та жита, але і фуражних зернових – фуражної пшениці, кукурудзи та ячменю [49, с. 255].

У зв'язку із прогнозованим зменшенням обсягів виробництва зерна в 2007 р. через складні природно-кліматичні умови в Україні відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 20 червня 2007 р. № 844 запроваджено сезонну експортну квоту з 1 липня по 1 жовтня 2007 р. в розмірі 3 тис. т. для пшениці та суміші пшениці й жита, ячменю, кукурудзи і жита.

У період дії квот у вересні 2007 р. Уряд прийняв 26 вересня 2007 р. постанову № 1179 «Про затвердження обсягів квот на окремі види сільськогосподарської продукції, експорт якої підлягає ліцензуванню до 31.03.2008 р., та порядку видачі ліцензії» згідно з якою з 1 листопада 2007 р. по 31 березня 2008 р. квотування було продовжено, а квоти підвищено до 1,203 млн. т. (200 тис. тонн фуражної пшениці, 400 тис. т. ячменю, 600 тис. т. кукурудзи, та 3 тис. т жита). Однак постановою Уряду від 31 жовтня 2007 р. № 1287 експортні операції були відкладені до кінця 2007 року. Експорт почався тільки з лютого 2008 р., коли квоти були розподілені між 163-ма гравцями ринку. Уряд постановою від 28 березня 2008 р. № 271 знову продовжив термін дії квот на зернові культури – до 30 квітня, проте скасував квоти на експорт кукурудзи, залишаючи ліцензування. Останні дії були здійснені з урахуванням залишків запасів, які дозволили відмінити квоти [25].

Водночас, враховуючи запаси зерна, Уряд прийняв ліберальне рішення про збільшення квот, однак при цьому продовжив термін дії квот до 1 липня 2008 р. Так, наприкінці квітня постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2008р. № 418 підвищені квоти на фуражну пшеницю з 200 тис. до 1200 тис. т., а ячменю – з

400 до 900 тис. т. Слід зазначити, що з 16 травня 2008 р. Україна офіційно стала членом Світової Організації Торгівлі. До того ж вплив гравців ринку і високий врожай спричинили лібералізації ринку. З 1 липня 2008 р. квоти на зернові були скасовані.

З часом, у 2010 році Кабінет міністрів України знову використав механізм квотування, увівши цього разу експортні квоти для зернових культур обсягом 2 702 тис. т. згідно з постановою Уряду від 04 жовтня 2010 р. № 938. При цьому слід зазначити, що профільні асоціації та експерти вважали такі заходи неефективними, обґрунтовуючи це достатнім урожаєм і відсутністю потреби у квотуванні. Згодом термін квотування був продовжений до 30 червня 2011 року.

На 1 травня 2011 р. за даними Держстату, запаси зерна в Україні на переробних і в сільськогосподарських підприємствах становили 8,3 млн. т., що майже на 8%, або на 0,6 млн. т. перевищило відповідні дані на 1 травня 2010 р. Тоді протягом травня-червня 2010 р. з України було експортовано майже 1,8 млн. т. зерна, у тому числі – по 0,7 млн. т. пшениці та ячменю, а також – 0,4 млн. т. кукурудзи. Відповідно обсяги перехідних запасів на цих підприємствах станом на 1 липня 2010 р. становили близько 5 млн. т. [35].

В аналітичному дослідженні «Порівняльна оцінка української політики експорту зерна» [21, с. 43] проведено детальний аналіз наслідків введення обмежувальних заходів України щодо експорту зерна. Обґрунтований висновок, що «...ввівши квоти на експорт зерна, Україна обмежила обсяги експорту, але не змогла ізолювати свій ринок від зростання світових цін. Таким чином, ціна для споживачів зросла, а виробники не змогли збільшити прибутки через зростання світових цін».

Кабінет Міністрів України своєю постановою від 25 травня 2011 р. № 566 вніс зміни до вищезазначеної постанови № 938 і скасував обмеження на експорт зерна і відійшов від квотування, як механізму регулювання. Проте після скасування квот з'явилися інші проблеми, замість них з 1.07.2011 р. і до його кінця впроваджується вивізне мито на ячмінь (19.05.2011 р. Верховна Рада України прийняла Закон за № 3387-VI «Про внесення змін до Податкового кодексу України та про ставки вивізного (експортного) мита на деякі види зернових культур» із змінами і

доповненнями. Запровадження мита, насамперед спрямовано на захист внутрішнього ринку за рахунок зменшення обсягів експорту через відхилення ціни на внутрішньому і зовнішньому ринку. Проте, внаслідок запровадження вивізного (експортного) мита в першу чергу найбільші втрати зазнали б саме сільськогосподарські товаровиробники. Адже при стягненні мита з трейдерів, відповідно знижується закупівельна ціна на зерно внаслідок чого товаровиробники недотримують фінансові ресурси. Крім того, передбачалося з 1 липня 2011 р., відповідно до запровадження норми Податкового Кодексу України, відмінити експортерам зерна відшкодування ПДВ.

Виділимо окремі наслідки введення квот:

1) значні обсяги зерна, призначеного на експорт, простоювало у портах, що призвело до зниження його якісних показників чи псування;

2) завантажені судна із зерном на експорт було заблоковано в портах, наслідком чого стало накладання відповідних штрафних санкцій на зернотрейдерів і в цілому негативно вплинуло на імідж держави як стабільного експортера зерна.

Дослідження учених щодо впливу експортних обмежень в Україні засвідчили, що замість зменшення ринкової невизначеності, численні урядові втручання призвели до ще більшої невизначеності і додаткової волатильності цін на українському ринку зерна [17, с. 69].

Як свідчать результати дослідження, важливим інструментом підтримки експортерів зерна в Україні є відшкодування ПДВ, яке за досліджуваний період варіювалось від року до року (табл. 3.1).

Правила відшкодування ПДВ при експорті зерна в Україні

Період	Режим ПДВ
2005-2006 рр.	Режим відшкодування ПДВ діє, але існують проблеми з фактичними платежами трейдерам (значна заборгованість відшкодування ПДВ)
серпень 2006 р.	Дискусії щодо припинення відшкодування ПДВ
2006-2008 рр.	Режим відшкодування ПДВ діє, але існує проблема відшкодування ПДВ і виплати здійснюються частково
лютий-грудень 2009р.	ПДВ повертається не грошима, а зерном з Аграрного фонду України
лютий 2010 р.	Міністр профільного міністерства повідомляє про відновлення відшкодування ПДВ через Аграрний фонд у вигляді зерна
травень 2010 р.	Затверджено відшкодування ПДВ через випуск внутрішніх державних облігацій, але їх емісія відбулася лише у вересні 2010 р.
з 1 липня 2011 р.	Експорт зерна звільнено від ПДВ до 1 січня 2014 р.
20 жовтня 2011 р.	Верховна Рада України затвердила нульову ставку ПДВ, що означає набуття чинності режиму повернення ПДВ
4 листопада 2011 р.	Президент наклав вето на прийнятий у жовтні Закон, яким запроваджувалася нульова ставка ПДВ, тому попередній режим відшкодування ПДВ знову набув чинності
19 грудня 2013 р.	Прийнято Закон України № 713-VII «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставок окремих податків» від 19.12.2013 р., що набув чинності 1 січня 2014 р. Відповідно до Закону, з 1 січня 2014 р. ПДВ має відшкодовуватись у тих випадках, коли зерно експортується виробниками, його було вирощено на землях, якими вони володіють або постійно використовують на дату експорту, або якщо зерно експортується компаніями, що придбали його безпосередньо у виробника
27 березня 2014 р.	Законом України № 1166-VII «Про запобігання катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» передбачається, що тимчасово, до 1 жовтня 2014 р., експорт зерна звільняється від ПДВ, за виключенням експорту зерна сільськогосподарських підприємств, що вироблено на землях сільськогосподарського призначення, якими, на дату експорту, ці підприємства володіють або які мають у постійному користуванні
16 жовтня 2014 р.	Постановою Кабінету Міністрів України № 569 «Деякі питання електронного адміністрування податку на додану вартість» визначено механізм відкриття та закриття рахунків у системі електронного адміністрування податку на додану вартість, особливості складення податкових накладних та розрахунків коригування кількісних і вартісних показників до податкових накладних у такій системі, а також механізм проведення розрахунків з бюджетом з використанням зазначених рахунків.
24 грудня 2015 р.	Законом України № 909-VII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 році» з 01.01.2016 р. внесені зміни щодо встановлення нового механізму справляння ПДВ при застосуванні спецрежиму. До таких операцій застосовується ставка 0 %. При цьому датою виникнення податкових зобов'язань є дата оформлення митної декларації, що підтверджує факт перетину митного кордону України.
25 січня 2017 р.	Постановою Кабінету Міністрів України № 26 запроваджено Порядок ведення Реєстру заяв про повернення суми бюджетного відшкодування податку на додану вартість (який набрав чинності з 01.04.2017) та значно спрощено процедуру бюджетного відшкодування ПДВ

Джерело: [18, с. 123].

Узагальнюючи можна стверджувати, що починаючи з 2000-го і по 2008 р. держава відійшла від лібералізму по відношенню до ринку зерна поступово впроваджуючи протекційні заходи та посилюючи свій регуляторний вплив на його функціонування. Протягом 2008 – 2010 рр. спостерігається лібералізація ринку зерна. Значно вплинуло на цю тенденцію вступ України до СОТ, високі врожаї та активність гравців зернового бізнесу. З 2010 р. Уряд знову застосував механізм квотування експорту, скасувавши його у 2011 р. (додаток Б).

У цілому, незважаючи, на позитивну динаміку на зовнішніх ринках, існує низка проблем, які ускладнюють експорт зерна, а однією із найсуттєвіших – якість продукції. У даному контексті можна говорити про зараження пшениці клопом-черепашкою, перевищення лімітів забруднення в товарних партіях, значна частка битого зерна та ін. Кожна країна-імпортер застосовує власні санітарні вимоги до якості ввезеної на її територію аграрної продукції. Разом із тим вимоги до зерна в імпортерів суттєво різняться. Так, країни Південної Європи приймають продукцію з пилком буряну амброзія на відміну від Єгипту та Ізраїлю. Отже потрібно формувати партії товару, враховуючи вимоги конкретного покупця. Однак існуюча система української логістики наразі не дає можливості робити це в необхідних обсягах [7, с. 80].

Станом на 2018 р. загальна ємність сертифікованих зерносховищ становила близько 40 млн. т. (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Динаміка основних показників системи зберігання зерна в Україні, млн. т.

Показники	2001	2006	2009	2011	2015	2018
Загальний обсяг сертифікованих зерносховищ, млн. т.	28,2	33,1	31,0/36,0	30,2/40,1	36,0	40,0
У т.ч. портових терміналів, млн. т.	0,5	1,4	2,0	2,3	3,0	3,3
Можливість портової перевалки зерна, млн. т. на рік	11,0	32,9	32,9	36,4	55,0	60,0

Джерело: [33].

З-понад 800 працюючих елеваторів більше половини – це сховища підлогового зберігання, інші приблизно в рівному співвідношенні – це сучасні елеватори з повним технологічним циклом і можливістю відвантажувати до 5 тис. т.

зернових на добу, а також старі підприємства з бетонними силосами, які відпрацювали понад 30 років і термін експлуатації яких добігає кінця. Понад третина всіх елеваторних потужностей країни належить першій десятці вітчизняного рейтингу аграрних компаній і агрохолдингів. Найбільшим їх власником є держава в особі Державної продовольчо-зернової корпорації, Держрезерву й Міністерства аграрної політики та продовольства України, яким належить відповідно 3,75, 1,1 і 0,8 млн. т. елеваторних потужностей (рис. 3.1.):

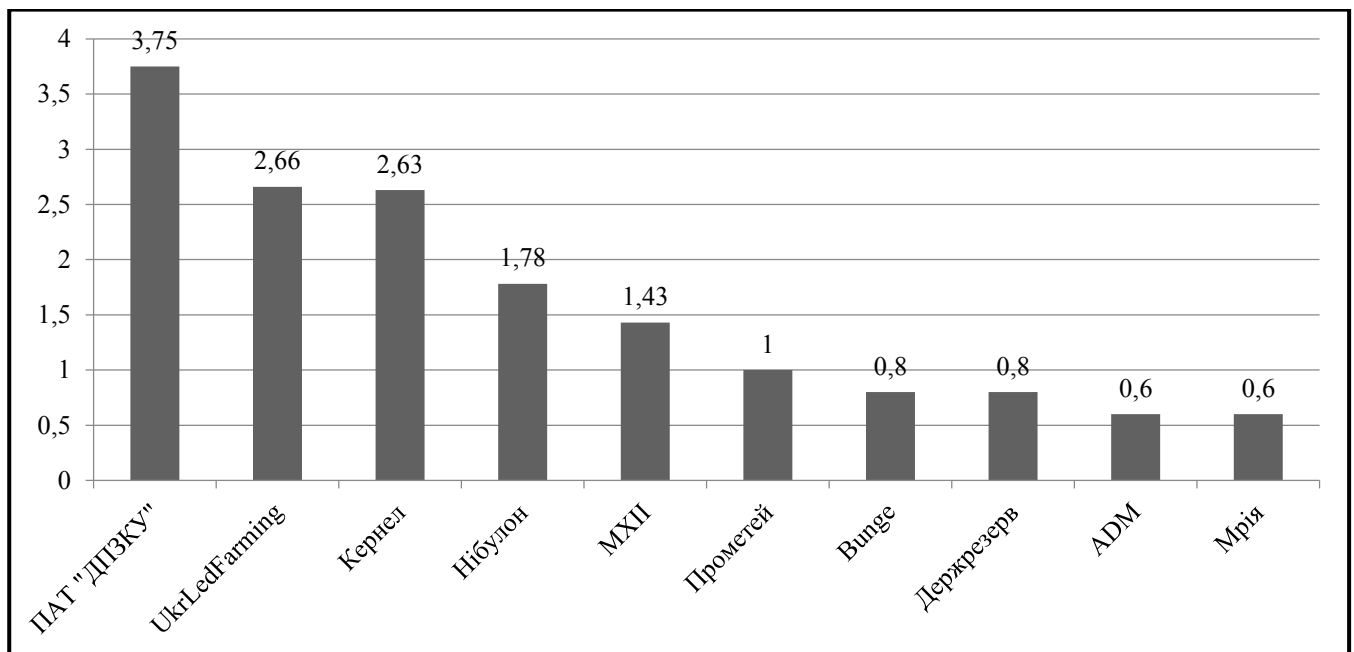

Рис. 3.1. ТОП-10 компаній за елеваторними потужностями в 2018 р., млн. т.

Джерело: [33].

Нарощування обсягів виробництва та експорту зерна з України сприяло активному будівництву нових зернових терміналів і комплексів. Зокрема, з 1998 р. в морських портах України було побудовано 29 нових терміналів і комплексів (з потужністю не менше 50 тис. т. на рік), що знаходяться у приватній власності.

Враховуючи збільшення експорту зерна останніми роками та загалом експортну орієнтацію зернового ринку України, портові зернові термінали стали ключовим суб'єктом транспортно-логістичної системи. В Україні цей сегмент структурований відповідно до розміщення за кількома портовими зонами. Так,

основна частина перевантажувальних потужностей (11 терміналів загальною потужністю 25,4 млн. т. у рік) розміщена в Одеській області. Близько 16 млн. т. щорічної перевалки можуть забезпечити термінали Миколаївської області та близько 4,2 млн. т. – термінали Азовського моря [33] (табл. 3.3):

Таблиця 3.3

Наявні потужності зі зберігання та перевантажування зерна в портах України

Порти*	Потужності одночасного зберігання, тис. т.	Потужності перевалки, млн. т. на рік
Іллічівський МП	447,5	8,32
Одеський МП	555,0	8,7
МП Южний	506,0	8,55
Миколаївський МП	360,5	11,1
Бердянський МП	34,3	2,15
Маріупольський МП	59,12	2,74
Ренінський МП	67,0	1,67
Ізмаїльський МП	0,027	1,2
Білгород-Дністровський МТП	18,6	0,4
МТП Октябрськ	190,0	2,0
Скадовський МП	33,4	0,8
Херсонський МП	197,7	4,3
Всього	2469,1	51,9

Джерело: [33].

*Без урахування українських морських портів анексованого Криму.

Проте вітчизняні порти можуть упродовж одного місяця перевантажувати на експорт 2,8 – 3,0 млн. т. зерна. Тому зі збільшенням виробництва необхідно нарощувати потужності припортових елеваторів.

За оперативними даними Адміністрації морських портів України, за 2016 р. через порти було перевантажено на експорт 39,2 млн. т. хлібних вантажів, з яких 38,3 млн. т. (або 98%) становить зерно (табл. 3.4).

За даними АПК-Інформ, обсяг відвантаження на експорт зернових культур (пшениця, ячмінь кукурудза) у 2018 р. склав 37,8 млн. т., що на 19% більше порівняно з 2015 р.

Обсяги відвантаження зернових у портах України за 2015-2018 рр., тис. т.

Порт відвантаження	Відвантажений обсяг у 2015 р.			Відвантажений обсяг у 2018 р.		
	пшениця	ячмінь	кукурудза	пшениця	ячмінь	кукурудза
Одеса	3250,1	979,8	4131,5	3806,9	962,8	3647,7
Чорноморськ	1060,0	616,4	2288,7	3399,6	804,5	3782,4
ТІС-Зерно	1643,3	1334,7	4056,1	2348,1	1743,5	2924,1
Нібулон	1651,3	513,1	2063,1	1990,3	813,2	1834,0
Миколаїв	669,7	120,2	248,1	1013,8	170,9	789,7
Грінтур-Екс	618,4	85,0	1250,1	898,7	116,7	752,2
Бориваж	629,5	-	1074,4	601,2	64,1	768,0
Ніка-Тера	494,1	86,6	1095,6	592,8	226,4	547,1
Бердянськ	760,2	110,8	22,7	892,6	134,7	40,7
Херсон	111,1	34,4	160,4	331,5	241,1	218,5
Укртрансagro	204,1	-	6,0	354,5	35,4	8,3
Маріуполь	72,8	28,2	9,9	318,9	36,8	2,1
Октябрьськ	-	-	-	251,6	-	35,9
Рені	86,9	40,9	72,1	116,5	40,5	52,0
Усть-Дунайськ	-	10,2	6,0	23,0	21,6	3,0
Очаків	-	-	-	27,9	-	-
Южний	-	-	-	-	-	15,3

Джерело: [33].

Лідером за обсягами перевантажування зерна є порт Одеси, через який було експортовано 8,4 млн. т. зерна, на другому місці – ДП «МТП Чорноморськ» з показником 8 млн. т., на третьому – «ТІС-Зерно», через який було перевантажено 7 млн. т. [33].

Транспортна інфраструктура не відповідає потребам внутрішнього ринку через спрацьованість залізничного транспорту, незадовільний стан окремих ділянок сполучних доріг регіонів із портами Чорного моря, нерозвиненість річкового транспорту (рис 3.2). До цього можна додати високі тарифи на перевезення та недостатнє транспортне забезпечення [55, с. 22].

В Україні, за даними профільного міністерства, 61% зерна до портових терміналів транспортується залізничним транспортом. Однак стан цієї ланки транспортно-логістичної системи в Україні щороку погіршується, що пов'язано із збільшенням навантаження на залізницю, високим рівнем спрацьованості рухомого складу і використання його за межами країнами.

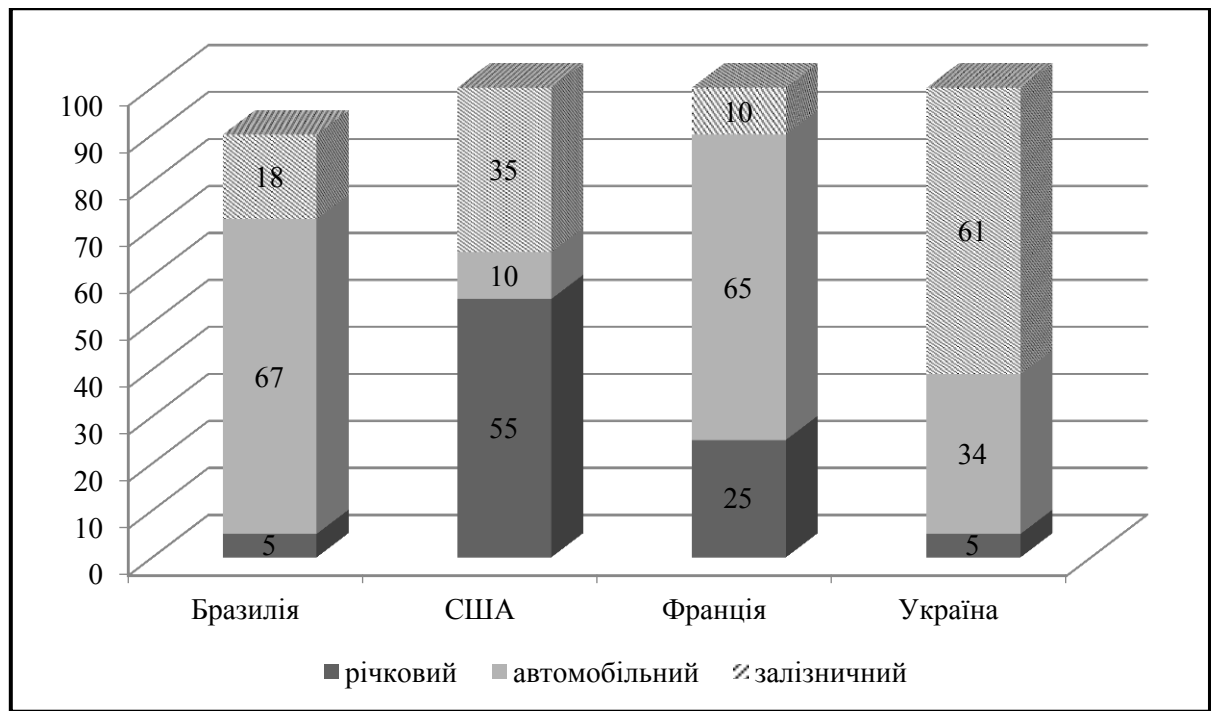

Рис. 3.2. Структура транспортування зерна по окремих країнах за різними видами транспорту, %

Джерело: Шкляр А. Вартість зернової логістики в Україні дешевше ніж у США, але дорожче ніж у ЄС. URL: <https://agrorreview.com/news/vartist-zernovoyi-lohistryky-vukrayini-deshevshe-nizh-u-ssha-ale-dorozhche-nizh-v-yes>

За нормативного терміну експлуатації 30 років в Україні налічується близько 13,6 тис. зерновозів із середнім строком використання близько 26 років. До того ж приблизно у 30% зерновозів уже сплив термін експлуатації, оскільки їх вік перевищує 30 років. При цьому зерновозів до 10 років експлуатації налічується лише близько 10%, а вагони для зерна від 11 – 20 років у роботі практично відсутні [33].

Більшість зерновозів перебувають у державній власності. До того ж наявна затримка з розподілом вагонів для перевезення зерна. Очевидно, що правила і тарифи використання залізничної інфраструктури мають бути прозорими й однаковими для всіх перевізників. Це дасть змогу приватним перевізникам сформувати власний парк вагонів-зерновозів і конкурувати на ринку вітчизняних залізничних перевезень.

Проте, незважаючи на зазначене, порівняно з основними країнами-експортерами зерна, Україна має конкурентні переваги. Адже середня відстань до

портів становить 300 км, у Росії – 800, США – 900, Бразилії – 1500 км. Тому собівартість логістики до портових терміналів в Україні (до 300 км), за даними Мінагрополітики, становить для річкового транспорту 6 – 8 дол., автомобільного – 25 – 26 дол., залізничного – 12 – 15 дол. за 1 т зерна [31].

Роль автомобільних перевезень у зерновій логістиці зростала впродовж останніх років. Нині близько 36% усіх обсягів зерна перевозиться автомобільними шляхами. Проте на це впливала не ефективність перевезення та розвиток дорожньої інфраструктури, а практика перевантаження автомобілів-зерновозів і здешевлення за рахунок цього собівартості переміщення продукції. Використання автомобільного транспорту при перевезенні зерна до морських портів і надалі залишатиметься важливим елементом транспортної інфраструктури, як альтернатива залізничному транспорту та сприяє своєчасній поставці продукції в періоди активного завантаження залізниці. Однак транспортування збіжжя великовантажними зерновозами призводить до руйнування дорожнього покриття та збільшення викидів вуглецю в атмосферу. Тому паралельно із забезпеченням необхідних інвестицій у розвиток мережі автодоріг почалося створення системи пунктів вагового контролю. Відтак по дорожчання вантажних перевезень дасть змогу перенаправити надлишковий вантажопотік на залізничні та річкові маршрути.

Частка річкових перевезень зерна в Україні критично низька – 5% від загальних обсягів експорту, а це близько 1,5 млн. т. зерна у рік. Наприклад, у США, при річних обсягах експорту близько 70 млн. т. на рік, понад 60% перевезень експортованого зерна, здійснюється саме із залученням річкової логістики. Обмежуючим фактором у збільшенні обсягів річкових перевезень в Україні є недостатня кількість річкових елеваторів, флоту та необхідність реконструкції водних шляхів. Для вирішення у цілому проблеми збільшення обсягів перевезень із застосуванням річкового флоту та доведення обсягів річкових перевезень до 40 – 50 % від обсягів експорту з України і підвищення його ефективності, за підрахунками компанії «Нібулон» – лідера у відновленні судноплавних шляхів у країні, необхідні інвестиції у розмірі до 500 млн. дол. США [30].

Незважаючи на занепад річкової логістики, на внутрішніх водних шляхах нині працюють три потужних зернових оператори – ДПЗКУ, «НІБУЛОН», група «УкрАгроКом» і «Гермес-Трейдінг», що розвивають перевезення по Дніпру й Південному Бугу. Зокрема: СП «НІБУЛОН» увів в експлуатацію у Вознесенському районі Миколаївської області річковий перевантажувальний комплекс з ємністю для зберігання 76 тис. т. зернових й олійних культур [33].

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що стримуючими факторами для зернового експорту є вітчизняна логістична інфраструктура, яка працює з низькою ефективністю доробки та перевезення зерна [132, с. 44]. Рівень витрат на аграрну логістику в Україні значно перевищує відповідні показники в розвинутих країнах-експортерах зерна (табл. 3.5):

Таблиця 3.5

Порівняння витрат на аграрну логістику в США, Європі та Україні

Показник	США	Європа	Україна
Вартість витрат на транспортування, сертифікацію до порту, дол. США/т	20	18	32
Вартість перевалки на FOB, дол. США / т	8-10	6,2	18
Всього витрат, дол. США / т	29	24,2	50

Джерело: Шкляр А. Вартість зернової логістики в Україні дешевше ніж у США, але дорожче ніж у ЄС. URL: <https://agoreview.com/news/vartist-zernovoyi-lohistryky-vukrayini-deshevshe-nizh-u-ssha-ale-dorozhche-nizh-v-yes>.

Через невідповідність логістичних маршрутів сучасним вимогам аграрного експорту витрати на логістику зерна від виробника в Україні до портів на Чорному морі приблизно на 40% вищі, ніж вартість подібних витрат у Франції чи Німеччині, та на 30% порівняно з США [69]. Тобто транспортування зерна у середньому на 20 дол. США у розрахунку на 1 т дорожче порівняно з такими ж послугами в європейських країнах. Відповідно вітчизняні виробники зерна на цьому щороку втрачають близько 600 млн. дол. США. У цілому високі логістичні витрати в Україні зумовлені досить низькою ефективністю логістики. Донині проблема з логістикою менше відчувалася зернотрейдерами, оскільки обсяги експорту були значно меншими, а високі ціни на зерно відшкодовували додаткові логістичні витрати. Проте порівняно з 2011 р., ціни світових ринків на зерно знизилися майже наполовину.

Отже для підтримання дохідності виробництва зерна на належному рівні слід заощаджувати на логістичних витратах і розвивати перспективні напрями вітчизняної логістичної інфраструктури [61]. Таким чином, виділимо основні проблеми, що впливають на надто високу вартість логістики експорту зернових в Україні:

1. Наявність бар'єрів для приватних інвестицій у логістичну інфраструктуру через недосконале державне регулювання сектору та неоптимальне управління державними активами.

2. Недостатнє використання річкового транспорту.

3. Нестача інвестицій у розвиток залізничного транспорту, високий рівень спрацьованості парку вагонів, непрозорий доступ до них у «пікові» місяці експорту зернових.

4. Неєфективне використання інфраструктури із зберігання та перевантаження зерна, що є ключовою проблемою в логістиці зерна в Україні.

5. Надмірне використання автомобільного транспорту при перевезенні зерна від виробника до порту [65].

Таким чином, підвищення ефективності роботи логістичної інфраструктури з кожним роком стає дедалі важливішим для українських виробників зерна з метою підтримання своєї конкурентоспроможності на світовому ринку та поставок на експорт. Використання інновацій у логістиці стимулюватиме майбутнє зростання експорту зерна з України. Розвиток зернової логістичної інфраструктури забезпечує створення робочих місць, доданої вартості продукції, що сприяє збільшенню надходжень у державний та місцеві бюджети. Реформа державного регулювання повинна бути комплексною і спрямованою на максимально можливе усунення бар'єрів для приватних компаній, що працюють на ринку аграрної логістики та мають бажання інвестувати в оновлення інфраструктури. Держава має зосередити увагу на проблемних аспектах розвитку інфраструктури. Це дасть можливість оптимальніше використовувати транспортний потенціал країни та забезпечити максимально сприятливі умови транспортування для вітчизняних експортерів зерна.

Отже – сприятиме утриманню рівня експорту зерна та нарощенню обсягів постачання українського зерна на світові ринки.

3.2. Прогноз кон'юнктурних показників ринку зернової продукції України

Україна сьогодні входить у десятку найбільших світових виробників пшениці, а її зерновий ринок забезпечує роботою українців, зайнятих у сільському господарстві, борошномельній галузі, торгівлі, транспорті тощо. При цьому експорт вітчизняної пшениці постійно зростає, адже якщо у 2010-2011 м. р. він становив 4 млн. т., то у 2017-2018 м. р. перевищив 16 млн. т.. Як зазначають у ФАО, інвестиції у виробництво зерна і торгівлю в Україні можуть зіграти життєво важливу роль у вирішенні проблеми продовольчої безпеки [73]. До 2030 р. населення планети досягне 8,6 млрд. осіб, а вже до 2026 р. для задоволення зростаючого світового попиту виробникам доведеться перевищити рекордні 761 млн. т. пшениці, виробленої у 2015-2016 м. р., до 821 млн. т. Найбільші світові імпортери пшениці (Єгипет, країни Північної Африки) через обмежені можливості виробництва внаслідок нестачі земельних і водних ресурсів, будуть більше покладатися на експортерів зерна з Чорноморського регіону, таких як Україна, Румунія. Розвиток технологій і транспорту може істотно збільшити виробництво зерна в Україні. Підвищення врожайності вітчизняної пшениці з 4 т/га до середнього по Європі 8 ц/га дозволить різко збільшити виробництво пшениці.

Технології вирощування зернових культур без достатніх обсягів внесення мінеральних добрив і засобів захисту є причиною одержання низької якості зерна, а відповідно й цін його реалізації. Оскільки ринок зерна у світі перенасичений, правила гри на ньому стрімко змінюються. Ряд країні-мпортерів вводить нові вимоги щодо якості зерна, інші вимоги. Тому потрібен постійний моніторинг ринку зерна для вчасного реагування виробників, посередників ринку зерна та виконавчих органів України на зміни на ньому.

У разі, якби сільськогосподарські підприємства змогли підвищити якість зерна пшениці й Україна змогла експортувати із запланованих у 2019/20 м.р. 8 млн. т.

фуражного зерна як продовольче, то отримала б на 128,1 млн. дол. США більше валютної виручки (табл. 3.6):

Таблиця 3.6

Розрахунок збільшення валютних надходжень від підвищення якості зерна пшениці, реалізованої на експорт

Продукція	Експорт, тис. т		Ціна, дол. США/т	Вартість, млн. дол. США	
	існуючий варіант	варіант при підвищенні якості		існуючий варіант	варіант при підвищенні якості
Пшениця 12,5% протеїну	4000	8000	228,1	912,2	1824,5
Пшениця 11,5% протеїну	4000	8000	221,2	884,9	1769,8
Пшениця фуражна	8000	-	208,6	1669,1	-
Разом	1 6000	16000	x	3466,2	3594,3

Джерело: Лотиш О. Я. Стратегічний аналіз зернової галузі: стан та перспективи розвитку / О. Я. Лотиш // – Науковий економічний журнал «ІНТЕЛЕКТ XXI» . – 2018, №3 (46), с.74.

Політика стимулювання експорту зерна не повинна бути націлена на максимальне отримання валютних коштів, які надходять у результаті вивезення великих обсягів продукції, яка вироблена екстенсивним шляхом і призводить до погіршення якості земельних ресурсів.

Незважаючи на те, що в Україні пшениця є найбільш споживаною культурою, а внутрішній попит на неї поступово падає, то зі збільшенням виробництва зерна майбутнє в Україні – за експортом. Відкриття нових експортних ринків не тільки допоможе підтримати економіку країни, а й задовольнить зростаючий світовий попит на зерно, знизивши нинішній рівень голоду і неповноцінне харчування. При цьому підприємці роблять ставку на експорт продукції переробки зерна, як от крупи, борошно, макарони, яка дає більшу рентабельність.

До 2022 року в Україні будуть збирати 100 млн. т. зерна, з них близько 70 млн. т. – експортувати. Такі дані отримали в УЗА, екстраполювавши показники за попередні 18 років, і припустивши, що нинішня динаміка збережеться. Хоча технологічні досягнення дозволяють нам вирощувати набагато більше: наприклад, в Україні врожайність пшениці трохи більше 40 ц/га, кукурудзи – 60 ц/га, хоча в світі

збирають 110-120 ц/га кукурудзи, а є гібриди дають і більше 200 ц/га. Практично не розширюючи посівні площі, Україна здатна збільшити збір зернових.

Відповідно до прогнозів Світової організації з продовольства FAO (рис. 3.3) Україна до 2025-2026 м. р. може значно збільшити обсяги експорту пшениці на 14,65% (з 16,150 млн. т. до 18,517 млн. т.) і кукурудзи на 7,23% (з 20,22 млн. т. до 21,682 млн. т.). Однак, якщо порівняти темпи зростання виробництва і експорту зернових, то приріст експорту значно зростатиме від приросту виробництва. Так, за 2018-2026 рр. обсяги виробництва пшениці зростуть лише на 10,18% проти 14,65% зростання експорту, а темпи зростання виробництва і експорту кукурудзи практично є однаковими (7,35% проти 7,23%).

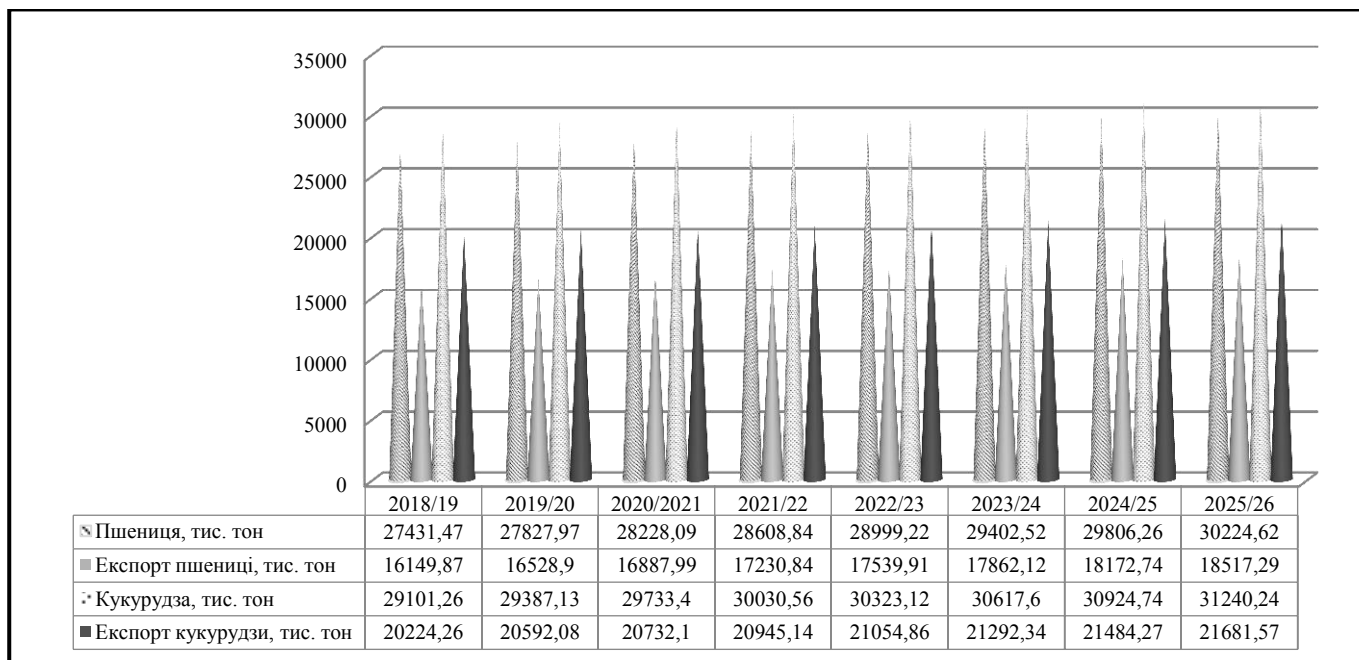

Рис. 3.3. Прогноз виробництва та експорту пшениці і кукурудзи в Україні до 2026 р.

Примітка. Складено автором за даними FAO

Таким чином, відмінною рисою прогнозу розвитку зернового ринку до 2026 р. є присутність України на ключових позиціях практично у всіх сегментах зернових культур поряд з вже традиційними гравцями. У майбутньому очікується збільшення загальної площі сільськогосподарських земель, особливо в країнах зі значним їх

запасом. Наприклад, вже сьогодні для виробництва біоетанолу активно використовують українську сировину, зокрема кукурудзу і олійні культури.

З урахуванням вищесказаного, на нашу думку, для ефективного функціонування структурних елементів зернового ринку України, економічна політика держави повинна включати такий комплекс дій:

1. Направлення інвестицій на покращення технічного забезпечення у виробництві та зберіганні зерна, проведення модернізації зерносховищ, збільшення їх ємності; оновлення технічної бази збиральної техніки; забезпечення виробників якісними добривами. Розвитку ринку зерна заважають й інші проблеми, як-от брак дієвих механізмів простеження якості зерна і забезпечення його належного зберігання, незахищеність інтересів поклаждавців, невідповідність законодавства вимогам ЄС щодо визначення якості й класифікації зерна і продуктів його переробки, а також фітосанітарних заходів.

2. Сприяння налагодженню взаємозв'язку виробників та експортерів зерна шляхом розвитку діяльності неурядових організацій та асоціацій.

3. Збільшення інвестицій в логістичну систему держави шляхом забезпечення виробників та експортерів залізничним, автомобільним та річковим транспортом в умовах всезростаючого виробництва зернових. Попит на залізничні перевезення вдвічі-втричі перевищує пропозицію. Збитки бізнесу через затримки з подачею вагонів та брак зерновозів оцінюють у мільйон доларів США щомісяця. Перевезення автошляхами мають певні обмеження, і їх необхідність можна пояснити турботою про збереження тих самих шляхів. Можливості наявної транспортної інфраструктури майже вичерпано. Доцільним вважають розвиток річкових перевезень і багато роблять для цього, однак державна підтримка тут не завадила б, принаймні адміністративна й нормативна. Непогано було б запровадити і заохочувальні механізми для тих, хто вживає заходів щодо розвитку логістики в країні.

4. Покращення системи кредитування виробників, збільшення субсидій в аграрну сферу.

5. Докорінна зміна чинної системи державної підтримки галузі. Для того, щоб Україна наростила експорт зерна до 70 млн. т. і в складі ЄС стала провідним світовим експортером, потрібно 75 млрд. дол. США інвестицій протягом десяти років. При цьому поки що держава ставиться до хліборобів не відповідно до їхньої ролі в суспільстві. Так, за минулий рік аграрії сплатили податків майже 100 млрд. грн., натомість у вигляді державної підтримки отримали менш як чверть цієї суми.

6. Зростання участі малих і середніх виробників зерна в українському експорті. Нині вони становлять 70% всіх виробників зерна, однак їхня частка в зерновому експорті не перевищує 16%. Шлях до подолання цієї тенденції, на думку експертів, лише один: кооперація, утворення власних фермерських експортних структур, як у Канаді.

7. Внесення змін до законодавчих та правових актів, що направлені на обмеження експорту у вигляді квотування, сприяння розвитку експортного потенціалу зернової продукції України, необхідним є відміна ПДВ експортерам. На сьогодні із 56 регуляторних актів на ринку зерна 22, або 40% всього нормативного поля, незаконні або неактуальні, тому що їх ухвалено з перевищенням повноважень або на виконання законодавчих норм, які скасовано, тощо. Такі акти, вочевидь, потребують зміни чи скасування. На жаль, і базовий закон про зерно не виняток: 80% його положень застаріли чи не відповідають реаліям і потребують змін.

Отже, зерновий сектор України є стратегічною галуззю економіки держави, що визначає обсяги, пропозиції та вартість основних видів продовольства для населення країни, зокрема продуктів переробки зерна і продукції тваринництва, формує істотну частку доходів сільськогосподарських виробників, визначає стан і тенденції розвитку сільських територій, формує валютні доходи держави за рахунок експорту.

Для удосконалення функціонування зернового ринку та підвищення результативних показників роботи всього зернового комплексу є необхідним забезпечення дієвих міжгалузевих зв'язків, зокрема зі сферою постачання засобів, необхідних для зерновиробництва, переробними, тваринницькими та іншими підприємствами, що закуповують зерно на внутрішньому ринку, транспортною інфраструктурою, біржами, кредитними, страховими та іншими установами тощо.

Вирішення проблеми також вимагає чіткої міжрегіональної координації заходів. Розробка та виконання комплексної державної цільової програми розвитку зернового сектору обумовлена необхідністю якісної реалізації законодавчо визначених пріоритетів державної аграрної політики України зокрема в частині:

- державної підтримки розвитку конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва;
- запровадження сучасних механізмів і методів формування прозорого ринку сільськогосподарської продукції, продовольства, капіталу, виробничих ресурсів, та робочої сили;
- створення сприятливих умов для реалізації експортного потенціалу аграрного сектору економіки тощо.

В сучасних умовах зниження потенціалу стійкості національних економічних систем виникла необхідність у тих економічних суб'єктів, які діють в умовах конкурентної боротьби і формують свою конкурентостійкість в довготерміновій перспективі. Досягнення ефективного її функціонування можливе на основі оптимальної взаємодії маркетингової (товарні біржі, агроторгові дома на кооперативних засадах, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи зі зберігання і збуту зерна), фінансово-кредитної (кредитні спілки, аграрні банки, кооперативні банки, страхові компанії) та інформаційноконсультаційної (консалтингові, дорадчі та інформаційно-консультаційні служби) складових інфраструктури.

Висновки до розділу 3

Визначено внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на структуру вітчизняного ринку зернових. До зовнішніх, зокрема належать, розвиток сучасних технологій, новітня високопродуктивна техніка, розвиток науки тощо. До внутрішніх – нерозвинута інфраструктура, нерозвинута система якісного удобрення ґрунтів, застаріла техніка, недостатня кількість елеваторів та малі портові потужності, що в комплексі погіршують якість зерна. На фоні такого тісного

взаємозв'язку українського і світового зернових ринків можна відзначити декілька ключових чинників, які впливають на розвиток світового ринку зернових. Передусім це уповільнення темпів розвитку ключових світових економік і глобальне здешевлення сировинних ресурсів, що впливає на цінову кон'юнктуру.

Відмінною рисою прогнозу розвитку зернового ринку до 2025 рр. є зміцнення позицій України у всіх сегментах ринку зернових культур поряд з вже традиційними гравцями. У майбутньому очікується збільшення загальної площі сільськогосподарських земель, особливо в країнах зі значним їх запасом. Наприклад, вже сьогодні для виробництва біоетанолу активно використовують українську сировину, зокрема кукурудзу і олійні культури. Помітно зростає частка України в світовому експорті зерна, яка до 2025 р. повинна досягти позначки в мінімум 26 млн. т. Положення країни або цілого регіону на світовому аграрному ринку багато в чому визначає розмір доступної посівної площі. А тут, варто відзначити, Україна практично не обмежена в можливостях. 8. Запропоновано комплекс дій економічної політики держави для зменшення негативного впливу чинників на ефективне функціонування структурних елементів зернового ринку України. До них належать збільшення інвестицій у зернову галузь, сприяння налагодженню взаємозв'язків між виробниками, експортерами та громадськими об'єднаннями, покращення системи кредитування виробників, зміни до законодавчих та правових актів тощо.

ВИСНОВКИ

Охарактеризовано світовий ринок зерна як різновид світового товарного ринку та визначено інституційно-правовий механізм функціонування ринку зернової продукції. Основа світового ринку зерна – світове зернове господарство. Зернове господарство є частиною світової сільськогосподарської системи, під якою розуміється сукупність галузей, прямо або побічно залучених у виробництво і переробку біологічних ресурсів Землі для задоволення життєво важливих потреб людини. Ринок зерна – найбільший ринок сільськогосподарської сировини, який формує всі інші сільськогосподарські і продовольчі ринки. У нашій країні сорти м'якої пшениці поділяються за хлібопекарською цінністю, а саме сильні, цінні за якістю (середньої сили) і слабкі. Сильна пшениця відрізняється високим вмістом і гарною якістю клейковини, тобто це м'яка пшениця 1-го і 2-го класів. Борошно з такої пшениці виходить вищої якості, тісто з такого борошна досягає потрібної консистенції (пружне, стійке), виходять дорогі сорти хліба. Агропромисловий комплекс України знаходиться в стані активного реформування, що пов'язано з євроінтеграційними процесами, необхідністю приведення національних стандартів у відповідність до санітарних і фітосанітарних заходів Європейського Союзу. У зв'язку з цим особливо актуальним є дослідження позитивного досвіду інституційно–правового регулювання діяльності ринку зернової продукції. Аналіз зарубіжного досвіду дозволить запозичувати найбільш ефективні інструменти державного управління та уникнути повторення помилок, допущених в процесі формування світового ринку.

Розглянуто міжнародний досвід функціонування та регулювання зернового ринку. Сучасні системи впливу держави на розвиток сільського господарства в розвинених країнах традиційно включають два основних компоненти: інституційний та інструментальний. Перший знаходить своє вираження в діяльності органів, що займаються розробкою і проведенням заходів з регулювання виробництва і ринків, другий являє собою постанови, регламенти і програми, на

основі яких регулюючі органи реалізують на практиці основні положення аграрної політики за допомогою різних методів та інструментів. Поєднання ефективних форм і методів регулювання виробництва зернових створює основу для успішного розвитку галузі та нарощування експортного потенціалу країни-виробника.

Проаналізовано сучасний стан розвитку світового ринку зерна та структуру світового ринку зерна. На світовому ринку зерна, на думку експертів, присутні шість основних країн-експортерів (Австралія, Аргентина, ЄС, Канада, Росія і США), представлені низкою великих транснаціональних зернових компаній. Головними видами зернових культур на світовому ринку є: пшениця, ячмінь, кукурудза, овес, гречка, рис, горох. Загальні експортні пропозиції зерна пшениці від головних експортерів складають понад 75% від загального обсягу світової торгівлі. Важливими показниками, що відображають ступінь впливу тієї чи іншої країни на світовий зерновий ринок, є займана ним частка в світовій торгівлі зерном і ставлення його перехідних запасів до середнього внутрішнього споживання в країні за календарний рік. У 2016/2017 рр. провідне становище в світі займають США, на їх частку доводиться 15,7% від усього обсягу світової торгівлі, далі йдуть Росія – 15,2%, країни ЄС – 15%, Австралія – 12,6%, Канада – 11,1% і Аргентина – 7,1%. Сільське господарство має дві основні галузі: рослинництво (вирощування зерна, зернобобових, олійних культур, овочів, фруктів); тваринництво. Сільське господарство є однією з небагатьох галузей реального сектора економіки, яка б показала стійке зростання навіть в умовах кризи. Значне місце в розвитку сільського господарства займає виробництво зернових культур. Зернові культури в нашій країні займають понад половину посівних площ. Основною зерновою культурою є пшениця, яка є індикатором стану національного ринку зерна і світового загалом.

Описано діяльність міжнародних організацій у регулюванні міжнародної торгівлі зерна та торговельну позицію українських підприємств на світовому ринку зерна. Міжнародні економічні організації представляють собою союзи держав або їх окремих органів управління, головне призначення яких зміцнення ділових зв'язків в галузі торгівлі, фінансів і економічної діяльності. Всі економічні організації, здійснюючи свою діяльність, активно взаємодіючи один з одним, утворюють єдину

міжнародну систему. Головне призначення цієї системи полягає в надання сприяння її учасникам в питаннях розвитку економіки, а також в питаннях уніфікації загальних норм регулювання міжнародних відносин. ООН – це найбільш значуща міжнародна організація, під егідою якої сконцентрований блок об'єднань, що займаються економічними питаннями. Ключові з них – це ЕКОСОП, ЄЕК і МВФ. Якщо ж в Україні збережеться тенденція щодо посилення експортного режиму і необгрунтованого адміністративного втручання на ринку зернових культур, то с / г виробники будуть змушені переорієнтуватися на вирощування більш рентабельних культур, наприклад кукурудзи або сої. При цьому найімовірніше пшениця залишиться для них пріоритетною культурою, хоча б в силу внутрішнього попиту, але тут слід враховувати його обмеженість, що буде основною перешкодою до нарощуванню виробництва.

Визначено проблеми експортної політики України на ринку зерна та організаційно-економічні важелі сталого розвитку ринку зерна України. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності має бути ефективним і різнобічним, тобто сторони зовнішньої діяльності повинні вивчати сучасні тенденції ринкового господарювання і пристосовуватися до них, таким як: інтернаціоналізація виробництва; розвиток міжнародного поділу праці; реконструкція старих та створення нових галузей в економіці; оновлення капіталу, пов'язаного з припливом коштів в тій чи іншій діяльності; розвиток активної діяльності між транснаціональними корпораціями; лібералізація торгівлі між країнами. Порядок митного оформлення експорту передбачає набір наступних дій: подання вантажу органам митного контролю; декларування; внесення обов'язкових платежів. Необхідно відзначити, що експортні поставки могли б бути більш значними і стабільними, якби державна політика в питаннях експортного регулювання зернового ринку була б більш продуманою і адекватною. Сильну підтримку нарощування експортних поставок пшениці з України надавала і ситуація на світових ринках продовольства.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 04.07.2002 № 37-IV // Відомості ВРУ.– 2002 .– № 35. – ст.258.
2. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991//Відомості ВРУ. 1991. – № 29. – ст. 377.
3. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.gov.ua/node/7644>
4. Артеменко І. А. Експорт зерна в новітній господарській стратегії України /І.А. Артеменко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія : Економічні науки. – 2017. – № 2. – С. 18-28.
5. Бабан Т. О. Конкурентні переваги українського зерна при формуванні експортного потенціалу /Т.О.Бабан// Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2018. – Вип. 191. – С. 131-141.
6. Буряк Р. І. Аналіз наукових підходів до обґрунтування сутності експортного потенціалу підприємств зернової галузі / Р.І. Буряк, І. Ю. Чернявський // Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка. – 2017. – Т. 22, Вип. 10. – С. 76-80.
7. Ващенко І. В. Ринок зернових в Україні: аналіз сучасного стану / І. В. Ващенко // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – 2018. – № 3. – С. 80-85.
8. Галенко О. І. Розвиток світового ринку зерна: проблеми та тенденції / О. І. Галенко // Агросвіт. – 2017. – № 10. – 24-29 с.
9. Голомша Н. Є. Конкурентні переваги продукції зернової галузі на світовому ринку / Н. Є. Голомша, О. Я. Дзядичевич // Економіка АПК. – 2017. – № 11. – С. 61–65.

10. Єгоращенко І. В. Вирощування і експорт зернових в Україні: особливості логістики /І.В. Єгоращенко// Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. – 2017. – Вип. 25(2). – С. 92-96.
11. Козак Ю. Г. Міжнародні економічні відносини / Ю. Г. Козак // Навч. Посібник. – Одеса. «ТОВ.ПЛУТОН ». – 2016. – С. 100-116.
12. Крилова І. Г. Експортні можливості України в зерновиробництві / І. Г. Крилова, Ю. І. Гураль // Modern economics. – 2018. – № 12. – С. 120-125.
13. Месель-Веселяк В.Я. Виробництво зернових культур в Україні: потенційні можливості/ В.Я. Месель-Веселяк// Економіка АПК. – 2018. – № 5. – С. 5–14.
14. Діброва А. Д., Діброва Л. В., Крилов Я. О., Діброва М. А. Розвиток механізму регулювання ринку пшениці в Україні / А. Д. Діброва, Л. В. Діброва, Я. О. Крилов, М. А. Діброва // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: науковий журнал. 2016. – № 244. – С. 210–221.
15. Купченко А. Украина: ключевые тренды зернового сезона 2017–2018/ А. Купченко // Ежемесячный информационно-аналитический журнал «АПК–Информ». 2018. – № 7 (49). – С.35–41.
16. Крилова І. Г. Експортні можливості України в зерновиробництві / І. Г. Крилова, Ю. І. Гураль// Modern Economics. – 2018. – № 12. – С. 120-125.
17. Лотиш О. Я. Глобальні ціни на аграрну продукцію: нові виклики та можливості для України /О.Я. Лотиш// Науково-виробничий журнал з економіки «Бізнес-навігаатор». – 2018. – №3 (46). – с.69-74.
18. Лищенко М. О. Організаційно-економічне регулювання зернового ринку в умовах сталого розвитку // Ринкова адаптація та економічна безпека сільськогосподарських підприємств: монографія / за наук. ред. Жмайлова В. М., Данька Ю. І., Шумкової О. В. Суми, «Сумський національний аграрний університет», 2018.– С.101-124.
19. Петренко О. П. Фінансово-економічний аналіз ринку зерна як передумова продовольчої безпеки України / О. П. Петренко // Modern economics. – 2019. – № 13. – С. 207-212.

20. Сікало М. В. Особливості застосування форм та методів державного регулювання ринку зерна в Україні / М. В. Сікало // Теорія та практика державного управління. – 2016. – Вип. 2. – С. 129-134.

21. Соловей М. С. Експорт зерна: стан, проблеми та перспективи / М. С. Соловей // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія : Економіка і менеджмент. – 2019. – Вип. 2. – С. 43-48.

22. Чорний В. М. Внутрішні ризики виходу українських підприємств на світовий ринок зерна /В.М. Чорний // Финансовые услуги. – 2017. – № 1. – С. 44-48.

23. Чорний В. Методика оцінки внутрішніх ризиків виходу підприємства на світовий ринок зерна / В. Чорний // Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. – 2017. – № 1. – С. 50-57

24. Яценко О.М. Глобалізаційні детермінанти розвитку сировинних ринків/ О.М. Яценко// Міжнародна економічна політика. 2014. – № 2 (19). – С. 66–100.

25. ucab.ua/ua/doing_agribusiness/agrarni_rinki/zernovi. – офіційний сайт Українського клубу аграрного бізнесу

26. www.agroperspectiva.com. – Аналітичні дані. Агроперспектива.

27. www.apk-inform.com – офіційний портал Інформаційно-аналітичної агенції «АПК-Інформ»

28. www.fao.org – офіційний сайт Організації з питань продовольства і сільського господарства ООН (ФАО)

29. www.ifad.org – офіційний сайт Міжнародного фонду розвитку сільського господарства. IFAD

30. www.igc.int – Міждародна зернова рада (International Grains Council)

31. www.minagro.gov.ua. – офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України

32. www.oecd.org – офіційний сайт Організації економічного співробітництва та розвитку. ОЕСР.

33. www.uga.ua/ru/ob-uza – офіційний сайт Української зернової асоціації

34. www.ukragroconsult.com. – Аналітичні дані. Украгроконсалтинг.

35. www.ukrstat.gov.ua – офіційний сайт Державної служби статистики України
36. www.un.org – офіційний сайт ООН. United Nations UN.
37. www.worldbank.org – офіційний сайт Світового банку. The World Bank.
38. Баланси попиту і пропозиції зерна по всіх категоріях господарства в Україні (станом на 1.01.2019). Складені Міжвідомчою Робочою Групою (МРГ) Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Української зернової асоціації, Державної служби статистики України. URL: www.me.gov.ua/Documents/Download?id=c9ca1ed9-a753-419e-944a.
39. Кернасюк Ю. Світовий ринок зерна: попит і пропозиція. Агробізнес Сьогодні. URL: <http://agrobusiness.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/9352-svitovyi-rynok-zerna-popyt-i-propozytsiia.html>
40. Лотиш О. Я. Стратегічний аналіз зернової галузі: стан та перспективи розвитку / О. Я. Лотиш // – Науковий економічний журнал «ІНТЕЛЕКТ XXI» . – 2018, №3 (46), с.74-79.
41. Науменко Д. Логістика зернових в Україні: бар'єри для росту експорту. URL: https://lb.ua/economics/2016/08/15/342521_logistika_zernovih_ukraini.html.
42. Нікішина О. В. Стратегічні орієнтири розвитку зернового ринку України / О. В. Нікішина. – Режим доступу : http://www.confcontact.com/20110629/6_nikish.htm
43. Обзор торговой и сельскохозяйственной политики. Европейский Союз. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.fao.org/fileadmin/templates/est/meetings/wto_comm/RU/Trade_Policy_Brief_EU_RU_final.pdf
44. Обзор торговой и сельскохозяйственной политики. Соединенные Штаты Америки. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.fao.org/fileadmin/templates/est/meetings/wto_comm/RU/Trade_policy_brief_US_RUS_final.pdf
45. Ахмадулина Т.В. Особенности развития современного мирового рынка зерна/ Т.В. Ахмадулина, В.М. Распопов //Международная экономика. 2018. – № 3. – С. 73-87.

46. Бешапошный М.Н. Институциональные аспекты функционирования инфраструктуры рынка зерна// Доклады ТСХА Сборник статей. 2018. –С. 183-185.
47. Верховцев А.А. Теоретический аспект развития рынка зерна / А.А. Верховцев //Научный альманах. 2018. – № 11-1 (49). – С. 32-35.
48. Дресвянникова Н. Волатильность рынка пшеницы – кто на этом зарабатывает в Украине и за ее пределами (cui bono). URL: <http://hvylya.net/reviews/press-releases/volatilnost-ryinka-pshenitsyi-kto-na-etom-zarabatyivaet-v-ukraine-i-za-ee-predelami-cui-bono.html>.
49. Жанабаева Ж.К. Рынок зерна и его значение для развития национальной экономики//Новости науки в АПК. 2018. – № 2-2 (11). – С. 254-257.
50. Жидков С.А. Состояние и перспективы развития мирового рынка продовольственного зерна / С.А. Жидков, Е.А. Воронина //Вестник Мичуринского государственного аграрного университета. 2019. – № 1. –С. 154-156.
51. Кибиров А.Я. Об опыте регулирования агропродовольственного рынка стран Европейского Союза в условиях глобализации /А.Я. Кибиров // Агропродовольственная политика России. 2016. – № 1. – С.16–19.
52. Кусакина О.Н. Институциональные особенности функционирования рынка зерна/ О.Н. Кусакина, Г.В. Токарева // Информационно-аналитическое, правовое и маркетинговое обеспечение инновационно-технологического развития социально экономических систем в условиях глобализации. Материалы Международной научно-практической конференции. – 2018. – С. 343-348.
53. Слуцкая К. Ю. Государственное регулирование агропродовольственного рынка// NovaInfo, 2016. URL: <http://novainfo.ru/article/5585/pdf>
54. Суренкова В.А. Зарубежный опыт производства зерна/ В.А. Суренкова //Colloquium-journal. 2019. – № 16-9 (40). –С. 19-21.
55. Суренкова В.А. Место и роль рынка зерна в структуре продовольственного рынка/ В.А. Суренкова //Colloquium-journal. – 2019. – № 16-9 (40). – С. 22-23.
56. Таипов Т.А. Модели государственной поддержки аграрного производства в странах ЕАЭС/ Т.А. Таипов //Вестник КарГУ. Серия «Экономика». – 2018.– № 2(90). – С. 91- 98.

57. Тимошкина Е.В. Рынок зерна: его особенности, проблемы и государственное регулирование // Развитие АПК и сельских территорий в условиях модернизации экономики Материалы I Международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию со дня рождения д.э.н., профессора Н.С. Каткова. 2018. – С. 215-218.

58. Титова Н.С., Нуретдинова Ю.В. Экономический анализ мирового рынка зерна // Наука и инновации в современных условиях. Сборник статей по итогам Международной научно-практической конференции. 2018. – С. 209-213.

59. Україна достроково використала річні квоти на експорт до ЄС пшениці, кукурудзи та продуктів переробки зернових. URL: <http://ukrmillers.com/ukrajina/ukrajina-dostrokovovo-vikoristala-richni-kvoti-na-eksport-do-es-pshenitsi-kukurudzi-ta-produktiv-pererobki-zernovikh>.

60. Шкляр А. Вартість зернової логістики в Україні дешевше ніж у США, але дорожче ніж у ЄС. URL: <https://agoreview.com/news/vartist-zernovoyi-lohistrykuvukrayini-deshevshe-nizh-u-ssha-ale-dorozhche-nizh-v-yes>

61. Юхновський О. Державне регулювання ринку зерна в Україні URL: <http://www.apk-inform.com/showart.php?id=12181>

62. Dzyadykevych O. Strategic analysis of increasing competitiveness of ukrainian grain on the world // Міжнародний науковий журнал Інтернаука. Серія: Економічні науки. 2018. – № 5 (13). – С. 59-65.

63. FAO annual foodprice indices // Food and Agriculture Organization of the United Nations. 2018. URL: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>

64. Formation of Ukraine's export potential for 2019-2020 MR: four agroclusters. (2019) Available at: <https://landlord.ua/news/formuvannia-eksportnoho-potentsialu-ukrainy-na-2019-2020-mr-chotyry-ahrokrokyu>

65. Geiko L., Kushnir O. Innovation on the world and ukrainian grain markets // Науковий вісник Одеського національного економічного університету. 2018. – № 2 (254). – С. 67-80.

66. Grain: World Markets and Trade // United States of Department of Agriculture / Foreign Agricultural Service, October 2018. URL: <http://uga.ua/wp-content/uploads/grainmarket-10-11-2018.pdf>.

67. Kyrylenko I.H., Ivchenko V.Ye., Demianchuk V.V. Main trends in the development of the world food market and food production in Ukraine//Международный научно-производственный журнал "Экономика АПК". 2018. – № 9 (287). – С. 34-45.

68. Leading corn-exporting countries worldwide 2018/19. (2019) Available at: <https://www.statista.com/statistics/254299/topglobal-corn-exporters>

69. Rud I. (2019) Harvest-2019: main features and preliminary results. Available at: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=4462:urozhaj-2019-personality-tsogorichnikh-zhniv&catid=8&Itemid=350.

70. Ukraine has adopted an agricultural strategy until 2026. (2019) Available at: <https://edumka.com/2019/07/13/v-ukrayiniuhvalyly-agrarnu-strategiyu-do-2026-roku>

71. Ukraine is increasing its exports of agricultural food products. (2019) Available at: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/ukraina_naroschue_eksport_agroprodovolchoi_produktsii.

72. World Bank Group. World Development Indicators. [Electronic resource]. – Access: <https://databank.worldbank.org>.

73. World Food and Agriculture – Statistical pocketbook 2019. [Electronic resource]. – Access: <http://www.fao.org/3/ca6463en/ca6463en.pdf>.

74. World Trade Statistical Review 2019. Highlights of world trade. [Electronic resource]. – Access: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts2019chapter02_e.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

Специфічні особливості ринку зерна

Ознака	Характеристика ознаки
Обмежені можливості впливати на обсяги пропозиції	Схильний до впливу природно-кліматичних чинників унаслідок чого можливості впливати на масштаби власного виробництва обмежені, обсяги пропозиції зерна щорічно коливаються
Нестабільність і нерівномірність пропозиції	Нестабільний, що зумовлено сезонним надходженням багатьох видів зерна на ринок протягом року і нерівномірністю його щорічного надходження через коливання погодних умов
Високі галузеві ризики	Притаманні підвищені ризики, через нестійку ринкову кон'юнктуру у зв'язку з природно-кліматичними чинниками, та нерівномірне надходження протягом року зерна на ринок. Це зумовлює волатильність ринкових цін, які збільшуються також за рахунок додаткових витрат на заготівлю запасів зерна і зберігання
Низька еластичність пропозиції	Слабо реагує на цінові сигнали, оскільки постійні витрати в галузі перевищують змінні; високий рівень постійних витрат призводить до погіршення фінансово-економічного становища зерновиробників у разі зниження обсягів виробництва
Обмежені можливості коригування пропозиції відповідно до змін попиту	Зерновиробники не можуть оперативного коригувати обсяги виробництва відповідно до коливань попиту, пропозицію не можна змінити до завершення виробничого циклу, навіть якщо попит підвищився або знизився
Безперервність попиту	Споживачі відносно рівномірно споживають продукцію ринку зерна, не можуть відкласти споживання на тривалий термін. Місткість ринку визначається не тільки чисельністю населення, але і його фізіологічними потребами. Після насичення ринку відповідно до потреб населення виробники приділяють особливу увагу підвищенню якості зернової продукції, більш глибокої переробки сировини
Низька еластичність попиту	Попит на більшість видів зернової продукції низькоеластичний за цінами, що пояснюється законом спадної граничної корисності й поміркованості ефекту заміщення. Населення відносно стабільно споживає певний набір зернових продуктів, необхідне надзвичайно велике зниження цін, щоб викликати збільшення обсягів споживання

Продовження додатку А
Продовження Таблиці А.1

Ознака	Характеристика ознаки
Перевищення виробництва і пропозиції агропродовольчої продукції над попитом	У зв'язку із впровадженням нових технологій обробітку ґрунтів, переробки зерна, механізації та електрифікації сільського господарства, використанням добрив, виведенням гібридних сортів і культур та іншими досягненнями науково-технічного прогресу зростання виробництва і пропозиції перевищує попит
Більша стабільність попиту порівняно з пропозицією	Попит на зерно, готову продукцію та продукти, вироблені із зерна більш стабільний, ніж пропозиція. Зміни в попиті обумовлені впливом змін чисельності споживачів, їхньої купівельної спроможності, споживчих переваг
Підвищені витрати	Підприємству на ринку зерна притаманні підвищені витрати внаслідок специфіки формування суспільних витрат праці, утворених з урахуванням гірших умов господарювання і більшої фондоозброєності зернової галузі щодо інших галузей АПК та економіки
Висока конкуренція	Характеризується високою конкуренцією внаслідок значної кількості виробників, які можуть лише орієнтуватися, але не впливати на ринкові ціни
Істотні регіональні відмінності	Істотно впливають регіональні відмінності, що зумовлюють не тільки асортимент ринку зерна, готової продукції і товарів, а й величину транспортних витрат, а також рівень витрат виробництва і ринкових цін; локалізація деяких зерновиробників далеко від центрів споживання, місць переробки та зберігання не дозволяє їм забезпечити збут на вигідних умовах
Зерно як продукція	Стратегічне значення, від наявності якої багато в чому залежить соціально-політична та економічна стабільність у суспільстві
Здатність до зберігання та транспортування	Зерно за фізичними властивостями здатне до тривалого зберігання, що дозволяє створювати його запаси і реалізовувати за сприятливих ринкових умов для сільських товаровиробників, забезпечувати постачання населення хлібом і хлібними виробами, а промисловість - зерновим сировиною
Рівень розвитку ринкової інфраструктури	Для формування розвинутого ринку зерна потрібний відповідний рівень забезпечення логістичної, транспортної інфраструктури та системи складських приміщень, елеваторів

Додаток Б

Таблиця Б.1

Еволюція запровадження інструментів регулювання ринку зерна в Україні

№ п/п	Період	Нормативно-правовий акт, державна програма	Інструменти регулювання
1.	27.09. 1991 р.	Постанова Кабінету Міністрів України №232 «Про закупівлю по імпорту фуражного зерна кукурудзи»,	Закуплено по імпорту 2,5 млн тонн фуражного зерна кукурудзи
2.	18.01. 1995 р.	Указ Президента України № 63/95 «Про заходи щодо реформування аграрних відносин»	Запроваджено біржову торгівлю сільськогосподарською продукцією
3.	24.09. 1997 р.	Постанова Кабінету Міністрів № 1062 «Про подальший розвиток ринку зерна в Україні»	Затверджено Положення «Про державний інтервенційний фонд стабілізації зернового ринку в Україні
4.	29.06. 2000 р.	Указ Президента України № 832/2000 «Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна в Україні»	Запроваджена система цінової підтримки та експортної сертифікації зерна.
5.	20.07. 2000 р.	Постанова Кабінету Міністрів України № 1148 «Про заходи щодо вдосконалення регулювання ринку зерна»	З метою недопущення дефіциту продовольчого зерна на внутрішньому ринку було запроваджено його вивезення лише через біржову торгівлю з обов'язковою реєстрацією експортних біржових контрактів
6.	21.07. 2000 р.	Постанова Кабінету Міністрів України; № 1141 «Про впровадження заставних закупок зерна у сільськогосподарських товаровиробників	Покладено на Державну акціонерну компанію "Хліб України" функції державного агента із забезпечення державної заставної закупівлі зерна.
7.	27.11. 2000 р.	Постанова Кабінету Міністрів України № 1739 «Про Програму «Зерно України 2001–2004 рр.»»	Обґрунтовано обсяги виробництва зерна, мінімальну потребу у мінеральних добривах, засобах захисту рослин та насіння зернових культур у розрізі регіонів, проте не було розроблено цілісної бюджетної програми на забезпечення її виконання
8.	31.07. 2002 р.	Закон України № 37-IV «Про зерно та ринок зерна в Україні»	Визначено правові, економічні та організаційні умови виробництва і формування ринку зерна для забезпечення зерном внутрішніх потреб держави і нарощування його експортного потенціалу
9.	19.05. 2003 р.	Указ Президента України № 415 «Про додаткові заходи щодо стабілізації ринку зерна»	Запроваджено низку заходів для стабілізації продовольчого ринку, усунення диспропорцій у товаропотоках і цінах на зерно та продукти його переробки, прискорення впровадження ефективних механізмів державного регулювання ринку зерна, посилення захисту прав споживачів
10.	24.06. 2004 р.	Закон Україна № 1877-IV «Про державну підтримку	Законом визначено основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо

